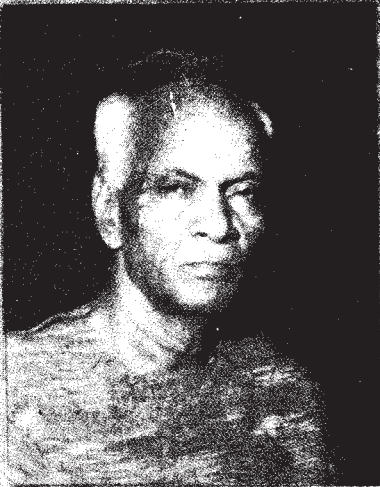

युग शक्ति गायत्री

ॐ भूर्भुवः स्वः
सर्वस्य विद्महे शक्तिं
धियो यो नो प्रचोदयात्

जून १९९४

વેદમૂર્તિ, તપોનિઠ્ઠ, યુગ દેશા પરમ પૂજ્ય પંચ શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

વિશેષ

પરમ પૂજ્ય પંચ શ્રીરામ શર્મા આચાર્યની પુણ્ય તિથિ ગાયત્રી જયંતી ૧૯ જૂન રવિવારે છે. તે દિવસે બધી પ્રજાપીઠો, શક્તિપીઠો તથા પરિજનોએ પોત-પોતાના કેન્દ્ર અથવા ઘરોમાં પાંચ-પાંચ માળા ગાયત્રી મંત્રના સામૂહિક જપ કરવા જોઈએ અને પૂજ્યવરના વિચારોને વધુમાં વધુ ભાઈ-બહેનો સુધી પહોંચાડવાનો સંકલ્પ લેવો જોઈએ. એ જ પૂજ્યશ્રીના ચરણોમાં આપણી સાચી શ્રદ્ધાંજલી હશે.

લીલાપતશર્મા
વ્યવસ્થાપક

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્

વર્ષ-૨૪

જૂન-૧૯૯૪

વાર્ષિક લવાજમ-રૂ. ૩૫-૦૦

અંક-૬

સંસ્થાપક-પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

આજીવન લવાજમ-રૂ. ૪૫૦-૦૦

પરિવર્તનની પ્રસવ પીડા

બુઝતો દીપક પૂર્ણ જગમગતી જ્યોત સાથે જલે છે. મરતી વખતે મનુષ્યના શ્વાસોચ્છવાસ જોશપૂર્વક ચાલે છે. કીડીને મરવાના સમયે પાંખો આવે છે. રાત્રિના છેલ્લા પહોરમાં અંધારું વધારે ગાઢું હોય છે. હારેલો જુગારી બમણા વેગથી ઘાવ લગાવે છે. “મરતો શું ન કરે” વાળી ઉક્તિ ઘણીવાર યથાર્થ થતી જોવામાં આવે છે. ભ્રષ્ટ ચિંતન અને ખરાબ આચરણવાળા અસુર તત્વો પોતાના સિંહાસનથી સ્થાનભ્રષ્ટ થતી વખતે જો કોઈ અસાધારણ આપત્તિ ઊભી કરે તો તેનું આશ્ચર્ય થવું ન જોઈએ.

મહર્ષિ વિશ્વામિત્રે પોતાના સમયમાં નવી દુનિયા બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. જેમાં હરિચંદ્ર જેવા કેટલાયે ઉચ્ચ આત્માઓએ પૂરેપૂરો સહકાર પણ આપેલો. તેમના પ્રયત્નને નિષ્ફળ બનાવવા માટે યુગયજ્ઞમાં વિઘ્ન નાખનારા અનેક ઊભા થયા અને ક્રુદ્ધા. મારીચ, સુબાહુ અને તાડકા એમાં મુખ્ય હતાં. દશરથના દિકરાઓએ આગળ વધીને આસુરી આક્રમણનો સામનો કર્યો અને દૈવીશક્તિ પાપ્ત કરી લંકાનુ પતન તથા સતયુગના રામરાજ્યની સ્થાપનાનો પ્રબળ પુરુષાર્થ કર્યો.

અનાચારથી કોધાયમાન કુદરતનો પ્રકોપ એ દિવસોમાં કરીથી વરસી શકતો હતો. માછળના સમયમાં અપનાવેલ અનાચરણનો દંડ અથવા સમયનું પ્રાયશ્ચિત તેને કહી શકીએ છીએ.

પરિવર્તન કાળમાં પ્રસવ પીડાની જેમ કષ્ટ સહન કરવા પડે છે. જો વીસમી સદીના અંતિમ સમયમાં કંઈક એવા જ અપ્રિય પ્રસંગ જોવામાં આવે તો તેને પરીક્ષાની ઘડી જ સમજવી જોઈએ. તીક્ષ્ણતા લાવવા માટે શસ્ત્રોને પથ્થરની સપાટી પર ઘસવામાં આવે છે. બલિદાનોથી સુષુપ્ત ન્યાય- નિષ્ઠામાં નવો ચમકારો આવે છે. બલિદાનોની ઘટનાઓ નવા બલિદાનીઓ ઉત્પન્ન કરે છે. આકોશ વધારવા માટે અનીતિ ભરેલાં આચરણની એવી પરંપરા થાય છે જે તેને જડમૂળથી ઉખાડીને ફેંકી શકે. મહાયંત્રીનું અવતરણ આવી અનીતિને નાબૂદ કરવા માટે જ થયું હતું.

સૂરજ આથમતી વખતે સંઘ્યાને લાલચોળ બનાવે છે. આવી જ મુસીબતો જો યુગપરિવર્તનના સમયે ઊભી થાય તો તેને માટે પૂર્વ તૈયારી રાખવી જોઈએ. સ્વયંને અવરોધો સાથે ઝઝૂમવા માટે સક્ષમ અને આત્મબળથી ભરી દેવું જોઈએ.

પવન યુગ પરિવર્તનને અનુકૂળ ફૂંકાઈ રહ્યો છે

મનુષ્યના સંકલ્પ અને સુઆયોજિત પુરુષાર્થનું મહત્વ ઓછું નથી, તેમ છતાંય સમયની અનુકૂળતા હોય તો સફળતા થોડા સમયમાં ઝડપથી મળે છે. પવનની દિશામાં પાછળથી આગળ ઘકેલનારને પગપાળા ચાલનારા અથવા સાઈકલ સવારને થોડા પરિશ્રમમા વધારે અંતર પસાર કરી લેવાની તક મળે છે. ઢાળ પર પેટ્રોલનો ખર્ચ કર્યા વગર જ મોટર દોડવા લાગે છે. નદીના વહેણમાં હોડી વેગ પકડી લે છે. લાકડાના મોટા થડ નદીમાં તરતા તરતા એટલું લાખું અંતર પસાર કરી લે છે જેમાં પરિવહનવાળા ઢગલાબંધ ભાડા માગે છે. પવનની અનુકૂળતા જોઈ બાળકો પતંગ ચગાવા દોડી જાય છે. પવનચક્કીવાળા પોતાનું મશીન ચાલુ કરી દે છે. ખેડૂત ચોમાસાના દિવસોમાં વાવણી કરે છે અને પાકને જલ્દીથી ઉગતો અને વધતો જુએ છે. માળી પણ ઋતુઓને અનુકૂળ ફૂલઝડ રોપે છે અને ઉદ્યાનની વૃદ્ધિમાં ચમત્કારભરી પ્રગતિ નિહાળે છે. કુંભાર પણ સૂકી ઋતુ જોઈને જ માટલાં પકવે છે.

રશિયામાં લેનિન જેલમાં બંધ હતા ત્યારે તેમને મુક્ત કરવામાં આવ્યા તો આશ્ચર્ય થઈને એમણે પૂછ્યું, “આટલી જલદી સત્તા પરિવર્તનનું કાર્ય કેવી રીતે શક્ય બન્યું. વિવરણ સાંભળવા ઉપરાંત તેમણે જાણ્યું કે ક્રાંતિકારીઓના પ્રયાસોના સમયે પણ સાથ આપ્યો અને મુશ્કેલ કાર્ય સરળ થઈ ગયું.

ભારતની સ્વતંત્રતામાં સેનાનીઓના ત્યાગ અને બલિદાન તો હતાં જ, પરંતુ તે સમયે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ પણ એવી બની ગઈ હતી જેથી બ્રિટનને આટલે દૂર આટલા જાગૃત દેશ પર લાંબાગાળા સુધી શાસન કરી શકવાની શક્યતા જણાતી ન હતી. દબાણ અને ઝોકે એક બની અનુકૂળતા સર્જી નાખી. આવી ઘટનાઓ દુનિયામાં ઘણી વાર બની છે. જેમાં મુર્ધન્ય પ્રતિભાઓના ઉછાળા મારતા સંકલ્પની સાથે જ લોકમાનસના એ

સંદર્ભમાં ભાવનાશાળી ઉત્સાહ મળીને એક એવી શક્તિ બને જેના કારણે આટલી મોટી અને આવડી મહત્વપૂર્ણ સરળતા મળી, જેને જોઈને નિહાળનારા અવાક થઈને રહી ગયા.

નવા યુગના સંદર્ભમાં પ્રથમ આવશ્યકતા આ સમજવામાં આવી છે કે અનિચ્છિત ચિંતનને પલ્ટી નાખવામાં આવે. આજે આપણે ભ્રમણાની દુનિયામાં અટવાઈ રહ્યા છીએ. ભટકાવાની દિશામાં ચાલી રહ્યા છીએ. કૌટુંબિક સુખ સગવડને માટે કરવામાં આવેલ પ્રયત્ન કેટલાક સમયમાં અનેક ઘણું નુકસાન લઈને સામે આવી ઊભા રહે છે. સ્ફૂર્તિ ઉત્તેજનાને માટે પીવામાં આવેલ નશો કેટલાક સમય માટે તો પોતાનો ચમત્કાર બતાવે છે, પરંતુ થોડાક દિવસોમાં પીનારાના શરીરને ખોખલું અને મનને ઢીલું બનાવી દે છે. નાણાંભીડ, કુટુંબ વિગ્રહ, અપયશ જેવી અનેક પ્રતિક્રિયાઓ સામે આવીને ઊભી રહે છે. અત્યારનું જીવન દર્શન કોઈપણ ભોગે તાત્કાલિક લાભ ઉઠાવી લેવાવાળું બની જાય છે. ભલે પછી તે અનીતિપૂર્ણ હોય અને પછી કેટલાયે સંકટો કેમ ઊભા ન કરે. નાના-મોટાં પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં પોતપોતાની રીતે આ પ્રવાહમાં વહી રહે છે. આદર્શો પ્રત્યેની આસ્થા તૂટતી જાય છે. માનવગૌરવ સાથે જોડાયેલ વર્યસ્વની ઉપેક્ષા કરાય છે. વિવેકને બિનજરૂરી કહીને પાછળ ઘકેલી દેવામાં આવે છે અને મનની મરજી પ્રમાણે સ્વચ્છન્દતા પૂર્ણ વર્તન મોટાઈ સમજવામાં આવે છે. આ રીતભાત કેટલાક બળવાનોને ફાયદાકારક લાગ્યું, સર્વસામાન્યને તો મોટો ત્રાસ સહેવો પડ્યો. વિચારવામાં આવ્યું કે પ્રચલિત આચારનો અંત આવવો જોઈએ. જે ખરાબ વિચારોને અપનાવીને સારાસારા માણસો અનાચારી વર્ગમાં જઈ ભળે છે, તે બંધ થવું જોઈએ. એવી વ્યાપક ભાવના જ ઈશ્વરની ઈચ્છા બની જાય છે.

અનાચારની પ્રતિક્રિયાનું બીજું નામ છે દેવી

અવતાર. પ્રતિભાઓ જ્યારે સંશોધનના સર્જનાત્મક કાર્યમાં લાગી જાય છે ત્યારે તેમની સહાયતામાં દૈવી અનુકૂળતાનો સહકાર પણ મળે છે. ધૃવ, પ્રહલાદ, હરિશ્ચંદ્રથી લઈને ગાંધી, બુદ્ધ સુધીનાને દૈવી સરળતાઓ પ્રાપ્ત થઈ જેમાં માનથી સહયોગની સાથે દૈવી પ્રેમ પણ જોડાયેલો કહી શકીએ છીએ. મહાકાળની અદેશ્ય વ્યવસ્થા સૂક્ષ્મજગતમાં આના તાણાવાણા ગુંથતી રહે છે. અનીતિને જીતાડવામાં એની મોટી ભૂમિકા રહે છે. આ તથ્યના પક્ષે ઈતિહાસના અસંખ્ય ઘટનાક્રમ શોધી અને રજૂ કરી શકાય છે.

આ સ્વીકારવામાં આવે કે આ સમયની સૌથી મોટી આવશ્યકતા વિચારક્રાંતિ છે. લોકોના વિચારો તે માન્યતા સાથે જોડાઈ ગયા છે, જેઓ તાત્કાલિક અસીમ લાભ મેળવવા માટે ઔચિત્યને અભરાઈએ ચઢાવી દે છે. કહેવામાં કોઈ નીતિ સદાચારનું સમર્થન વાણી દ્વારા ભલે કરે, પણ મોટાભાગના લોકોનું આચરણ આંધળા અનુકરણ, લલચામણી ઈચ્છાઓ અને ચતુરતાના સહારે કંઈનું કંઈ કરી છૂટવાનો સ્વભાવ બની ગયો છે. આ આધાર પર તે વિકૃતિઓ પેદા થઈ છે, જેના કારણે અનાચારની બોલબાલા થતી જોવાય છે. સાર્વજનિક હિત ખરાબ રીતે છૂંદાઈ જાય છે.

આ તથ્યને બધા જ જાણે છે કે મનની સ્થિતિને અનુરૂપ જ વિચારતંત્ર કામ કરે છે. સાધન અને સહકાર જોડાય છે. પરિણામે પરિસ્થિતિઓ બનીને ઊભી થાય છે. પરિસ્થિતિઓનો પ્રત્યક્ષ ઉપાય પણ કરવો જોઈએ. પરંતુ તે ભુલાવું જોઈએ નહીં કે કોલવાટની ખાઈમાં જીવાણું અને ગંદવાડનું સર્જન કરતા રહેશે. જ્યાં સુધી ઉત્પન્ન થતા કોલવાટને હટાવવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી ઉપરથી સુકી રેતીનો છંટકાવ અથવા અગરબત્તી સળગાવવા જેવા ઉપચાર વડે સ્થાયી સુધારો નહીં થાય. શીતળાની ફોલ્લીઓ પર મલમ લગાડવામાં કોઈ તકલીફ નહીં પણ કાર્ય લોહી શુદ્ધિના ઉપાયથી થશે, અન્યથા ફોલ્લા સારા થવા છતાં અન્ય પ્રકારના રોગનો વિસ્ફોટ ચાલુ રહેવાનો. લોહી અશુદ્ધ રહેવાથી રોગ

મટવાની નિશ્ચિતતા કેવી રીતે મળે. વિષ વૃક્ષના પાંદડા તોડવાથી નહીં પણ તેના મૂળ કાપવાથી કામ પાર પડે છે.

અત્યારે સાધન સગવડ પહેલાં કરતાં વધારે નજરે ચઢે છે, પણ તેના કારણે ફાયદા મળવાના સ્થાને નુકસાનકારક માહોલ બની રહેલો જોવાય છે. આ મુંઝવણનું રહસ્ય એટલું જ છે કે જન સાધારણના મનમાં ખરાબ બુદ્ધિ ભરાઈ જવાથી દુરુપયોગનો સ્વભાવ અને અભ્યાસ બની ગયો છે. પરિણામ સ્વરૂપ અનિચ્છનીય રીતનો ઉપયોગ કરવામાં અમૃત પણ ઝેરનું કામ કરે છે. શક્તિના સાધનોનો દૂરુપયોગ જોઈને એક શબ્દમાં એવું કહેવાય છે કે આ ખરાબ બુદ્ધિનું કુતુહલ છે. જો યોગ્યતા પરસ્ત પ્રવૃત્તિઓ અપનાવવામાં આવે તો તેનો ઉપયોગ કરનાર ધન્ય થઈ જાય અને પ્રસ્તુત સાધનોના સદુપયોગથી આ સમસ્યાઓમાંથી એક પણ ન ટકે જે પ્રત્યેક માનવને અભાવ અને અનાચારોના સકંજામાં બાંધી લીંબુની માફકનીચોવી રહી છે.

પ્રકૃતિનું ઉત્પાદન એટલું ઓછું નથી કે હાલના સમુદાયની ઉચિત જરૂરિયાતોને પૂરી ન કરી શકે. દરેક પેટને રોટલો અને દરેક હાથને કામ મળવું જોઈએ. એની વ્યવસ્થા ઘણી સરળતાથી ગોઠવી શકાય તેમ છે. જો મુર્ધન્યોનો સ્વાર્થ વચ્ચે ન આવે અને કેટલાક લોકો કુબેર જેવા સંપત્તિવાન બનવાની લાલચ છોડી દે તો જેટલું કંઈ અત્યારે ઉપલબ્ધ છે તેને ભેગા મળીને વહેંચી ખાવામાં બધાને સુખપૂર્વક જીવવાની તક મળી શકે તેમ છે. વ્યક્તિગત વિલાસ અને અહમ્ એટલો સ્વેચ્છાચારી ન બને તો કોઈ કારણ નથી કે સારી રીતે વિકાસ થયેલાના વૈભવ, શ્રમ, કુશળતા અને ચિંતન દરેક માનવીની સમસ્યાનું સમાધાન ન કરી શકે.

પછાત વર્ગના માણસો પર આળસ, પ્રમાદ જેવી અણસમજ છવાયેલી છે, તો વિકસિત વર્ગ ઉપર પોતાનો સ્વાર્થ, લાલચ, ભૂતપ્રેતની જેમ ચડી બેઠા છે. ઈન્દ્ર કરતાં ઓછા વિલાસી અને કુબેર કરતાં ઓછા સંપત્તિવાન બનવાની કોઈની મહત્વાકાંક્ષા નથી.

એવી દશામાં એક તરફ મોટી ખાઈઓ સર્જાશે અને બીજી બાજું ટેકરા બની જશે. સમાનતા અને એકતાના અભાવમાં ફેલાવા અને સંગ્રહવાળી ગાઢવૃત્તિ આગળના દિવસોમાં સંકટ ઊભા કરતી રહેશે. ભલે પછી તેને માટે દિલાસો દેવાવાળા કેટલાક ઉપચારોનો સિલસિલો એમ જ ચાલ્યા કરે.

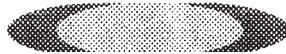
વ્યક્તિ પોતાનો જીવનક્રમ શાલીનતાનું પાલન કરતાં કરતાં કોઈ પ્રકારે સુઆયોજિત કરે તો આ સમજ દરેક માણસમાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવી શકે તો સમજવું જોઈએ કે દુનિયાની અડધી સમસ્યાઓનું સમાધાન થઈ ગયું. પ્રતિભાઓ નાગરિક સ્તરનો નિર્વાહ સ્વીકાર કરે તો તેમની પાસે જે અસાધારણ સ્તરની શક્તિઓના ભંડાર બાકી રહી જાય છે તે પદ્ધત લોકોના લાભાર્થે જોડી શકાય છે અને ખાડા-ટેકરાને તોડી ફોડી સમતલ ભૂમિ બનાવવાની યુગ સમસ્યાનું સરળતાથી સમાધાન કરી શકાય તેમ છે.

વ્યક્તિમાં સંકુચિત સ્વાર્થ પરસ્તી, ટૂંકુ જોવાની વૃત્તિ, ઉદ્ધત અભિમાન, લાલચ, વાસના, તૃષ્ણાનો જો કોઈ રૂપમાં વધારો થતો રહ્યો તો સમજવું જોઈએ કે ચાલી રહેલા સુધારાના ઉપાય મન બહેલાવાના કુતુહલ જ બની જશે. યોગ્ય રૂપમાં કાયમી સમાધાન ત્યારે જ સંભવશે જ્યારે મનુષ્યનું માનવીય ગૌરવ, મર્યાદા અને ત્યાગના પ્રત્યે નિષ્કા ઉત્પન્ન થશે. આ

ઉત્પાદન જ્યાં પણ, જેને ત્યાં પણ, જ્યારે પણ ઊભું થશે, સમજવું જોઈએ કે તેની શક્તિ અને સામર્થ્ય હજાર ગણું થઈ ગયું અને એટલા પૂરતા લોકો હળીમળીને એ બધી સમસ્યાઓનો હલ કરી લેશે જેનો ઘટાટોપ આજે ભાવિ વિનાશની સંભાવનાઓ લઈને ધમપછાડ કરી રહ્યો છે.

વિચાર શક્તિ આ વિશ્વની સૌથી મોટી શક્તિ છે. તેણે મનુષ્ય દ્વારા આ ઉબડ-ખાબડ દુનિયાને ચિત્રશાળા જેવી સુસજ્જિત અને પ્રયોગશાળા જેવી સુનિયોજિત બનાવવી જોઈએ. વિકાસ કરવો હશે તો પણ તે જ કરશે. ગરીબ અને દયાપાત્ર સ્થિતિમાં પડી રહેવા દેવાની જવાબદારી પણ તેની છે. ઉત્થાન પતનની અધિષ્ઠાત્રી પણ તે જ છે. પરિસ્થિતિને સમજતાં આજે કરવા યોગ્ય એક જ કામ છે, દરેક માણસના માનસનો વિકાસ. એને “વિચારક્રાંતિ” નામ આપવામાં આવ્યું છે. એની સફળતા નિષ્ફળતા ઉપર વિશ્વના મનુષ્યની ઉન્નતિ અવનતી પુરી રીતે નિર્ભર છે. પ્રમુખતા અને પ્રાથમિકતા આને મળવી જોઈએ. વિશ્વાત્માની આ માંગ છે. દૈવી શક્તિઓ આને જ પરિપૂર્ણ કરવા માટે તૈયાર છે. હેતુઓની પૂર્તિને માટે જે પગલાં લેવાશે તે અનુભવશે કે પવન અનુકૂળ ચાલી રહ્યો છે. આવી અનુકૂળતા જેમાં ઈચ્છિતની સફળતા અત્યંત સરળ બનતી શક્ય જણાય.

મહાત્મા બુદ્ધના દર્શન માટે અનેક ભિક્ષુઓ પોતાના ગુરુ સાથે પધાર્યા. તેઓ આવતી વખતે ભારે શોરબકોર કરી રહ્યા હતા. બુદ્ધે તેમના ગુરુને સમાચાર મોકલ્યા કે તેઓ સંયમનો અભ્યાસ બરાબર કરાવે અને પછી તેઓને અહીં લાવે. તેઓના ગુરુએ આખું વર્ષ તેમને સંયમનો અભ્યાસ કરાવ્યો. વર્ષ પછી જ્યારે તેઓ ભગવાન બુદ્ધ પાસે આવ્યા ત્યારે ભગવાન ચુપચાપ શાંતિથી બેસી ગયા. ભિક્ષુ લોકો તેઓની સામે નિયમ મુજબ બેસતા ગયા. તેઓ આખી રાત બેસી રહ્યા. આનંદ ભગવાન બુદ્ધને વારંવાર તે ભિક્ષુઓના બેસી ગયાના સમાચાર આપતો પરંતુ તે હાલના ન હતા. સવાર પડતાં જોવામાં આવ્યું કે બધા ભિક્ષુ ભગવાન બુદ્ધની સામે તેમની માફક જ સમાધિમાં લીન હતા.

લગ્ન માત્ર કામવાસના માટે નથી

સ્ત્રી અને પુરુષના લગ્નનું મુખ્ય પ્રયોજન એ છે કે તેઓ એક બીજાના સાથી તથા સહયોગી બનીને પ્રગતિના માર્ગે આગળ વધી શકે, એકબીજાના દુઃખમાં ભાગીદાર બની શકે, એકાકીપણાની અપૂર્ણતા દૂર કરી શકે. પ્રેમને જીવનનું અમૃત કહ્યો છે. તેથી એકબીજાને પ્રેમ આપતા રહેવું જોઈએ. આ માટે ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ તથા દષ્ટિકોણને શ્રેષ્ઠ બનાવવાં જોઈએ.

રૂપ તથા લાવણ્યને પ્રધાનતા આપનાર જોડાં શરૂઆતમાં ભલે ઉત્સાહ અનુભવતાં હોય, પરંતુ એ પાણીનો પરપોટો લાંબો સમય ટકતો નથી. યુવાનીની શરૂઆતના થોડાક વર્ષો સુધી જ ચહેરાની ચમક તથા સૌન્દર્ય રહે છે. ત્યાર પછી પરિપક્વતા આવતાં જ કોમળ અંગો કઠોર બનતાં જાય છે. નવીનતા હોય તો જ આકર્ષણ અને ઉત્સાહ રહે છે. વધારે દિવસો સુધી સાથે રહેવાથી જીવન સામાન્ય બની જાય છે. પછી કોઈ ખાસ ઉમંગ રહેતો નથી. અપ્સરા જેવી વહુ અને કામદેવ જેવો પતિ મેળવવાની લાલસા પર પહેલેથી જ તેને નિરર્થક માનીને કાબૂ રાખવામાં આવે તો સારું. એ તો માત્ર બાળકબુદ્ધિ છે. વિવાહ કરતી વખતે રૂપના બદલે ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય, શિક્ષણ અને સારા સ્વભાવને જ મહત્ત્વ આપીને પાત્રની પસંદગી કરવી જોઈએ.

વધારે પડતી સુંદરતામા ખતરો રહેલો છે. એમાં બીજાની કુદૈષ્ટિના ભોગ બનવું પડે છે. ચીકણી માટી પર જ વધારે લપસી જવાય છે. બેમાંથી જે વધારે સુંદર હોય તે બીજાની અવગણના કરે છે. માત્ર રૂપને જ મહત્ત્વ આપનાર જ્યાં વધારે સૌંદર્ય જુએ છે ત્યાં આકર્ષાય છે. આ ભયને ધ્યાનમાં રાખીને, આપણા દેશના લોકોની આકૃતિ પ્રકૃતિને ધ્યાનમાં રાખીને ચામડીની ચમક તથા ચહેરાના સૌંદર્ય તરફ બહુ લક્ષ્ય ના આપવું જોઈએ.

કામુકતા પ્રત્યે પણ પતિપત્નીએ ઉપેક્ષાનો ભાવ રાખી વધારે છૂટ ન લેવી જોઈએ. સંયમ રાખીને

પોતાની તંદુરસ્તી તથા દીર્ઘાયુષ્યને ટકાવી રાખવાં જોઈએ. વધારે પડતી કામુકતાના કારણે સંતાનોની સંખ્યા વધે છે તથા તેઓ દુર્બળ બને છે. તેથી લગ્નનો સાચો અર્થ સમજીને પતિ-પત્નીએ સંયમ રાખી બ્રહ્મચર્યનું વધારેમાં વધારે પાલન કરવું જોઈએ. અસંયમી બનીને પોતાનું તથા પોતાના સાથીનું સ્વાસ્થ્ય બરબાદ ન કરવું જોઈએ.

લગ્ન પછીનાં પહેલાં પાંચ વર્ષ સુધી એકબીજાની પ્રગતિમાં નિષ્કાપૂર્વક મદદ કરવી જોઈએ કે જેથી તેઓ વધારે સુયોગ્ય બની શકે. આ સમય દરમ્યાન જો બાળકો પેદા કરવામાં આવે તો લગ્નનો હેતુ માર્યો જાય છે. એકબીજાના સહાયક બનીને વધારે સુયોગ્ય બનવા તથા બનાવવાનો પ્રયત્ન છોડીને અસ્વસ્થતા અને આર્થિક ચિંતાથી લદાઈ જવું એમાં બુદ્ધિમત્તા નથી. લગ્નની આ મર્યાદાઓને માત્ર પતિપત્ની સમજે એટલું પૂરતું નથી, પરંતુ કુટુંબના બીજા સભ્યોએ પણ સાચાં સલાહસુચન આપતા રહીને અનુકૂળ વાતાવરણ ઊભું કરવામાં મદદરૂપ બનવું જોઈએ.

લગ્ન માત્ર દાંપત્યજીવન પૂરતું જ મર્યાદિત નથી. એની સાથે આખા કુટુંબની સગવડ તથા અગવડ જોડાયેલી હોય છે. જો ઉદ્દેશ્યની સાથે નીતિમત્તા જોડાયેલી રહે તો ઘરમાં એક સમર્થ વ્યક્તિ વધવાથી એના જ્ઞાન અને શ્રમ તથા સહકારનો લાભ આખા કુટુંબને મળશે. દરેક સભ્યને વધારે સગવડ તથા પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થશે, પરંતુ જો લગ્ન થતાં જ સંયુક્ત કુટુંબમાંથી જુદા થઈ જવામાં આવે તો નવા આગંતુકથી લાભ મળવાનો તો દૂર રહ્યો, પરંતુ જે જુનો સભ્ય હતો તેનો લાભ પણ પરિવારને મળતો બંધ થઈ જાય છે. જે પતિપત્ની લગ્ન પછી કુટુંબથી અલગ થઈ જાય છે તેમણે પણ બરાબર સમજી લેવું જોઈએ કે ભવિષ્યમાં એમનું પણ કુટુંબ બનવાનું છે. એમનાં બાળકોનાં પણ લગ્ન થશે. તેઓ પણ એમનાં માતાપિતાનું અનુકરણ કરશે

અને ઘડપણમાં એમને પણ એકલાં છોડીને જુદાં થઈ જશે. કદાચ જુદા થવું હોય તો ત્યારે જ થવું જોઈએ કે ઘરની વર્તમાન પેઢી સ્વાવલંબી બની ગઈ હોય તથા સંયુક્ત જવાબદારીઓ પૂરી થઈ ગઈ હોય.

નવવધુને ગૃહલક્ષ્મી કહેવામાં આવે છે. એણે જે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો છે એ ઘરના વાતાવરણમાં રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ થવી જોઈએ. એ એની જવાબદારી છે એમ સમજી લેવું જોઈએ. ઘરના દરેક સભ્યને સુખી, સમુન્નત તથા સુયોગ્ય બનાવવામાં પોતાનું યોગદાન આપવું જોઈએ. ઘરની વહુઓ આ કાર્ય સારી રીતે કરી શકે છે. એનું કારણ એ છે કે તેઓ આખો દિવસ ઘરમાં જ હોય છે જ્યારે છોકરાઓ નોકરી કે ધંધાર્થે બહાર રહેતા હોય છે. માત્ર જમવા કે સુવા માટે જ ઘેર આવતા હોય છે.

કુટુંબમાં છોકરા અને છોકરી વચ્ચે ભેદભાવ રાખવો જોઈએ નહીં. વહુ અને છોકરી વચ્ચે અંતર રાખવું જોઈએ નહીં. છોકરી જન્મે તો દુઃખ લગાડવું જોઈએ નહીં. એને છોકરાની જેમ જ ઉછેરવી જોઈએ. આપણે એવું વિચારવું જોઈએ કે માતા કે પત્ની પણ કોઈને ત્યાં પુત્રી થઈને જ જન્મ્યાં હતાં. એમણે જ આપણા પરિવારની સુખદ રચના કરી છે. આપણી બેટી આપણે ઘેર નહીં રહે, પણ બીજા કોઈનું તો ઘર વસાવશેને ? આપણા ઘરમાં જે મહિલાઓ છે તેઓ પણ બીજા કોઈને ઘેર ઊછેરીને આ પરિવારની વ્યવસ્થા માટે આવી છે ને ? સૃષ્ટિનો ક્રમ આ જ છે. જો છોકરીઓની ઉપેક્ષા થવા લાગે અને છોકરાઓ જ વહાલા લાગે તો વિચારવું જોઈએ કે બેટીઓ વગર સંસાર ચાલશે કેવી રીતે ? બધે બેટા જ જન્મે અને બેટીઓની ઊણપ વર્તાશે તો ધીરે ધીરે મનુષ્યનો વંશ જ સમાપ્ત થઈ જશે. શ્રેષ્ઠ તો એ છે કે બેટીઓને પણ એટલું જ માન આપવું જોઈએ, જેટલું બેટાઓને આપવામાં આવે છે. આપણું ઘર સંભાળવા માટે આપણે સુયોગ્ય વહુની અપેક્ષા રાખીએ છીએ તેવી રીતે આપણે બીજાનું ઘર પણ વ્યવસ્થિત અને સુખી રહે તે માટે આપણી છોકરીને બધી જ બાબતમાં સુયોગ્ય શિક્ષણ આપીને પરણાવવી જોઈએ.

એ વાતનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે દરેકનું લગ્ન થાય એ જરૂરી નથી. રોગી, અશક્ત કે અસમર્થ હોય તેમણે લગ્ન કરવાં જોઈએ નહીં. સ્વયં પોતે જ પોતાના માટે અસમર્થ હોય એ પોતાના સાથીની શું સેવા કરે કે કાળજી રાખી શકે ? પોતે ગંભીરતાથી વિચારીને બીજાની જવાબદારી ન લેવી જોઈએ એટલે કે લગ્ન કરવાં જોઈએ નહીં.

આજની પરિસ્થિતિમાં બાળકો ન હોય તે દરેક દષ્ટિએ સૌભાગ્યની વાત છે. હાલનું વાતાવરણ વસ્તી વધારા માટે અનુકૂળ નથી. જેને સંતાનો નથી એ ભાગ્યશાળી છે કારણ કે તેઓ દેશ, સમાજ અને વિશ્વ પર બિનજરૂરી ભાર વધારવાના લાંછનથી દૂર રહે છે. બીજું કે સંતાનો ન હોવાને કારણે પતિપત્ની એકબીજાની વધારે સેવા કરી શકે છે. જો સંતાન હોય તો પૈસા વપરાઈ જાય છે અને પોતાની પાસે ન તો સમય રહે છે કે ન ઘન રહે છે.

પોતાનાં સંતાન ન હોય તો બીજાનાં બાળકો ગોદ લેવાં બધી રીતે નિરર્થક છે. આજકાલ આપણાં પોતાનાં બાળકો જ વડીલોની સેવા કરતાં નથી, તો પારકાની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. ભાડે લીધેલાં છોકરાં પણ એવું વિચારે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં એમની સેવા કરાવવા માટે એમને અમારાં મા-બાપ પાસેથી છીનવી લીધાં છે. વાહરડાને એટલા માટે ઉછેરવામાં આવે છે કે તે મોટો થઈ હળ ચલાવે. આવો જ આભાસ ખોળે લીધેલા સંતાનોના મનમાં ધાય છે અને તેઓ પોતાની સુવિધાનો સ્વાર્થી માર્ગ અપનાવે છે. મોટે ભાગે જેઓ બીજાનાં બાળકો ખોળે લે છે તેઓ અંત સમયે પસ્તાતા હોય છે.

જેમને સંતાનો ન હોય તેમણે પોતાના સમય અને સંપત્તિને પરમાર્થ કાર્યોમાં ખર્ચવાં જોઈએ. જો બાળકો જ ઉછેરવાનો મોહ હોય તો અનાથ બાળકોને ભણાવી તેમને સ્વાવલંબી બનાવવાં જોઈએ. સંતાનોનો મોહ રાખ્યા વગર આવું પરમાર્થ કાર્ય કરવું વધારે શ્રેષ્ઠ છે.

લગ્નનો પ્રભાવ વ્યક્તિ અને પારિવાહિક જીવન પર તો પડે છે, તે ઉપરાંત સમાજ પણ તેનાથી પ્રભાવિત થાય છે. હાલની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે જો

ધામધુમવાળાં લગ્નો થતાં રહેશે તો ગરીબીમાંથી ક્યારેય છૂટી શકીશું નહીં. દરેક ગૃહસ્થ પોતાનાં બાળકોનાં લગ્નો કરવા માટે વિવશ હોય છે. બન્ને પક્ષે ખર્ચો તો થાય છે જ. છોકરાવાળા દહેજ માગે છે તો છોકરાવાળાને નવવધૂ માટે એટલી જ કિંમતનાં ઘરેણાં બનાવડાવવાં પડે છે. ભેટમાં ફર્નિચર મળે છે તે ઘરમાં નકામી જગ્યા રોકે છે. મેવા, મીઠાઈને સગાંવહાલામાં વહેંચી દેવી પડે છે. આમ જોઈએ તો છોકરાવાળા બદનામ થાય છે. તેમને ખાસ ફાયદો થતો નથી. છોકરીનાં લગ્ન એટલે આભ તુટ્યા જેટલી મુશ્કેલી. એમણે દહેજ ઉપરાંત ઘણીબધી ભેટો આપવી પડે છે. જાનૈયાઓનું સ્વાગત પણ એમને મોંઘું પડે છે. આ રીતે કન્યાપક્ષ બરબાદ થઈ જાય છે તે તો બધા જાણે છે જ.

લગ્ન બન્ને કુટુંબને ગરીબ બનાવે છે. દેશની આર્થિક સ્થિતિ પર પણ એનો ઓછો પ્રભાવ નથી પડતો. ઉત્પાદન વધારવા માટે, રોજગારની તકો વધારવા માટે અનેક યોજનાઓ બને, ચર્ચાઓ થાય, પછી પાણીનું નામ, ભૂખ ગરીબીમાં કોઈ ફેર પડતો નથી. જે કમાય તે બધું જ લગ્નોની ખાઈમાં પૂરાઈ જાય છે. ખર્ચાળ લગ્નોને લીધે બચત રહેતી નથી.

લગ્નની જેમ મૃત્યુ પછી પણ ઘણો ખર્ચ કરવામાં આવે છે. મૃત્યુનો શોક અને ઉપરથી બારમા તેરમાનો ભોજનનો ખર્ચ, તે ઉપરાંત દાન અને સામાજિક કુરિવાજોના વહેવારના ખર્ચા. આવા કુરિવાજોને લીધે સામાન્ય માણસની આર્થિક સ્થિતિ સુધરવાની શક્યતા રહેતી જ નથી.

આવક વધે તો પ્રગતિ માટે જરૂરી સાધન-સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય. શાસક વર્ગ, સામાજિક કાર્યકર્તા અને જેનાથી જે બને તે એના માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન પણ કરે છે, પણ એ હકીકતને ભૂલી જાય છે કે મોટોભાગ વ્યસનો અને ફેશનમાં ખર્ચવામાં આવે છે ત્યાં બુદ્ધિની જરૂર છે. વ્યસન અને ફેશન અજ્ઞાની અશિક્ષિત લોકો કરે છે એવું નથી, પણ ભણેલા અને સંપન્ન લોકોએ એને ઉત્સાહથી અપનાવ્યાં છે. એમાં એક ધારાના રાક્ષસે પણ સ્થાન લીધું છે. તે છે ખર્ચાળ લગ્નોની ધમાલ.

હિસાબ કરીએ તો અનુભવ થશે કે લગ્નમાં ગરીબ કે પૈસાદાર ગમે તે હોય, પણ તેને તેની હેસિયત પ્રમાણે ખર્ચ કરવો પડે છે. આનંદ અને ખુશીનું જે વાતાવરણ આપણે પેદા કરવા માગીએ છીએ તે પેદા થતા પહેલાં જ ખોટાખર્ચાને લીધે નષ્ટ થઈ જાય છે. આખા દેશમાં કુરિવાજોમાં જે ધન ખર્ચવામાં આવે છે તેને જો બચાવવામાં આવે તો કુટિર ઉઘોગો દરેક જગ્યાએ શરૂ કરી શકાય. આપણો સમાજ પોતાના જ પ્રયત્નોથી જાપાન જેટલી સમૃદ્ધિ મેળવવા સમર્થ બની શકે તેમ છે. પૂંજી અને શ્રમ એ આર્થિક સમૃદ્ધિના બે આધાર છે. શ્રમનું અપહરણ કરવામાં આણસ અને ભોગવિલાસ મુખ્ય છે. પૂંજીને બરબાદ કરવામાં ખર્ચાળ લગ્નોને મુખ્ય માનવ્યમાં આવ્યાં છે. દરેક પરિવારે પોતાની ખુશીનું સમાપન આવા કુરિવાજોના ખર્ચાને લીધે કરવું પડે છે.

નિ:સંદેહ ખર્ચાળ લગ્નો જેવા કુરિવાજો વ્યક્તિ, પરિવાર અને સમાજને આર્થિક દૃષ્ટિએ ગરીબ અને વ્યક્તિત્વની દૃષ્ટિએ અણઘડ બનાવે છે. આવી બધી મુશ્કેલીઓ હોય ત્યાં સુધી પ્રગતિ માટેનાં જરૂરી સાધનો કેવી રીતે મેળવી શકાય ? પણ આ પ્રશ્નને હલ કરવો જ પડશે.

ખર્ચાળ લગ્નો રોકવા માટે બધા જ પકારના પ્રયત્નો કરવા પડશે. વિરોધની સાથે સાથે અસહયોગ અને બહિષ્કાર દ્વારા આંદોલનો ચલાવવાં પડશે. આંદોલન શરૂ કરતા પહેલાં ખર્ચાળ લગ્નોથી થતા ગેરલાભ બતાવવા પડશે. આના માટે દીવાલલેખન અને વાણી દ્વારા જનજાગૃત્તિ લાવવી પડશે.

આ સંદર્ભમાં એક પ્રતિજ્ઞા આંદોલન પણ ચલાવવું પડશે, જેમાં કિશોર, યુવાન અને પ્રૌઢ નર-નારી પ્રતિજ્ઞા કરે કે તેઓ ખર્ચાળ લગ્નો માટે સહમત નહીં થાય અને સહયોગ પણ આપશે નહીં. એ ઉપરાંત અસહયોગનું આંદોલન પણ ચલાવવું પડશે. જો સમજે તો ઠીક નહીં તો આ હથિયારનો પણ ઉપયોગ કરવો. પ્રતિજ્ઞાપત્રો પણ ભરાવવાં અને સમાજને બતાવવાનાં કે હજુ સમજદાર લોકો સમાજમાં ઘણા છે. તેઓ સુધારા અને નવસર્જનના કાર્યમાં યોગદાન આપવા માટે કટિબદ્ધ છે.

ગરીબાઈનો ઉપાય પારસમણિ નથી

“સાચે જ પારસ કોઈ પદાર્થ છે ?” આલ્બર્ટ મોરિસન રસાયણશાસ્ત્રી હોવાથી તેમને આ જિજ્ઞાસા સતત રહેતી હતી. દરેક વૈજ્ઞાનિકને એક ચાનક હોય છે. એમ કહેવું જોઈએ કે પ્રતિભાની પ્રસાદી એને જ મળે છે જે પોતાની ચાનકનો પાકો હોય. મોરીસનને પ્રાચીન પદાર્થશાસ્ત્રના સંશોધનની ચાનક હતી. ભલે વિષય ગમે તે હોય, તેનું જુનામાં જુનું સાહિત્ય તો ભારત સિવાય અન્ય ક્યાંય મળે તેમ નથી. આલ્બર્ટ મોરિસન ભારતીય પદાર્થશાસ્ત્રનું સંશોધન કરી રહ્યા હતા. તેમણે પુરાણ, જયોતિષ તથા અનેક સૂત્રો અને વ્યાકરણ ગ્રંથ એકત્ર કરી લીધા હતા.

“પારસ શું માત્ર કલ્પના છે ?” અનેક વાર આ વિચાર આવતો હતો, “એક ભવ્ય કલ્પના-ભારતીય કલ્પના મુખ્ય હોય છે. કેટલી પૂર્ણ કલ્પના કરી છે એમણે ?” “કુદરત કોઈ સામાજિક અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થવા દેતી નથી. કોઈ લોભી ક્યારેય પારસ મેળવતો નથી.” આલ્બર્ટનું મન તેને સંતુષ્ટ થવા દેતું ન હતું. - કેવળ પરમ સંતોષી સંત તેને મળતા અને જોતા. તે તેમના સંતોષની પરીક્ષા માત્ર બને છે. એક રહસ્યમાંથી બહાર આવીને ફરી તે રહસ્ય બની જાય છે.

“પરમાત્મા માટે કંઈ અસંભવ તો નથી. વૈજ્ઞાનિક આલ્બર્ટ આસ્તિક છે - તેને પણ પારસ મળ્યો અને તે સાચા અર્થમાં સંત હતા. પોતાના માનીતા બાળકો પર પ્રભુ પોતાનું કોઈક રહસ્ય પ્રગટ કરી દે- કોઈ અઘરી વાત તો નથી.

“પારસ પદાર્થ છે કે કલ્પના ?” સાહિત્યકાર કે સમાલોચક જલ્દીથી કલ્પના કહી દેશે. પરંતુ એક રસાયણશાસ્ત્રી એવું ન કહી શકે. લોખંડના અણુરચનામાં કેવળ એક પરિવર્તન તેને સોનું બનાવી દેશે. આ પરિવર્તન તેમાં ઘનતા અને રંગ બન્ને

આપી દેશે. અવશ્ય તેનો વિસ્તાર અને આકાર સંકુચિત થઈ જશે. પારસ કદાચ એવો પદાર્થ હોય, જે પોતાના સ્પર્શથી લોખંડના અણુઓમાં અપેક્ષિત પરિવર્તન કરી દેતો હોય.

“પારસ પ્રાપ્ત કર્યા વગર તો સમસ્યા ઉકલશે નહીં. વૈજ્ઞાનિકનું કામ કલ્પનાથી નથી ચાલતું. તે પ્રત્યક્ષને જ સાબિતી માને છે. આલ્બર્ટને પારસની આવશ્યકતા હતી. પારસ જો ક્યાંય હોય તો નિશ્ચિત પોતાના ભારતમાં જ હોઈ શકે છે. જ્યાં અનેકવાર મળ્યો છે અથવા તેને મેળવ્યાની કલ્પના કરવામાં આવી છે.

ભારતની યાત્રા વૈજ્ઞાનિક માટે કંઈ મુશ્કેલ ન હતી. તેઓ માત્ર ભ્રમણ કરવાવાળા યાત્રી બનીને જ આવ્યા. તેમને ખબર હતી કે પારસ ક્યારેય જન સામાન્યની સમજમાં નથી આવ્યો. આજે તેને મેળવવાની કલ્પના ભારતમાં પણ ગાંડપણ ગણાશે.

“ક્યાંથી કેવું સંશોધન શરૂ થાય ?” કોઈ યોગ્ય ઉપાય સૂઝતો ન હતો. આલ્બર્ટ ભારતીય સાધુઓની પ્રત્યે પોતાનું આકર્ષણ અવશ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેઓ ઘણું કરીને પ્રયત્નપૂર્વક સારા કહેવાતા સાધુઓના દર્શન કરવા પહોંચતા હતા. પરંતુ મોટે ભાગે નિરાશા મળતી હતી.

મારે મોટા આશ્રમવાળા મહાન સાધુ નથી જોઈતા. ઘણો જલ્દી તેમને અનુભવ થયો કે જે ખ્યાતનામ સાધુ છે તે શ્રીમંત છે અને જ્યાં પૈસા એટલા બધા સ્વીકારાય છે, પારસનો પત્તો ત્યાં મેળવવાની આશા કરવી નકામી છે. “જેની પાસે એક વસ્ત્ર સિવાય કંઈ ન હોય, જે આપવા છતાં પૈસા ન લે એવા સાધુ મારે જોઈએ છે”

ધૂમતા ભટકતા તેઓ પોતાની શોધની ચાનકમાં દુર્ગમ હિમાલયમાં પહોંચી ગયા. એક જગ્યાએ એમણે જોયું પોતાના હાથ ઉપર માથુ ટેકવી

એક અલમસ્ત સાધુ સૂઈ રહ્યા હતા. તેમની આંખોમાંથી કરુણા ઢ્રવી રહી હતી. શરીર પર એક સ્વર્ણિમ આભાની જ્યોતી હતી. આલ્બર્ટ તેમની પાસે જઈ ઘૂંટણ આધારે બેસી ગયા. પાટલુનની કિજની ચિંતા કોણ જાણે ક્યારનીય ભૂલાઈ ગઈ હતી. “તમે પારસ શા માટે ઈચ્છો છો ?” તે એવો પદાર્થ નથી કે માત્ર કૌતુહલ તૃપ્તિ માટે તેને મેળવવામાં આવે. સંત સમજાવી રહ્યા હતા. તે મને પ્રાપ્ત નથી. કોઈને આજે પ્રાપ્ત થયો છે કે નહીં મને ખબર નથી. પરંતુ તમે કેમ વિચારતા નથી કે તેને પ્રાપ્ત કરવાથી સમાજમાં કેટલી બધી અવ્યવસ્થા થઈ જશે ?”

“આપ ઈચ્છો તો તેને મેળવી શકો છો ?” આલ્બર્ટ પૂછ્યું. તેમની જિજ્ઞાસા હવે તર્ક દ્વારા તૃપ્ત થવાની સ્થિતિમાં ન હતી.

“પરમાત્મા પરમ દયાળું છે.” સાધુનો અવાજ ગદ્ગદિત થયો. તેનું કોઈ બાળક કોઈ હઠ કરે તો તે દયાપૂર્વક તેને પુરી કરશે. પારસ બનાવી દેનાર તે સર્વશક્તિમાનને શું વાર લાગશે. “ફક્ત એક વખત તેને જોઈ શક્યો હોત તો ?” રસાયણશાસ્ત્રીની ઉત્કંઠા આતુર થઈ ગઈ. “શું કરશો તેનું ?” સાધુ હસ્યા. તેની શોધ દુનિયા માટે સૌથી મોટા વિનાશક બોમ્બ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે.

“આજે લોકો કેટલા ગરીબ છે ?” આલ્બર્ટ પ્રાર્થનાના સ્વરમાં કહ્યું. “દરિદ્રો પર આપને દયા નથી આવતી ? તેમનું દુઃખ, તેમનો અભાવ દૂર કરવા માટે ફક્ત થોડાક સમય માટે પારસ મળવો પણ પૂરતું થઈ શકે તેમ છે.

“ઘણા ભાવુક છો તમે.” “વૈજ્ઞાનિક ભાવુક નથી હોતા.” સાધુ ખડખડાટ હસ્યા, આજની સમાજ વ્યવસ્થા, આજની શાસન વ્યવસ્થા તો જુઓ. પારસ પ્રાપ્ત કરી લો તો સોનું બનાવવા માટે પણ સંતાતા ફરવું પડે. પારસનો ખ્યાલ આવતાં જ ઝૂંટવી લઈ તમને જેલ ભેગા કરાશે અથવા તમારી હત્યા કરાશે. પછી પારસનું શું થશે. - તમે કંઈ આશ્વાસન આપી

નહીં શકો. તેને મેળવી તમે કેટલી અશાંતિ મેળવી લેશો - તમે પોતે વિચાર્યું છે ?”

“તમારા સત્યનો અસ્વીકાર નહીં થઈ શકે” વૈજ્ઞાનિકે મસ્તક નીચું કરી લીધું. “બધી વિટંબણાઓ સહન કરીને પણ જો હું ગરીબોની સેવા કરી શકું - તમે મારા પર વિશ્વાસ કરી શકો છો કે હું તમારે દેશના જ ગરીબોની સેવા કરીશ અથવા આ દેશમાં બનાવેલું સોનું બહારની દુનિયામાં નહીં જાય. તેને હું પોતાના ઉપયોગમાં નહીં લઉં.”

“તમે એ રીતે કહી રહ્યા છો કે પારસ મારી પાસે પડ્યો હોય.” સાધુ હસ્યા.

“તમે તેને મેળવી શકો છો” તે નિરાશ ન થયા. તેમનો આગ્રહ મક્કમ રહ્યો. દરિદ્રોના દુઃખ દૂર કરવામા તમે મને મદદ કરશો.

“જેનું મન સંપત્તિના અભાવમાં દુઃખી છે તે ગરીબ છે” સાધુએ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જેની પાસે સંપત્તિ નથી તે દરિદ્ર છે. આવું તો તમે નહીં માનતા હો, કારણ કે મારી પાસે એક કોડી નથી અને મને ગરીબ માની મારી મદદ કરવાનું તો તમે વિચારી પણ નહીં શકો.”

“સંપત્તિના અભાવમાં જે દુઃખી છે, તેઓ ગરીબ છે.” આલ્બર્ટ સાધુની વ્યાખ્યા સ્વીકારી - “એમની જ હું સેવા કરીશ. આપના જેવા સંતોષી મહાપુરુષોની કોઈ શું સેવા કરી શકવાનો ?”

“આજે તમે મુંબઈ જઈ આવો.” સાધુએ આજ્ઞા આપી. બે દિવસે ત્યાં રોકાઈ જજો. આ દરમિયાન જો પારસની જરૂરિયાત જણાય તો અહીં આવી જજો.”

હિમાલયની દુર્ગમતાને વિસરી મોરીસન રેલવેના પ્રથમ વર્ગના ડબ્બામાં યાત્રા કરી રહ્યા હતા. તેમના વિભાગમાં ફક્ત એક યાત્રી હતો. કોઈ ભારતીય વહેપારી હશે. તેના પહેરવેશ, કોટમાં લગાડેલા હીરાજડિત બટન, વીંટીમાં જડેલ મોટો નીલમ, ખરેખર તે કોઈ ધનવાન વ્યક્તિ હશે. પરંતુ તેનો નિસ્તેજ ચહેરો વારંવાર જોશથી શ્વાસ લેતો, તે

વારંવાર આંખો લુંછતો, કોઈ મોટું દુઃખ તેના ઉપર આવી પડ્યું હોય તેવું જણાતું હતું.

“બાબુ, એક પૈસો. સ્ટેશન ઉપર ગાડી થોભી હતી. ખોળામાં નવું જન્મેલ બાળક અને મેલાધેલા વસ્ત્રોમાં શરીર સંતાડી એક કંગાળ ઘણું કરીને ભીખારી બાઈ આવી ઊભી. ગરીબાઈની પત્યક્ષ મૂર્તિ જેવી લાગતી હતી તે.

“ચાલ, ભાગ અહીંથી” વેપારીએ તેને ધૂત્કારી દીધી. તેણીને તે તેનો મહાવરો થઈ ગયો હતો. પરંતુ મોટું દુઃખ થયું આલ્બર્ટને. તેમણે પોતાના ખિસ્સામાંથી પાકીટ કાઢ્યું. જે પહેલી નોટ હાથમાં આવી તે કાઢી તે ભિખારણના હાથમા મૂકી બારી બંધ કરી દીધી.

“આ ભિખારીઓ હજુ પણ પીછો છોડતા નથી” વેપારી મહોદય પોતાની રીતે બડબડવા લાગ્યા. તેમને પોતાની જ પડી હતી, પછી ભલેને કોઈ જીવે કે મરે. તેમને તો પૈસાની જ પડી હતી.”

“શું કષ્ટ છે તેમને ?” જાણવાની આલ્બર્ટને ઈચ્છા થઈ, પરંતુ હેતુ સિવાય કોઈ અજાણ્યા સાથે બોલવું તે અસભ્યતા છે. પોતાના સમાજના શિષ્ટાચારના કારણે ચુપ રહેવું પડ્યું અને વહેપારી મહોદય સમજતા ન હતા કે સાહેબ હિન્દી જાણે છે. પોતે અંગ્રેજી બોલવા માટે સક્ષમ ન હતા. ગાડી સીટી વગાડી ચાલી નીકળી હતી.

પુરા સમય સુધી તે ડબ્બામાં બે જ યાત્રી રહ્યા. ગાડી જ્યારે બોરીબંદર સ્ટેશને પહોંચી ત્યારે પણ બે જ યાત્રી તેમાંથી ઉતર્યા. આલ્બર્ટ મોરીસન રસ્તામાં પોતાની ચોપડીઓના પાનામાં વ્યસ્ત થઈ ગયા હતા. તેમને યાદ પણ ન આવ્યું કે તેઓ ડબ્બામાં એકલા છે.

અરે બીજા દિવસે સવારે પોતાના હોટલના ઓરડામાં તેમણે જેવું સવારે વર્તમાનપત્ર ઉપાડ્યું, તેઓ ચમકી પડ્યા. એક વખત તેમના હાથમાનું અખબાર નીચે પડી ગયું.

“ભારતના પ્રસિદ્ધ વેપારી. શ્રીએ આત્મહત્યા કરી લીધી.” સમાચારના પ્રથમ પાને મોટું શીર્ષક હતું. તેમને યાદ આવ્યું, આ નામ તો તેમણે

કાલે પોતાની સાથે યાત્રા કરનાર મુસાફર મહોદયની પેટી પર લખેલું હતું. ત્યારે શું તેમણે.” તેમને પોતાના સફાના વેપારમાં બહુ મોટું નુકસાન થયું હતું. સમાચાર પત્રના વિવરણમાં હતું. અનુમાન કરવામાં આવે છે કે નુકસાન લગભગ એક અબજનું હતું. એ ભરપાઈ કરવામાં તેમની પોતાને રહેવાની કોઠી અને દસ-બાર કરોડની સંપત્તિ તેમના પત્ની પાસે બચે એવું હતું.

તેમને યાદ આવ્યું, તે વેપારી બડબડી રહ્યો હતો, હું ગરીબ થઈ ગયો. કેવળ થોડાક કરોડ મારી પાસે બચશે ! આજનો અબજપતિ દરિદ્ર થઈ ગયો.

“દરિદ્ર !” આલ્બર્ટ પાછો ચોંક્યા. દસ-બાર કરોડ અને એક બંગલો હોવા છતાં તે પોતાને એવો દરિદ્ર સમજતો હતો કે આત્મહત્યા કરીને મરી ગયો. જ્યારે તે ભિખારણ એક રૂપિયાની નોટ મેળવતાં આનંદિત થઈ ગઈ હતી. બંનેમાં ગરીબ કોણ ?

જેનું મન સંપત્તિના અભાવમાં દુઃખી છે તે ગરીબ ! સાધુના વચનો યાદ આવતાં ચિત્તે કહ્યું, સંપત્તિના અભાવની કોઈ સીમા છે ? કેટલાક કરોડ રહેવાથી આત્મહત્યા કરનાર શેઠ - અસંતોષ જેને છે, તે દરિદ્ર એવો અર્થ થાય. આના દરિદ્ર્યની દવા પારસ કેવી રીતે કરી શકે ? સાધુએ બરાબર જ કહ્યું છે કે જો કોઈ ને કંઈ સાચું જ આપવા ઈચ્છતા હોઈએ તો તેને વિચાર આપો, જીવન જીવવાની કળા શીખવો.

વૈજ્ઞાનિકે ટેલિફોન ડીરેક્ટરી ઉપાડી લીધી હતી. તેઓ પૂછવા ઈચ્છતા હતા કે યુરોપ જવાનું વાયુયાન ક્યારે ઉપડે છે. પારસ મેળવવાની કોઈ ઉત્કંઠા હવે તેમની રહી ન હતી.

ઈર્ષા તે કાળી નાગણ છે જે સમસ્ત પૃથ્વી મંડળમા ઝેરી ફુવારા છોડી રહી છે. આ ખોટી માન્યતાની એક ગરમ હવા છે. જે વ્યક્તિત્વની અંદર લૂની માફક ચાલે અને માનસિક શક્તિઓને દગ્ગડીને રાખ બનાવી દે છે.

સંયમી બનીને સુખી બનો

ચિંતનની શ્રેષ્ઠતાને અધ્યાત્મની ભાષામાં યોગ કહેવામાં કહેવામાં આવે છે. તે માટે ધ્યાન, ધારણા, સ્વાધ્યાય, સત્સંગ, ચિંતન, મનન જેવા ઉપાય અપનાવવા પડે છે. જીવનનો બીજો પક્ષ છે ચરિત્ર. આને ક્રિયા કૃત્ય અથવા કર્મકાંડ પણ કહેવામાં આવે છે. ખરાબ વૃત્તિઓનો ત્યાગ અને સારી પ્રવૃત્તિઓનો અભ્યાસ જ તે અંતઃક્ષેત્રનું સાહસપૂર્ણ પરાક્રમ છે. જેને તપ કહેવામાં આવે છે. તપ અર્થાત્ સંયમ અને શિસ્ત. આ શક્તિને આધારે વ્યક્તિ પરિપક્વ બને છે અને શ્રેષ્ઠતા મેળવે છે. ધાતુના સંશોધનમાં આ જ પ્રક્રિયા કામમાં લેવાય છે.

ચારિત્રને લગતી ચાર શિસ્ત બધા જાણે છે. જેને ઈન્દ્રિય સંયમ, સમય સંયમ, અર્થ સંયમ અને વિચાર સંયમના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આની ઉણપથી અસંયમના એવા છિદ્રો પડી જાય છે જેમાં થઈને ઈશ્વરે આપેલી બધી શ્રેષ્ઠતાઓ અને મનુષ્ય દ્વારા ઉત્પાદિત બધી સંપત્તિઓ ટપકતી રહે છે. મનુષ્ય નીચોવેલા લીંબુની માફક છોતરું બનીને રહી જાય છે. ચારણીમાં દૂધ દોહવાથી ગાય પાળવાવાળાને કોઈ લાભ નથી થતો. તળીયે કાણું હોવાથી પ્રખર-શ્રેષ્ઠ નાવિક પણ નાવને કિનારે પહોંચાડવા સમર્થ નથી હોતો. અસંયમી, આળસુ કેટલોય સુખી કેમ ન હોય. પોતાના આ દુર્ગુણોને કારણે અવગતિનો ત્રાસ સહેશે, ઠોકર ખાશે અને અસફળ થતો રહેશે.

ઈન્દ્રિય અસંયમીમાં જીભનું સ્વાદીયાપણું અને કામુકતાને વધારે વિનાશકારી ગણવામાં આવ્યા છે. સ્વાદના નામે સ્વાદીયો માણસ વધારે પ્રમાણમાં ખાય છે અને પેટ ઉપર અસહ્ય ભાર નાંખીને ફક્ત પાચનતંત્રને જ નહીં પણ સમગ્ર શરીરતંત્રને બગાડી નાંખે છે. દુર્બળતા અને બીમારી આ અનાચરણના શાપ છે. કામુકતાના માધ્યમથી જીવનરસ ગટરના નાળાની માફક વહેતો રહે છે અને મનોબળ, બુદ્ધિબળ તેમજ તેજ-પ્રકાશનો ભંડાર ખલાસ થતો જાય છે. કહે છે - મનુષ્ય ભોગને નથી ભોગવતો પણ ભોગ જ મનુષ્યનો ભોગ લે છે. સમય પહેલાં જ જીર્ણ બનીને અકાળ મૃત્યુના મુખમાં ઘડેલી દે છે.

સમય સંપત્તિની કિંમત ન સમજવાવાળા કામમાંથી પોતાને અલગ કરવાવાળા, સમયને આળસમાં ગુમાવવાવાળી, ગરીબ બનવાનો, પાછળ પડ્યાનો ત્રાસ સહેવા અને તિરસ્કારનો ભોગ બને છે. દિનચર્યા ઉપર ધ્યાન ન આપવાવાળા અસ્તવ્યસ્ત

પ્રવૃત્તિઓ અપનાવવાવાળા દરેક કામમાં અસફળ રહે છે, જે સમય સંયમનું મહત્ત્વ સમજે છે તેમને પ્રગતિ અને સમૃદ્ધિનો લાભ મળે છે.

અસંયમનો અર્થ છે નકામો ખર્ચ. વ્યસન, વિલાસ અને અલંકારથી પ્રેરાઈને કેટલાય માણસો પૈસા વેડફતા હોય છે. શ્રૃંગાર, સજાવટમાં કેટલાય પૈસા ઊડી જાય છે. ખરાબ પ્રવૃત્તિઓના ચક્કરમાં ફસાઈને માણસો સારી એવી કમાણીને તારામંડળની માફક સળગાવી નાંખે છે. જો સરેરાશ નાગરિક સ્તરનું જીવન જીવવામાં આવે તો સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચારનું આનંદદાયક પ્રતિકૂળ દરેકને સહજ રીતે મળી જ શકે છે.

વિચાર સંયમનો અર્થ છે ચિંતનને અણઘડ, અનૈતિક, અસંભવ, ખરાબ કલ્પનાઓથી રોકીને ચોક્કસ આયોજન વિધિ વ્યવસ્થાના તાણાવાણાને વણવામાં લીન રાખવું. એકાગ્રતા, મનોયોગ, તન્મયતા આને કહે છે. વાંદરા જેવી ચંચળ ચિત્તવૃત્તિનું નિયંત્રણ જ મનોનિગ્રહ છે. યોગ સાધનામાં વિવિધ ઉપાયોના સહારે આનો અભ્યાસ કરવો પડે છે. વૈજ્ઞાનિકો, કલાકારો, દાર્શનિકો તેમજ પ્રગતિશીલ વ્યક્તિઓ આ પ્રવૃત્તિમાં શ્રેષ્ઠતા મેળવીને પોતાના ધ્યેય સુધી પહોંચવામાં સફળ થાય છે.

દૂરદર્શિતાનો આ જ માર્ગ છે, જેમાં શરૂઆતમાં થોડું નુકસાન ઉઠાવીને થોડાક જ સમયમાં પુષ્કળ લાભ ઉઠાવી શકાય છે. ખેડૂત, માળી, વિદ્યાર્થી, વ્યવસાયી, પહેલવાન પોતાની કરકંદીની શરૂઆતમાં સમય અને ધન બંને ગુમાવે છે, પણ થોડો જ સમય ધીરજ અને પરિશ્રમ તેમને ખર્ચની સરખામણીમાં અનેક ગણા લાભથી સુખી કરી નાંખે છે. ખેડૂત કોઠીઓ ભરે છે, માળી અમીર બની જાય છે. વિદ્યાર્થી ઓફિસર બને છે અને પહેલવાન કુસ્તીદંડગલ કરતા જોવા મળે છે. વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્યકાર, કલાકારની શરૂઆતની સાધના પણ બાળબુદ્ધિના લોકોને નકામા માથું ફટવા જેવી લાગે છે, પણ જ્યારે સમય વ્યતિત થતો છોડ વિશાળ વટવૃક્ષ બનીને પોતાની શ્રેષ્ઠતા અને ભવ્યતાનો ખમાલ આપે છે ત્યારે એવું વિચારવા માટે વિવશ બનાવવી દે છે દૂરદર્શિતા અપનાવવી તે જ સૌથી સારો વ્યવસાય છે. આને અપનાવીને સામાન્ય પરિસ્થિતિવાળા વ્યક્તિઓ મહામાનવ બન્યા છે, સૌભાગ્યશાળી બન્યા છે અને પોતાના કર્તવ્યને આધારે લોક શ્રદ્ધાના અધિકારી થઈને ઈતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ બન્યા છે. આપણે પણ સંયમી બનીને સુખી બનીએ.

કમોતે મરવું હોય તો નશો કરો

બધાય જાણે છે કે દારૂ પીવો તે સ્વાસ્થ્ય માટે ખૂબ હાનિકારક છે. વૈજ્ઞાનિકોએ જુદા જુદા પ્રયોગો કરીને એ સાબિત કરી દીધું છે કે દારૂ થોડોક પીવામાં આવે કે વધારે પરંતુ તે ધીમા ઝેરની જેમ ધીમે ધીમે નુકસાન પહોંચાડ્યા વગર રહેતો નથી. જ્યારે આલ્કોહોલના કારણે જીવલેણ રોગોનું આક્રમણ આખા શરીર પર થાય છે ત્યારે જ એની ખબર પડે છે.

આલ્કોહોલ પેટમાં જતાની સાથે જ આમાશયની દીવાલોમાંથી પાણી શોષવા માડે છે. આ પ્રક્રિયાથી બળતરાની જે અનુભૂતિ થાય છે તેને દારૂડિયો પોતાના શરીરમાં ગરમી વધવા જેવું મિથ્યા સુખ અનુભવે છે. ઠંડા દેશો તથા ગરમ દેશોમાં પણ શિયાળાની ઋતુમાં દારૂડિયાઓ દારૂ પીવે છે. દારૂ પીવાથી ઠંડી ઊડી જાય એવા બહાના હેઠળ તેઓ ઢીંચે છે, પરંતુ એ એક ભ્રમ છે. આલ્કોહોલને પચાવવાનું કામ યકૃતમાં થાય છે. જ્યારે દારૂ ખૂબ તેજ હોય છે ત્યારે આલ્કોહોલ પેટની દીવાલોમાંથી એટલી ઝડપથી પાણી શોષે છે કે ઘણીવાર ત્યાંથી લોહી પણ વહેવા લાગે છે. આવો રક્તસ્રાવ વારંવાર થતો રહે તો ત્યાં અલ્સર થઈ જવાનો ભય રહે છે.

માઉન્ટ સિનાઈ ઑફ મેડિસિનના મુખ્ય ચિકિત્સક ઈમેન્યુઅલ રૂબિને એક સર્વેક્ષણના આધારે એવું સ્પષ્ટ કર્યું છે કે ૨૫ થી ૪૫ વર્ષના પુરુષોમાં ૨૫ ટકા લોકોનું મૃત્યુ યકૃતની બીમારી સોરાયસીસના કારણે થાય છે. ન્યૂયોર્કમાં કરવામાં આવેલા સર્વેક્ષણમાં ૨૫ થી ૬૫ વર્ષના પુરુષોમાં લગભગ ૩૩ ટકા લોકોનું મૃત્યુ હૃદયરોગ અને કેન્સરના કારણે થાય છે. આ બધાનું કારણ મોટે ભાગે મદ્યપાન હોય છે.

આલ્કોહોલનો યકૃત પર એકદમ સીધો પ્રભાવ પડે છે. યકૃતનું કામ ચરબી પચાવવાનું હોય છે, પરંતુ એ યકૃતને ચરબીના બદલે આલ્કોહોલ પચાવવો પડે

છે ત્યારે ત્યાં ચરબી જમા થાય છે અને એના પરિણામે છેવટે સોરાયસીસનો રોગ થઈ જાય છે.

મેસાચ્યુસેટ્સ જનરલ હોસ્પિટલમાં કરવામાં આવેલા એક સર્વેક્ષણ પરથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે દારૂ પીનારા લગભગ બધા જ લોકોના શરીરમાં ટ્રાઈગ્લિસરાઈડનું સ્તર વધી ગયેલું હોય છે. જો કોઈ પણ વ્યક્તિનું ટ્રાઈગ્લિસરાઈડ વધી ગયું હોય તો એને ગમે તે ઘડીએ હૃદયરોગનો હુમલો થઈ શકે.

થોડાક સમય પહેલાં સ્વીડનના ત્રણ ચિકિત્સા વિશેષજ્ઞોનો એક લેખ લંડનના પ્રખ્યાત સામયિક 'ધ લાન્સેટ'માં છપાયો હતો. એમાં ચિકિત્સકોએ દુર્ઘટનાગ્રસ્ત લોકોનું પરીક્ષણ કર્યા પછી પોતાનો અહેવાલ રજૂ કરીને બતાવ્યું છે કે સામાન્ય લોકો કરતાં મદ્યપાન કરનારા લોકોના ધામાંથી વધારે લોહી વહી જાય છે. એમનું કહેવું છે કે ધામાંથી વહેતા લોહીને રોકવા માટે રક્તકણો અત્યંત જરૂરી છે, પરંતુ દારૂ પીનારાઓના લોહીમાં રક્તકણો ખૂબ ઘટી જાય છે, એટલું જ નહિ, તેમને એકબીજા સાથે ચોંટી જઈને લોહીને વહી જતું અટકાવવાનો જે ગુણ છે તે પણ લગભગ નષ્ટ થઈ જાય છે. એના કારણે દરદી વહેલો મૃત્યુ પામે છે.

દારૂને સુરા, વારુણી, મદ્ય, મદિરા વગેરે નામોથી ઓળખવામાં આવે છે. એને ઝેર કરતાં પણ વધારે ભયંકર કેમ માનવામાં આવે છે એની ઉપર ગંભીરતાથી વિચાર કરનારા તથા વિશ્લેષણ કરનારા વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે તે એક આલ્કોહોલ છે. તે એક પ્રકારનું તીવ્ર ઝેર છે. દારૂ અનેક જાતના છે વાઈન, બીયર, બ્રાન્ડી, વ્હિસ્કી, વૉડકા, શેમ્પેન, પોર્ટવાઈન, કન્ડીલીકર વગેરે વાઈનમાં આલ્કોહોલ ૧૦ ટકા તથા બીયરમાં ૧૫ થી ૨૦ ટકા જોવા મળે છે. આલ્કોહોલ જેટલો વધારે હોય છે એટલો જ દારૂ પણ વધારે નશાવાળો અને ઝેરી હોય છે. એના સેવનથી પ્રમાદ, આળસ, ક્રોધ, વ્યભિચાર, અનાચાર,

જુગાર વગેરે કુકૃત્યોની ટેવ પડી જાય છે.

મહર્ષિ ચરકના મત પ્રમાણે દારૂ લઘુ, ઉષ્ણ, સૂક્ષ્મ, અમ્લકારક, રુક્ષ, વિકારી તથા વિશદ હોય છે. ઉષ્ણતાના કારણે દારૂ પિત્તને વધારે છે, તીક્ષ્ણતાથી મનની સ્ફૂર્તિ નષ્ટ કરે છે, વિશદ હોવાના કારણે વાતનો પ્રકોપ થાય છે તથા કફ શુક્રનો નાશ કરે છે. રુક્ષતાના કારણે વાયુનો પ્રકોપ કરનાર તથા વ્યાવયિક હોવાના કારણે મનને બહેકાવનાર તથા કામોત્તેજક ગુણવાળો હોય છે. વિકારી હોવાના કારણે આખા શરીરમાં ફેલાઈ જઈને ઓજનો નાશ કરનાર તથા અમ્લ ગુણના કારણે અજીર્ણ પેદા કરનાર છે. એની અસર મન, બુદ્ધિ તથા ઈન્દ્રિયો પર પડે છે અને તેથી તેઓ સમતોલન ગુમાવી બેસે છે. તેથી જ મનુષ્ય હિંસક, ક્રૂર, અપરાધી, ઝઘડાખોર તથા ઉત્પાત મચાવનાર બની જાય છે.

કેલિફોર્નિયા વિશ્વવિદ્યાલયના મનોચિકિત્સક ગેલોર્ડ એલિસને દારૂની પ્રાણીઓ પર પડતી અસર વિશે ઊંડાણથી અભ્યાસ કર્યો છે. એમનું કહેવું છે કે માનવીમાં નશો કરવાની પ્રવૃત્તિ આનુવંશિક નથી, પરંતુ ખરાબ સોબતના કારણે તે એનો શિકાર બની જાય છે. એમણે સૌપ્રથમ ઊંદરો પર પ્રયોગ કર્યો. ઊંદરો આગળ પાણી તથા દારૂ મૂકવામાં આવ્યાં. થોડા દિવસો પછી ખબર પડી કે ઊંદરો પાણીના બદલે દારૂ પીવાનું વધારે પસંદ કરતા હતા. શરાબી ઊંદરો અનેક પ્રકારનાં દુરાચરણ કરતા જોવા મળ્યાં. તેઓ ચીડિયા સ્વભાવના તો બની જ ગયા, પરંતુ સાથે સાથે અનિદ્રાના રોગથી પીડાવા લાગ્યા. પરિણામે દારૂ ન પીનારા ઊંદરો પેલા દારૂડિયા ઊંદરોને અપમાનજનક તથા તિરસ્કારભરી દૈષ્ટિએ જોવા લાગ્યા અને એમનો સામાજિક બહિષ્કાર પણ કરી દીધો.

મદ્યપાનની મનુષ્યના જીવન પર પડતી ખરાબ અસરોનો અભ્યાસ જુદાં જુદાં વૈજ્ઞાનિક સંગઠનોએ પણ કર્યો છે. એનું પ્રકાશન વિશ્વ આરોગ્ય સંઘે પણ કર્યું છે. એ અહેવાલ પ્રમાણે જો દારૂની શીશીમાં

માંસનો એક ટુકડો નાખવામાં આવે તો તે થોડીવારમાં ઓગળી જઈને રેસા રેસા થઈ જાય છે. એ જ રીતે લોહીમાં આલ્કોહોલનું પ્રમાણ જ્યારે ૦.૨ થી ૦.૫ ટકા સુધી પહોંચી જાય છે ત્યારે તીવ્ર નશાની હાલતમાં દારૂ પીનારનું મૃત્યુ થઈ જાય છે. લોહીમાં ૦.૩ ટકા દારૂ હોય તો મનુષ્યની કાર્યક્ષમતા ખલાસ થઈ જાય છે. ૦.૫ ટકા દારૂ એને ઉદ્ભત આચરણ કરવા માટે વિવશ કરે છે તથા ૦.૧૫ ટકા દારૂ 'ટોક્સિક રેંજ' અર્થાત્ દુઃખદ સીમા ગણાય છે. એકી વખતે વધારે પ્રમાણમાં દારૂ પીવાથી અકસ્માતના પ્રસંગો સાતગણા, શરીરમાં ઝેર ફેલાઈ જવાની ઘટના ૩૫ ગણી તથા મૃત્યુ થઈ જવાની શક્યતા ૧૬ ગણી વધી જાય છે.

મદિરાની ખરાબ અસર વિશે વેજ્ઞાનિકો રિપોર્ટ બતાવે છે કે મનુષ્યના શરીરનું કોઈ પણ અંગ એની અસરમાંથી બચી શકતું નથી. મન, મગજ તથા વિચારો પણ એના ખરાબ પ્રભાવથી મુક્ત રહેતા નથી.

મદ્યપાન કરનાર વ્યક્તિ કેલેરી પ્રમાણે યોગ્ય અને પૂરતો આહાર લેતી નથી. સફાઈ તથા પોષણના અભાવના પરિણામે શરીર ખખડી જાય છે. એના કારણે લીવરને સૌથી વધુ નુકસાન થાય છે. દરરોજ થોડા પ્રમાણમાં દારૂ પીવાના કારણે તથા આહારના અભાવના કારણે લીવરમાં ચરબીના કણ જમા થાય છે. એના કારણે 'પોર્ટલ સોરાયસીસ' નામનો રોગ થાય છે. એમાંથી કેન્સર પણ થઈ શકે છે. મદિરા પોતાના શિકારને ધીરે ધીરે બરાબર સંકંજામાં લઈ લે છે અને મોતના મોંમાં ઘડેલી દે છે. ઝેરી દારૂની અસર તો તરત જ થઈ જાય છે. ભારતમાં ઝેરી દારૂ પીવાના કારણે દરવર્ષે પાંચ લજાર કરતાં પણ વધારે લોકો મરી જાય છે. દારૂના દૈત્યના કારણે લાખો ઘર બરબાદ થઈ જાય છે.

દારૂની બાબતમાં ચીનની એક કહેવત હંમેશા યાદ રાખવા યોગ્ય છે - "પહેલા જામમાં માણસ દારૂને પીવે છે, બીજા જામમાં દારૂ દારૂને પીવે છે અને ત્રીજા જામમાં દારૂ મનુષ્યને પી જાય છે."

શરીરનું જતન કરવું એ જ આપણો સાચો ધર્મ છે

સ્વસ્થ રહેવાથીજ કોઈ પોતાનું અને બીજાનું ભલું કરી શકે છે. જેને દુર્બળતા અને બીમારી ઘેરાયેલી હશે તે પોતાના ભરણપોષણ જેટલું ઉત્પાદન પણ કરી નહીં શકે, બીજા ઉપર આધારિત રહેશે.

પરાવલંબન એક રીતે અપમાનજનક સ્થિતિ છે. બીજા ઉપર બોજો બનીને જીવવાવાળા ક્યારેય સન્માન નથી પામતા કે નથી કોઈની સહાય કરી શકતા. જે પોતાનો જ બોજ સારી રીતે ઉઠાવવાની તાકાત ધરાવતા નથી તે બીજાને ઉપયોગી કેવી રીતે બની શકે છે.

મનુષ્યનો જન્મ કેટલીય વિશેષતાઓ અને શ્રેષ્ઠતાઓથી ભર્યા પડ્યો છે. ગમે તેને છુટ છે કે તે એટલો ઉચે વધે જેટલો કે આજ સુધી કોઈ મહામાનવે ઉત્કર્ષ કર્યો છે. પણ એ ત્યારે સંભવ છે કે જ્યારે શરીર અને મન સંપૂર્ણ રીતે સ્વસ્થ હય. જે જેટલા માટે જેટલો ઉપયોગી અને સહાયક સિદ્ધ થાય છે તેને તેના જ ગુણાંકમા સન્માન અને સહયોગ મળે છે. પોતાના અને બીજાના વિકાસમા યોગદાન તે જ કરી શકે છે જે પોતાને સ્વસ્થ બનાવી રાખવા સક્ષમ છે.

અપંગ અને અવિકસિત તો અસહાય, ગરીબ-દરિદ્ર દેખાય જ છે. પણ આ હરોળમા એવા લોકો પણ સામેલ થઈ જાય છે જે દુર્બળતા અને બીમારીથી પીડાય છે. આથી તેમના માટે તેમના દુ:ખો, દુર્ભાગ્યો અને શ્રાપોમાં પ્રથમ અસ્વસ્થતાને જ માનવામાં આવે છે. પ્રયત્ન એવો થવો જોઈએ કે તેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન ન થાય. જો કોઈ કારણે તેના અપાટામાં આવી જવાય તો તે ખરાબ દિવસો વધારે લાભો સમય રહેવા ન પામે. સાચા અર્થમાં જીવન તેટલો સમય જ માનવામાં આવે છે જેટલું સ્વસ્થતાપૂર્વક જીવવામાં આવે.

થોડા અપવાદોને છોડીને અસ્વસ્થતા માણસની પોતાની ઉપજ છે, ભલે તે અજાણતા, ભ્રમણામાં અથવા બીજાઓની દેખાદેખીએ તેને આમંત્રીને બોલાવી હોય. જગતના બધા પ્રાણી જીવનપર્યંત નિરોગી રહે છે. મરણ સમય આવવાથી તો બધાએ જવું જ પડે છે. એ વિદ્યાતાની વ્યવસ્થા છે. તેમાંથી છૂટવાનો કોઈ રસ્તો નથી પણ નિરોગી રહેવાનો

દરેક સજીવનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે. જે પ્રાણીઓને કોઈના બંધનમા બંધાઈ રહેવાની મજબુરી નથી હોતી તે બધા જન્મથી લઈને મૃત્યુ સુધી નિરોગી રહે છે. કુદરતી જીવન જીવવાવાળા પશુપક્ષીઓમાં ક્યારેય કોઈનેય બીમાર જોવામાં નથી આવતું. કોઈ અકસ્માતે થઈ જાય તો બીજી વાત છે.

મનુષ્યની ઉદ્દંડ આદતો જ તેને બીમાર બનાવે છે. જીભનું સ્વાદીયાપણું વધારે પ્રમાણમાં નકામો ખોરાક ખાવા માટે મજબૂર બનાવે છે. જેટલો ભાર ઉઠાવી ન શકાય તેટલો લાદવાથી ગમે તેનું કચુંબર નીકળી શકે છે. પેટનો અપયો પણ આ જ કારણે વધી જાય છે. વગર પચેલો સડતો રહે છે અને આ સડો લોહીમાં ભળી જવાથી જ્યાં પણ મોકો મળે ત્યાં રોગના લક્ષણો બહાર જણાઈ આવે છે. કામનાની ખરાબ ટેવ જીવનશક્તિનો ખરાબ રીતે નાશ કરે છે અને મગજની ચતુરતા અને કૌશલ્યનો નાશ કરે છે. અસ્વચ્છતા, પૂરતી ઉધ ન લેવાથી, વધારે પરિશ્રમમાંથી પાછી પાની કરવાથી, નશો કરવા જેવી કુટેવો પણ સ્વાસ્થ્યને ખંડીત બનાવવાનું નિમિત્ત બને છે. ખુલ્લી હવા અને પ્રકાશથી બચવું, ગુંગણામણ થાય તેવા વાતાવરણમાં રહેવું પણ બીમાર પડવાનું મોટું કારણ બની શકે છે. ભય તથા આક્રોશ જેવા ઉતાર ચઢાવની લીધે તાવ અને તણાવ જેવા મનોવિકાર થાય છે અને વ્યક્તિને ગાંડપણ, કમજોરી અને બીમારીના ભોગી બનાવે છે. હસતી-હસાવતી જાંદગી જીવવાવાળો હંમેશા સ્વસ્થ જ રહે છે અને લાંબુ જીવન જીવે છે.

પોતાના ઉપર 'ઔચિત્ય'નો અંકુશ લગાવી રાખવાથી તો દુર્બળતા કે બીમારી આવવાનો અવસર જ નહીં આવે. ઉદ્દંડતા સર્વત્ર અરાજકતા જેવી અવ્યવસ્થા ઊભી કરે છે. આ ખરાબ માર્ગ ચાલનાર રોગી થતા અને રોગી રહેતા જ જોવા મળ્યા છે. આ અનાચારનો ત્યાગ કરવાથી કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાનું ખોયેલું સ્વાસ્થ્ય ફરીથી પાછું મેળવી શકે છે. પ્રકૃતિ ખરાબ રીતે વર્તનારને દંડ-શિક્ષા પણ પોતાના હાથે જ આપવામાં તટસ્થ ન્યાયાધીશની માફક ન્યાય કરે છે તેમજ કઠોર છે. પરંતુ સાથોસાથ એટલી દયાળુ પણ

છે કે ભૂલનો સ્વીકાર કરી લેવાથી, આદતને સુધારી લેવાથી અને રસ્તો બદલી નાખવાથી ક્ષમા પણ આપી શકે છે. કેટલાય સ્વાસ્થ્ય ગુમાવી દેનાર લોકો પોતાની આદતો સુધારી લીધા પછી ફરીથી સ્વસ્થ અને સમર્થ બનતા જોવામાં આવ્યા છે. આ રસ્તો બધા માટે ખુલ્લો જ છે.

દંડના પરિણામની ઉપેક્ષા કરતા રહેવાવાળા ખાસ કરીને ખરાબ માર્ગ ઉપર ચાલવા અને ખરાબ કર્મો કરવા માટે ઉતાવળા હોય છે. જો સમય પહેલા સમજવામાં આવે કે અસ્વસ્થતા પોતાના માટે પોતાના સાથીઓ માટે કેટલી કષ્ટદાયક હોય છે, તો શક્ય છે કે લોકો આગમાં હાથ નાખીને તે મહત્વના અંગને સળગાવી નાખવાની ભૂલ નહીં કરે. દુર્બળ શરીર એટલો પરિશ્રમ અને પુરુષાર્થ પણ નથી કરી શકતું કે ભરણપોષણની જરૂરિયાતોને પોતાની જાતે કમાઈ શકે. બીમાર આદમીઓનું કષ્ટ ચાબુક ફટકારવા સમાન અથવા હથોડાથી કુટવા સમાન દુઃખદાયક હોય છે. સેવાચાકરીમાં જે સાથીઓને લાગવું પડે છે તેમનો સમય બરબાદ થાય છે. ઈલાજનો ખર્ચ પણ ઓછો મોંઘો નથી પડતો. ઘરમાં પૂરતી વ્યવસ્થા ન હોવાથી કરજ લેવાથી માંડીને કપડાં વેચવા સુધીની સ્થિતિ આવી શકે છે. કેટલાકને તો ખર્ચયુક્ત ઉપચાર ન મળવાથી અકાળ મૃત્યુનો ભોગ બનવું પડે છે. સહાનુભૂતિનો શિષ્ટાચાર અંતરંગ સંબંધીઓ નિભાવે જ છે. પણ મનમાં તો તેમને પણ આ રોગી ભારરૂપ લાગવા લાગે છે અને સારો ન થાય તો કંઈ નહીં ખરાબ થઈ જવાની ઈચ્છા પણ મનમાંને મનમાં કરવા લાગે છે. પોતાને પણ આવા જીવનમાં કોઈ રસ નથી રહેતો. જેમ તેમ કરીને મોતના દિવસો પૂરા કરવા પડે છે. પ્રગતિની વાત તો વિચારવાથી નથી થતી. જ્યારે જીવતી લાશની માફક જીંદગીને વેઢારાઈ રહી છે તો પછી વિકાસની યોજના ક્યા આધારે બને. ઉજ્જવળ ભવિષ્યના સ્વપ્ન પણ ક્યા આધારે જોવા? આ બધી દુઃખદ સંભાવનાઓ ફક્ત એક જ કારણે અવરોધ બનીને ઊભી થાય છે કે શરીરની સાથે મન પણ સ્વસ્થ રહેવા લાગે છે. તે બંને હાથ એકી સાથે જોડાઈ ગયા છે.

મનને અગિયારમી ઈન્દ્રિય કહેવામાં આવી છે. જે રીતે બિમાર માણસની બધી ઈન્દ્રિયો અસમર્થતાનો અનુભવ કરે છે તેવી રીતે શારીરિક અસ્વસ્થતાની સ્થિતિમાં મન પણ અસ્વસ્થ, અસ્તવ્યસ્ત તેમજ વિકૃત

બનવા લાગે છે. બીમાર વ્યક્તિઓનો સ્વભાવ હંમેશા ચીડીયો જોવા મળે છે. તેઓ આક્રમણ કરવાની સ્થિતિમાં તો નથી હોતા. પોતાનો ક્રોધ, આવેશ, ખિન્નતા, ઉદ્વેગયુક્ત રહીને જ વ્યક્ત કરે છે. શરીર અને મનના સહકારથી જ આપણી સમગ્ર પ્રવૃત્તિઓ સાચા સ્વરૂપે ચાલી શકવાની સ્થિતિમાં રહે છે. શરીર બગડે છે તો મનને પણ પોતાની માયાજાળમાં સપડાવી દે છે. ચિંતન ગભડવા લાગે છે. પરિણામે રોગી વ્યક્તિ કોઈપણ રીતે શાંત રહેવાની સ્થિતિમાં નથી રહેતો. બીજાની સાચી સલાહ પણ તેને ગમતી નથી અને પોતાનું માનસિક સ્તર તેને યોગ્ય રહેતું નથી કે તે કોઈને કોઈ ઉપયોગી તેમ જ વ્યાવહારિક સલાહ આપી શકે. આ બેવડો ગેરલાભ છે. શારીરિક અશક્તિ, બીમારી, પીડા, બેચેની તો જાંતે જ સહેવી પડે છે પણ માનસિક અસ્તવ્યસ્તતાની નવી બીમારીનો હૂમલો થવાથી એક નવો ઉપદ્રવ સામે આવે છે અને સ્થિતિ અર્ધપાગલ જેવી બની જાય છે. શરીરરોગી માનસિક રોગી પણ રહેવા લાગે છે. આ કારણે તેને બેવડું દુઃખ સહન કરવું પડે છે.

સાચાચિંતનના અભાવે આજુબાજુનાં વ્યક્તિઓ અને વાતાવરણ ઉપર બધો દોષ નાખી દેવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. પોતાની ભૂલો સમજવા અને સુધરવાનું માનસ તો રહેતું નથી, પરિણામે પોતાને ઉદાસીનો અને બીજાઓને નિરાશાનો સામનો કરવો પડે છે. બીમારીના કષ્ટમાં આ વધારાના ભારથી ત્રાસ બીજો વધારે વધી જાય છે અને નફામાં સાથીઓની હેરાન ગતિ પણ વધી જાય છે.

બીમારીની સ્થિતિમાં કોઈ મહત્વના કાર્યો તેમજ કમાણી તો થઈ શકતી નથી, સાથોસાથ ઉપચાર વગેરેનો વધારાના ખર્ચનો ભાર વધી જવાથી સામાન્ય સ્તરના લોકો સામે આર્થિક મુશ્કેલીઓ પણ દિવસે-દિવસે વધતી જાય છે. બચેલી રકમ ખલાસ થઈ જવાથી ઉપચાર સિવાય કૌટુંબિક ભરણ પોષણની અડચણ ઊભી થઈ જાય છે. તેથી ફક્ત રોગી જ નહીં, પરંતુ તેનો પરિવાર અને વર્તુળ પણ એક નવી સ્થિતિમાં ફસાઈ જાય છે. સહાનુભૂતિ બતાવવાવાળા, ખબર પૂછાવવાળા આવે છે, તો તેમની મહેમાનગીરી પણ કરવી પડે છે. આ મોંઘવારીના દિવસોમાં તે પણ ઓછું ભારરૂપ નથી બનતું. બીમારીથી છૂટકારો મેળવ્યા પછી પણ એટલી શક્તિ આવતાં ઘણા દિવસો લાગે છે કે પરિશ્રમથી આવક

મેળવીને પહેલાંની માફક પોતાનું સાધારણ ગુજરાન ચલાવી શકાય. બીમારીના દિવસોમાં થયેલી આર્થિક સ્થિતિ તેમજ અસ્તવ્યસ્તતાને કારણે ઉત્પન્ન થયેલી ગરબડોની ખોટ પૂરી કરી શકાય.

સામાજિક અથવા રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી દરેક રોગી તેના સમુદાયને નુકસાન પહોંચાડવાવાળો અપરાધી છે. ભલે તેને દંડ આપવાની કોઈ વ્યવસ્થા ન હોય. ભલે તે નિર્દોષ, દયા, સહાનુભૂતિ અથવા સેવાનો અધિકારી સમજવામાં આવતો હોય. કારણ કે બીમારી વિવિધ પ્રકારે સમગ્ર સમાજ ઉપર બિનજરૂરી ભાર નાંખે છે. ડૉક્ટરોનું પ્રશિક્ષણ, હોસ્પિટલોનું ભારે વજનદાર માળખું, દવાઓની શોધ, તેનું નિર્માણ, વિતરણ આ બધું મળીને એટલો બોજ નાંખે છે કે તેમાં ખૂબ જ ધન, શક્તિ અને લોકશક્તિ ખર્ચાય છે. જો સરકાર આ બધું મેળવે છે તો પણ તેનું સમતોલન લોકો ઉપર ટેક્ષ લગાવીને જ પૂરું કરે છે. જો આ રકમ બચી શકે તો તે શિક્ષણનો વિકાસ, સુધારો, ઉદ્યોગોનો વિકાસ જેવા જરૂરી કાર્યોમાં લાગે અને સાર્વજનિક કાર્યોમાં લાગવાથી તેની સાર્વજનિક પ્રગતિ થાત તે બધામાં કાપ મૂકીને જ રોગીઓ માટે ઉપચારના સાધનો વસાવવામાં આવે છે. જો કોઈ વ્યક્તિ અંગત સાધનોથી ઉપચાર કરે છે તો પણ ડૉક્ટરોના પ્રશિક્ષણ અને દવાઓના નિર્માણનું માળખું ઊભું કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં વિવિધ પ્રકારે લોકસાધનોનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું તે તો જોવામાં આવે જ છે. આ પ્રત્યક્ષ નહીં તો પરોક્ષ રૂપે રાષ્ટ્રીય હિતમાં કાપ તો મૂકાયો છે તેમ સમજી શકાય છે. કામમાં અને ઉત્પાદનમાં ઊણપ આવે તેથી વ્યક્તિનું અંગત નુકસાન છે સાથોસાથ તેને કારણે રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિ તેમજ પ્રગતિને જ નુકસાન પહોંચે છે. રોગીનો ચેપ બીજાને પણ લાગે છે. તેના શ્વાસોચ્છ્વાસથી, મળમૂત્ર, પરસેવામાં જે વધારાની ગંદકી અને ઝેરીપણું હોય છે તે ફરી ફરીને બીજા અનેક લોકોને પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષરૂપે અસર કરે છે.

આ રીતે તેની અસરથી સુકાની સાથે લીલું પણ સળગવા લાગે છે. જે લોકો પોતાના સ્વાસ્થ્યને સંભાળીને રાખે છે તેઓ આ રોગ પ્રદુષણથી ક્યાંયને ક્યાંય તો જરૂર પ્રભાવિત થઈ શકે છે. તેથી જન સમાજને અથવા રાષ્ટ્રને થવાવાળું નુકસાન જ માનવું પડશે, ભલે તે આપણને સાવ સાધારણ દેખાતું હોય.

સમર્થ સ્વાસ્થ્યના આધારે સમગ્ર રાષ્ટ્ર સમર્થ બને છે, પ્રગતિ કરે છે. ત્યાં રોગીઓની સંખ્યા વધવાથી દુર્ગતિનો પ્રવાહ વહે છે. જે શક્તિ દિવાલો ઉઠાવવામાં લાગવી જોઈતી હતી તે ખાડો ખોદવામાં ખર્ચાઈ જાય છે. આ નુકસાનથી દેશનો દરેક નાગરિક ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં પ્રભાવિત થાય છે જ. એટલા માટે વ્યક્તિગત બીમારી પણ સામાજિક નુકસાન સ્વરૂપે ફલિત થાય છે. સામુદાયિક પ્રગતિમાં જે જેટલી મુસીબતો નાંખે છે, જે જેટલી ઉપેક્ષા, અસમર્થતા પ્રગટ કરે છે, તેના અસહકારથી સમગ્ર સમાજને પરોક્ષ કે પ્રત્યક્ષ રૂપે નુકસાનને નુકસાન જ ઉઠાવવું પડે છે. આવી દશામાં જો તેને અપરાધી માનવામાં આવે તો કાંઈ ખોટું નથી. રાજદંડ ભલે ન મળે પણ પ્રકૃતિ તેને તે ભૂલની શિક્ષા આપવામાં કોઈ ક્યાશ નહીં રાખે. બીમારી આમ તો કોઈ દેવી વિપત્તિ અથવા આકસ્મિક દુર્ઘટના તો નથી જ. તેમને મનુષ્ય જ પ્રાકૃતિક મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરીને જાતે જ નિમંત્રણ આપી બોલાવે છે. આવી દશામાં કોઈ રોગી પોતાને નિર્દોષ ના કહી શકે. ભલે તેને પોતાની ભૂલના બદલામાં સાથી અને સહયોગીઓની સેવાની સહાનુભૂતિ મળતી રહે, પણ આટલાથી તેની નિર્દોષતા સિદ્ધ તો નથી થતી જ. બીમારીના બહુમુખી નુકસાન ઉપર જો ગંભીરતાથી વિચારવામાં આવે તો એ સહેજ જ સમજી શકાય કે આ વિપત્તિથી બચવું અને બચાવવું જ ઉપયોગી સિદ્ધ થાય. આ પ્રયોજનને પૂરું કરવા આહાર-વિહાર ઉપરના સંયમ માત્રથી કામ ચાલી શકે છે, તેની ઉપેક્ષા કરવી કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માટે ભારરૂપ નહીં લાગે.

સંયમીત જીવનથી દરેક પ્રકારે લાભ જ લાભ છે. નુકસાન ફક્ત એટલું છે કે ઉદંડતા, અવ્યવસ્થા, સ્વાદૃષ્ટિની ઈચ્છા જેવી ઈચ્છાઓ ઉપર અંકુશ લગાવવાનું સાહસ કરવું પડે છે. રોગ સાથે લડવામાં જેટલી શક્તિ ખર્ચાય છે તેટલી જો સંયમ વર્તવામાં, જીવનચર્યામાં સુવ્યવસ્થાનો સમાવેશ કરવામાં લગાવવામાં આવે તો એટલા માત્રથી સમગ્ર સ્વાસ્થ્ય રક્ષણની ગેરંટી મળી શકે છે. તેના આધારે તે શાસ્ત્ર વચન જેવો લાભ ઉઠાવી શકાય છે, જેમાં 'આરોગ્ય' ને ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષનું મૂળ સાધન માનવામાં આવ્યું છે.

શુભ ચિહ્ન : સ્વસ્તિક

ભારતીય સંસ્કૃતિની એ વિશેષતા છે કે તે પ્રતીકો, ચિહ્નો, આકૃતિઓ અને અક્ષરો વચ્ચેના મોટા મોટા રહસ્યોને છુપાવી રાખે છે. તેને જો યોગ્ય રીતે સમજવામાં આવે તો મનુષ્યની પ્રગતિ અને શાંતિને કાયમ રાખવામાં ફક્ત સહાયતા જ નહીં મળે, પરંતુ ઋષિઓનો તો તે પરિશ્રમ પણ સાર્થક થશે જેને તેમણે આને સાચવવામાં લગાવ્યો હતો.

ૐ અને સ્વસ્તિક આર્ય સંસ્કૃતિમાંના બે એવા પ્રતીકો છે, જેણે વિશ્વ-બ્રહ્માંડના રહસ્યોને પોતાનામાં મોટાભાગે જોડી રાખ્યા છે. આને અક્ષર અથવા આકૃતિ કહીને ટાળી દેવું ઉચિત નથી. આ સત્ય અને સંદેશના બે મહાન તત્ત્વોને ધારણ કરે છે. પ્રણવ એટલે કે ઓમકાર જો બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ સંબંધિત રહસ્યો બહાર લાવે છે, તો તે બ્રહ્માંડના બધા જ જીવોની શુભકામના સાથિયામાં સમાયેલ છે. આ દૃષ્ટિએ વ્યાવહારિક જીવનમાં સ્વસ્તિક વધારે ઉપયોગી અને ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ છે. આ શુભચિહ્ન છે જે વ્યક્તિને લોકવ્યવહારમાં સૌમ્યતા અને સમાનતાની પ્રેરણા આપે છે. તે જીવ-જીવ અને મનુષ્ય-મનુષ્ય વચ્ચેની ભેદની દિવાલ ઊભી નથી કરતો, પરંતુ એક જ પરમાત્મ તત્ત્વની વિવિધ અભિવ્યક્તિઓ થવાના કારણો સમાન માનતા તેના સૌભાગ્યની શુભ ઈચ્છા કરે છે. વ્યક્તિત્વમાં તે શ્રેષ્ઠતાનો સંદેશવાહક છે. સદાચાર, સંયમ, સેવા, સહિષ્ણુતા, સાહસ, સાત્ત્વિકતા, શ્રમશીલતા, પવિત્રતા, સ્નેહ, સૌજન્યતા જેવા માનવના ઉચિત ગુણ જેનાથી મનુષ્ય અને સમાજનું સર્વ કલ્યાણ થાય છે, તે બધાનું પ્રેરણા સ્ત્રોત સ્વસ્તિક જ છે. જ્યાં સ્નેહ અને પ્રેમ છે ત્યાં વ્યાપક સ્વરૂપે આની જ શક્તિ કાર્યરત થાય છે. આ શક્તિ જ્યાં જેટલી વધારે હશે ત્યાં તેટલા પ્રમાણમાં દેવત્વ હયાત હશે. શુભ અવસરે દિવાલો ઉપર, દરવાજા ઉપર, મકાન-દુકાનો ઉપર આ શુભ સંકેતને અંકિત

કરવા પાછળનો આશય એ જ હોય છે, કે તે મુહૂર્તમાં પવિત્ર શક્તિ વધારે પ્રમાણ હયાત રહે અને આયોજન વિઘ્નરહિત પૂર્ણ થઈ જાય, કોઈ પણ પ્રકારનો અવરોધ, અડચણ ન આવી જાય. બાળકોના મુંડન સંસ્કાર સમયે મુંડાયેલ માથા ઉપર આ ચિહ્ન બનાવવામાં આવે છે જેથી માથાની તે ખાલી જગ્યા ઉપર શ્રેષ્ઠતાનું આકર્ષણ થઈ સુસંસ્કારોનું બીજારોપણ થઈ શકે. પહેલાંના સમયમાં આ કારણે આવા આકારના મકાનો બનાવવામાં આવતા હતા, જેથી તેમાં રહેલી શક્તિનો વધારેમાં વધારે લાભ ઉઠાવી શકાય.

આ સિવાય આનો એક મનોવૈજ્ઞાનિક ભાગ પણ છે. શુભ સૂચક હોવાને કારણે જ્યારે પણ કોઈપણ વ્યક્તિની નજર તેના ઉપર પડે છે તો તેની ચેતના તેનાથી પ્રભાવિત થયા વગર રહી શકતી નથી. તેનામાં એક સાત્ત્વિક ભાવ પ્રવેશે છે. વિવાહના અવસરે ચોળી, મંડપ અને ઘરમાં બધે જ આ નિમિત્તે સ્વસ્તિકને અંકિત કરવામાં આવે છે. લગ્નના આમંત્રણ પત્રો ઉપર પણ આને પ્રમુખસ્થાન આપવામાં આવે છે. તે સિવાય પૂજાના કુંડ ઉપર સુશોભિત થઈને આ આકૃતિ વાતાવરણની દિવ્યતાને વધારી આપે છે. દક્ષિણ ભારતના દ્વારો ઉપર બનેલી કમાનોમાં આના જ વિવિધ સ્વરૂપોનાં દર્શન થાય છે. કર્ણાટકમાં 'સ્વસ્તિક' નામનું એક વ્રત પ્રચલિત છે. જેમાં બહુરંગી સ્વસ્તિક બનાવીને ભગવાન વિષ્ણુની પૂજા-અર્ચના થાય છે.

આવી રીતે આ આકૃતિ નિર્માણ પાછળ બે જ ઉદ્દેશ્ય કારણભૂત માનવામાં આવે છે, પહેલો તેમાં રહેલી દેવ શક્તિને આકર્ષિત કરવી અને બીજો મનની અંદરના પડોને પ્રભાવિત અને ઉત્તેજિત કરી તેને વધારે સક્રિય બનાવવા. આને જોવાથી જ એક પ્રકારનો ઉત્સાહ ઉમટી આવવો તેના આ

મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રભાવ તરફ ઈશારો કરે છે. આ કારણે તંત્રશાસ્ત્રોમાં આને એક શુભચંત્રની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. ચંત્રોમાં જો આ જ એક એવી આકૃતિ છે, જે લગ્નથી મુક્ત છે, નહીંતર સંસારની દરેક વસ્તુ સંઘર્ષમય છે, તેમાંની દરેકમાં બે વિરોધી સત્તાઓ હયાત છે. સ્વયં સૃષ્ટિ પણ આ અપવાદથી મુક્ત નથી. તે પ્રકૃતિ અને પુરુષના વિરોધી જોડકાનું પરિણામ છે. દ્રવ્યોમાં ઋણ ધન નામના બે પ્રકારના વિદ્યુત કણ હયાત છે. આગ સળગાવે છે તો જીવન રક્ષક પણ છે. ભોજન પકાવવામાં તેનો રચનાત્મક ગુણ કામ આવે છે, તો મકાનને સળગાવી ભસ્મીભૂત કરવામાં તેની ધ્વંશાત્મક પ્રકૃતિ નિમિત્ત બને છે.

પવન સૌથી મોટો જીવન રક્ષક છે, તો તેનું તોફાન પણ તેટલું જ મોટું નુકસાન કરવાવાળું હોય છે. પરંતુ સ્વસ્તિક આ બધાથી અલગ કલ્યાણનું પ્રતીક છે. તેમાં ફક્ત શુભ જ શુભની ઈચ્છા રહેલી છે. અશુભનો અંશમાત્ર તેમાં હયાત નથી. આ દષ્ટિએ જીવનમાં તેના લાભો ઘણા જ વધી જાય છે.

મનુષ્યની વાસ્તવિક પ્રગતિ અને સંસારમાં શાંતિ સ્વસ્તિકમાં છુપાયેલ છે તે માન્યા વગર રહી જ ના શકાય. આકૃતિવિજ્ઞાનની આ સુંદર ભેટ સાર્થક ત્યારે સમજવામાં આવશે જ્યારે આપણે તેના શિક્ષણને સમજીને જીવનમાં સામેલ કરીએ.

યુગ નિર્માણ વિદ્યાલયના અભિનવ શિક્ષણનું નવું સત્ર

ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરા લગભગ પચ્ચીસ વર્ષ સુધી પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની કર્મસ્થળી રહી. ૧૯૭૧માં પરમપૂજ્ય ગુરુદેવનું મથુરાથી હિમાલય પ્રયાણ તથા ત્યાંથી હરિદ્વાર આવ્યા પછી અહીંયાની ગતિવિધિઓ સતત ચાલતી રહી તથા સમયના અનુસાર ગતિ પકડતી ગઈ. આજથી ૨૯ વર્ષ પૂર્વે યુગ નિર્માણ વિદ્યાલયનો શુભારંભ પૂજ્યવરના હાથે થયો. સ્વાવલંબન દ્વારા કુટીર ઉદ્યોગો, લઘુ સ્તરના ઉદ્યોગો તથા કિશોરોમાં સંસ્કારોના સમાવેશ હેતુ પ્રશિક્ષણ આપવાના હેતુથી તેનો શ્રીગણેશ કર્યો. વિદ્યાલયના સારા પરિણામો પણ અત્યારે દેખીઈ રહેલ છે. રાષ્ટ્રને જવાબદાર નાગરિક અર્પવામાં આ સંસ્થાની જે મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા રહી છે; તેને એક સ્વરથી બધા સ્વીકાર કરે છે.

આ વિદ્યાલયમાં કિશોરોમાં નૈતિક શિક્ષણની સાથે સાથે લઘુ ઉદ્યોગ જેમાં કે રેડીયો શીપેરીંગ, ટી. વી. શીપેરીંગ, પ્રેસ ઉદ્યોગ, અગરબત્તી, મીણબત્તી, સાબુ, પાવડર વગેરે શીખવાડવામાં આવે છે. સંગીતનું શિક્ષણ પણ આપવામાં આવે છે જેથી બાળક પોતાનું જીવન ગમે ત્યાં મહેનત કરીને પસાર કરી શકે છે.

વિદ્યાલયમાં પ્રવેશ માટેની યોગ્યતા :

અભ્યાસ : ૧૦થી ૧૨ ઘોરણ સુધીનો ઓછામાં ઓછો જરૂરી છે, ઉંમર : ૧૬ થી ૨૦ વર્ષ

ભાષા : શિક્ષણની ભાષા હિન્દી, ૧૫ જૂન સુધીમાં પત્ર લખી ફોર્મ મંગાવી લેવું.

પત્રાચારનું સરનામું : આચાર્યશ્રી યુગ નિર્માણ વિદ્યાલય, ગાયત્રી તપોભૂમિ મથુરા-૨૮૧૦૦૩

એકવાર વિદ્યાર્થી કપિલ ચોરીના સંદેહમાં પકડાઈ ગયો. એને રાજા સમક્ષ લાવવામાં આવ્યો. રાજાને જ્યારે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવ્યો કે કપિલ તો ફક્ત શંકાને લીધે જ પકડાયો હતો. તે થોડું સોનું મેળવવાની લાલચે રાજાને આશીર્વાદ આપવા આવ્યો હતો. આ વાતની તેના સંરક્ષકોને ખબર ન હતી.

રાજાએ કપિલને ઈનામ માગવા કહ્યું. કપિલે વિચાર્યું કે ધન માંગુ તો સારું, પરંતુ ધન વગર સત્તા સુરક્ષિત ન રહી શકે. તેથી ધન સાથે સત્તા પણ માંગુ. ચોથાભાગનું રાજ્ય તો જોઈએ. પાછો વિચાર. આવ્યો કે થોડું રાજ્ય માગીશ તો રાજાના બેટા સાથે ભવિષ્યમાં લડાઈ ઝઘડો થાય એના કરતાં આખું રાજ્ય માગી લઉં. પરંતુ ચિંતન આગળ ચાલતું રહ્યું. રાજાએ પૂછ્યું કપિલ માંગીલે, ખજાનો તારા માટે ખુલ્લો છે.

મુશ્કેલીઓથી બચવાનો એક માત્ર ઉપચાર

બૌદ્ધિક ચત્તવ-ઉતાર અને તર્ક-વિતર્ક આપણી કાર્યપ્રણાલિઓને વધુ લાભદાયક અને સુરક્ષાપૂર્ણ બનાવવામાં મદદ કરે છે, પરંતુ ખાસ કરીને તે જીવનને કોઈ દિશા કે પ્રેરણા આપે નહીં. કોઈ વિચાર સાથે સંમત થવા છતાં જરૂરી નથી કે તેનો અમલ કરવામાં ઉન્સાહ વધે જ. જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેનો આનંદ સામાન્ય રીતે ત્યારે મળે છે જ્યારે તેમાં સફળતા મળે છે. અસફળતા મળતા દુઃખ થાય છે. આ બૌદ્ધિક અનુભૂતિ છે. આંતરિક શ્રદ્ધાની અસર તેથી વધુ ઊંડી થાય છે. ઉચ્ચ આદર્શો પ્રત્યે નિષ્ઠાવાન રહેવાની માન્યતા દેઢ રહે તો એટલાથી કોઈ વ્યક્તિ પોતાની શ્રેષ્ઠતા પર ગર્વ કરી શકે છે. આ શ્રદ્ધાનો ચમત્કાર છે. જે સફળતાઓ સિવાય પણ પોતાની આંતરિક હાજરી માત્રથી અંતઃકરણની પ્રફુલ્લતા છવાયેલ રહે છે.

શ્રદ્ધા પ્રેરણાને પ્રગટાવે છે, તેને વિકસવાની ગતિ આપે છે અને વિચાર કરવાનો પ્રકાશ આપે છે. શ્રદ્ધાની ગેરહાજરીમાં ઉચ્ચતાની દિશામાં આગળ વધવું શક્ય બનતું નથી. નિષ્ઠા દ્વારા સંકલ્પ જન્મે છે અને સંકલ્પ દ્વારા સાહસ અને પરાક્રમ પ્રગટે છે. તન્મયતા અને તત્પરતા એના કારણે હરકોઈ પ્રયત્નોમાં જોડાય છે અને મન તેમજ કર્મનું એવું સ્તર પેદા થાય છે કે મોટા ભાગે પ્રગતિ શક્ય થઈ પડે છે. વિચાર કરવાથી જણાય છે કે બુદ્ધિની પોતાની ઉપયોગિતા હોવા છતાંય શ્રદ્ધાની શક્તિ અપાર છે. આથી શાસ્ત્રોમાં શ્રદ્ધાને જ જીવન કહેવાય છે. વ્યક્તિત્વ કંઈ અન્ય નથી પરંતુ શ્રદ્ધાનું પ્રતિબિંબ અને પરિચય માત્ર છે. ગીતાકારનું આ વચન તેનું સમર્થન કરે છે-“શ્રદ્ધામયોઢયં પુરુષો યો યત્સ્રદ્ધઃ સ એવ સ ।” “આ વ્યક્તિ શ્રદ્ધાનો પુંજ છે. જેની જેવી શ્રદ્ધા હોય તેવો તે હોય છે.” આ ખરેખર યોગ્ય છે. શરીરની રચના અને મસ્તિષ્કની

કુશળતાનું મહત્ત્વ હોવા છતાંય તેનું વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ કરવામાં કોઈ સવિશેષ યોગદાન નથી. માનવ વ્યક્તિત્વનો ઢાંચો શ્રદ્ધાની ભઠ્ઠીની સમીપતાથી રચાય છે. આ શ્રદ્ધા તત્ત્વના ગૌરવનો જો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો એ પણ માનવું પડશે કે તેને વિકસિત, પરિષ્કૃત તેમજ પરિપક્વ કરવા માટે ઈશ્વરની માન્યતાનો આશરો લેવો જરૂરી છે. ઈશ્વરના અસ્તિત્વની શ્રદ્ધા અને તેની સાથેની નિકટતા સાધવામાં એટલો લાભ તો પ્રત્યક્ષ મળે છે કે મનુષ્યની આદર્શવાદી નિષ્ઠાઓ પરિપક્વ થાય છે. એ નિષ્ઠાઓ દ્વારા વ્યક્તિને આત્મસત્તાના અસ્તિત્વમાં પરિચય અંદર તેમજ બહારના બંને ક્ષેત્રોમાં જોવા મળે છે.

ઈશ્વરની સત્તાના વિકૃત સ્વરૂપની આજકાલ બોલબાલા છે. તેમના કહેવાતા ભક્તો તેમને હરકોઈ પ્રકારે ખુશ કરવા કે ફોસલાવવાના કીમિયા અજમાવતા રહે છે અને માત્ર પૂજાપાઠ દ્વારા પોતાની ઈચ્છાઓ પૂરી કરવાના સુખ સ્વપ્નો જોતા રહે છે. જ્યાં સુધી તેમનાથી લાભ થવાની આશા દેખાય છે ત્યાં સુધી અડધો-પડધો ઉન્સાહ જણાય છે. પરંતુ જ્યાં તે લાભ સંદિગ્ધ જણાય છે કે તેવી જ ભક્તિ વરાળ બનીને આકાશમાં ઊડી જાય છે. થોડા દિવસ પહેલા જે ઈશ્વર પ્રત્યે વિશ્વાસ ઉપજ્યો હતો, હવે તે બેકાર બકવાસ લાગવા માંડે. છે અને નાસ્તિકતાનું માનસ બનવા લાગે છે, સંસાર ઈશ્વર વિનાનો જણાય છે. વાત આ પ્રકારના ભ્રમ અને ઉલટી મનોવૃત્તિની નથી પરંતુ સાચી આસ્તિકતાની ચાલી રહી છે. તેના વાસ્તવિક લાભ શ્રદ્ધા પેદા થવી તે છે. આ ઉચ્ચપ્રકારના વિશ્વાસ સિવાય શક્ય નથી. આ વિશ્વાસ જ્યારે ગાઢ બને છે ત્યારે શ્રદ્ધા કહેવાય છે. શ્રદ્ધા જ મહાનતા જન્માવે છે અને જીવનને એવા રૂપમાં વિકસાવે છે કે જેની સર્વત્ર પ્રશંસા થાય

છે. જ્યાં તેની ખામી હોય છે ત્યાં મહામાનવ બનવાનું તો દૂર રહે છે, પરંતુ ડગલેને પગલે દુઃખો અને કષ્ટોનો સામનો કરવો પડે છે અને તેને સહન કરવા પડે છે. શ્રદ્ધા અને આસ્તિકતાનો એકબીજા સાથે અતૂટ સંબંધ છે, કોઈને ઈશ્વરની પ્રથમ ભેટ મળે છે તો તે શ્રદ્ધાના રૂપમાં જ મળે છે. પછી જેમ જેમ આ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ વધુ થતી જાય છે તેમ તેમ જીવન અભિનંદનને પાત્ર બનવાની શક્યતા તેટલા પ્રમાણમાં સંતુષ્ટ થતી જાય છે. સિદ્ધ સાધકોમાં જે અદ્ભુત સિદ્ધિઓ જોવા મળે છે, તેની જન્મદાતા આ સ્થિતિને કહેવામાં આવે છે. આ આસ્તિકતાનો પરોક્ષ લાભ થયો, જેમાં લેશમાત્ર શંકા કરવાની શક્યતા નથી. પૂજાનું પ્રત્યક્ષ પ્રતિક્ષણ મળવામાં શંકાની શક્યતા હોવા છતાંય આ શ્રદ્ધાના વરદાનને અસાધારણ વરદાનની સંજ્ઞા આપી શકાય છે.

જીવનમાં સારાનરસા પ્રસંગો બનતા રહે છે, સફળતાઓ પણ મળે છે, પરંતુ નિષ્ફળાઓ, નુકસાન, વિદ્રોહ અને દુર્ઘટનાઓની પણ ખામી હોતી નથી. પ્રતિકૂળતા આવતાં માનવી પડી ભાંગે છે. ઘણીવાર તો તે એટલો બધો નાસીપાસ થઈ જાય છે કે શું કરવું અને શું વિચારવું જોઈએ તેની સામાન્ય સમજ પણ રહેતી નથી, પરિણામે જે નુકસાન સામે આવી પડે છે તેની ભયંકરતા અસાધારણ હોય છે. ભાંગી પડેલ વ્યક્તિ પોતાના ઉપરનો આત્મવિશ્વાસ ગુમાવી બેસે છે અને પ્રકાશની જ્યોત ગુમાવી દેવાથી અંધકારમાં ભટકે છે. આવી સ્થિતિમાં મનુષ્ય જીવતો તો રહે છે, પરંતુ ઉજ્જવળ ભવિષ્યની આશાઓ એક રીતે ગુમાવી બેસે છે. આ સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ દુર્ઘટનાઓ કરતાં પણ વધુ ભયંકર છે. જો કે તે દેખાતી નથી પરંતુ દુઃખપરિણામોની દૃષ્ટિથી તેની ભયંકરતા ઓછી થતી નથી. આવી મુશ્કેલીઓથી બચવાનો એક માત્ર સશક્ત ઉપાય છે ઈશ્વર વિશ્વાસ.

ઈશ્વર-વિશ્વાસ જો વાસ્તવિક હોય તો આ પ્રકારની બીજી આફતોથી બચી શકવું શક્ય બને છે. બહારની મુશ્કેલીઓની આવી પડતી તકલીફો

જણાતી હોવા છતાંય આંતરિક સાંહસ અને સમતોલન જળવાઈ રહે તો તે સહજ અને સરળ બની જાય છે. આ આત્મજયોતિ શ્રદ્ધાનું તેલ મેળવીને જલતી રહે છે. આસ્તિક લોકો એવો અનુભવ કરે છે કે કોઈ દિવ્ય શક્તિ તેમની સાથે છે. સ્વજનો સંબંધીઓ, પરિચિતો, મિત્રોનો સહયોગ છૂટી જાય તો પણ તે મદદ કરશે. બીજાઓ સાથે છોડી શકે છે. પરંતુ માતાનો પ્રેમ કુપુત્ર પ્રત્યે પણ યથાવત્ બની રહે છે આવો જ ઉદ્દગાર કોઈ કવિએ નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે રજૂ કર્યો છે.

માતા ન કુમાતા હો સકતી,
હો પુત્ર કુપુત્ર ભલે કહોર.
સબ દેવ-દેવિયાં એક ઓર,
એ માં ! મેરી તૂ એક ઓર.

માતૃસ્નેહ અને ઈશ્વરની કરુણા એક જ વાત છે. એક એ સંદર્ભમાં કે બંનેનો પ્રેમ પુત્ર પ્રત્યે હંમેશા વધતો રહે છે. પછી ભલે પુત્ર ગમે તેટલો હલકો ના હોય. ઈશ્વરની કૃપા હલકા પર, પથભ્રષ્ટ પર પણ વરસતી રહે છે અને ભયંકર મુશ્કેલીઓની વચ્ચે પણ પોતાના પાલવમાં આશરો આપે છે. જેઓ તે આશરાનો વિશ્વાસ રાખે છે તેઓને ઉજ્જવળ ભવિષ્યનો પ્રકાશ ધોર અંધકારની પળોમાં પણ જોવા મળે છે અને તેટલો સહારો મળવાથી મનુષ્ય ડૂબવાથી બચી જાય છે અને ફરીથી બેઠો થવાનો આધાર મેળવી લે છે.

જે આત્માઓ ભાવનાશીલ અને જાગત હોય છે તે ભગવાનની કૃપા મેળવી શકે છે. આ સંદર્ભમાં સૂફી કવિ હફીજે પોતાના સંસ્મરણોમાં લખ્યું છે- “એક રાતે તેમના ગુરુએ બોલાવ્યા. બધા સૂઈ રહ્યા હતા, માત્ર હફીજ જ જાગી રહ્યો હતો, તેથી તે ઊઠીને આવ્યો. ગુરુએ તેને ઘણી જ મહત્ત્વની વાતો કરી. તે પછી ફરીથી ગુરુએ બૂમ પાડીને કોઈ અન્ય શિષ્યને આવવા કહ્યું, હજુ પણ હફીજ સિવાયના બધા જ સૂઈ રહ્યા હતા, આથી ફરીથી તે જઈ પહોંચ્યા અને આ વેળા પણ તે લાભદાયક જ્ઞાન

નોંધીને લાવ્યો. તે રાત્રે આમ પાંચ વખત બૂમ પડી અને દરેક વેળા હફીજ જ પહોંચતો અને જ્ઞાન મેળવતો રહ્યો. કવિએ લખ્યું છે કે ગુરુનો આ વિશેષ લાભ શિષ્યને મળવાનું કારણ તેની જાગૃતિ હતી. અન્ય શિષ્યાની જેમ જો તે ઊંઘતો રહ્યો હોત તો એ લાભથી તે વંચિત રહ્યો હોત. જે લાભ ફક્ત તેને મળી શક્યો.

મહર્ષિ અરવિંદ કહેતા હતા, “ઈશ્વર દર્શન માટે આત્માનો પ્રકાશ દેખાવવો જરૂરી છે, નહીંતર અંધકારમાં રહેલી અન્ય વસ્તુઓની જેમ ઈશ્વરને પણ જોઈ શકાતો નથી. આત્માનો પ્રકાશ ત્રણ ધારાઓમાં વહે છે- જાગૃતતા, સતર્કતા અને ચૈતન્યતા. જેનું અંતઃકરણ જાગૃત છે, જેનો વિવેક તર્કયુક્ત છે અને જેના ક્રિયાકલાપોમાં ચૈતન્ય સમાયેલ છે, તે વ્યક્તિ પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સફળ થાય છે. આ બધી સફળતાઓમાં એક ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર પણ છે.

જી. એલ. ગોલ્ડસ્મિથ કહેતા હતા. “ભગવાન મનુષ્યનો અંતરાત્મા છે અને તે હંમેશાં સત્યની તરફ ઝૂકેલા રહે છે. કોઈ પોતાના અંતરાત્માથી વિમુખ થઈ શકતો નથી, જે વિશ્વાત્માનું જ અંક અંગ છે. આવી દશામાં કોઈ પણ સાચા અર્થમાં નાસ્તિક બની શકે નહીં. એ વાત બીજી હોઈ શકે કે ઈશ્વર સંબંધી કોઈ માન્યતાઓથી ચીડાઈને કોઈ ઈશ્વરીય સમગ્ર સત્તાનો ઈન્કાર કરવાનો આકોશ વ્યક્ત કરવા લાગે.

મનુષ્ય એવી ચેતનાયુક્ત છે, જે ઊંચે વધવા શ્રેષ્ઠ બનવા અને શાન્તિ મેળવવા ઈચ્છે છે. એ ચેતનાને આત્મા કહેવાય છે, જે હરકોઈની અંદર બિરાજમાન છે. લક્ષ્ય નિશ્ચિત કરવામાં જ લોકો

ભટકતા રહે છે, મહેરણ બધે એક જ રહે છે, અસફળતા તેમજ મુશ્કેલીઓથી જ્યારે મન ઉદ્વેગ પામે છે ત્યારે તેને ફક્ત આત્માના પાલવમાં જ શાન્તિ મળી શકે છે. વૈભવ અને વર્ચસ્વ આત્મામાં છુપાયેલ છે. કષ્ટ તો શરીરને પડે છે. આત્માને આંખખવાથી પોતાની સિદ્ધિઓ અને સુખકારક ભવિષ્ય પર વિશ્વાસ જણાય છે. જ્યાં આ પ્રકારની આસ્થા હશે ત્યાં મુશ્કેલીઓથી ન તો અસહ્ય ઉદ્વેગ થશે અને નિરાશાનો ભાર પણ નહીં ઉઠાવવો પડે.

કોઈ ઈશ્વરથી વિમુખ થવાની વાત કરી શકે છે, પરંતુ સત્યથી વિમુખ થવાનું સાહસ કરી શકે નહીં. જુદું બોલનારા પણ સત્યને ચાહે છે અને પોતાના પ્રત્યે બીજા લોકો સત્યપૂર્ણ વ્યવહાર કરે તેવી અપેક્ષા રાખે છે. આત્માનો સ્વભાવ છે દૃષ્ટતામા દુઃખી થવું અને સજ્જનતામાં પ્રસન્ન થવું. તેને પોતાના વ્યવહારમાં કોઈ ભલે ઉપેક્ષિત કરે, પરંતુ બીજાના વ્યવહારને જોવામાં તેને તેવો જોવાની ઈચ્છા કરે છે બીજાઓની સાથોસાથ સ્વયંને પણ ત્યારે સંતોષ મળે છે જ્યારે કંઈક ઉદાર સદૃવ્યવહારનો અનુભવ થાય છે. આ છે આત્માનું અસ્તિત્વ જેનો નાસ્તિક માટે કે આસ્તિક માટે ઈન્કાર કરવો અશક્ય છે. આપણે આત્માને છેતરવાનો પ્રયત્ન કરી શકીએ છીએ, પરંતુ તેમાં કોઈને પણ સફળતા મળતી નથી. પોતાના અસ્તિત્વમાં, પોતાની જાતિગત સ્વભાવમાં સમાયેલ સત્ય, શ્રેષ્ઠતા અને સંતોષ પ્રત્યે આસ્થા રાખ્યા સિવાય કોઈનું પણ કામ થઈ શકે નહીં. આથી આત્માના અસ્તિત્વનો ઈન્કાર કરવાવાળા પણ આત્મવિશ્વાસને છોડી દઈ શકવામાં શક્તિમાન અને સફળ થઈ શકતા નથી.

ઑસ્ટ્રેલિયાના પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર જોન વિરલેએ તે દેશમાં અપરાધ(ગુના)ની સાથે દારુનો ક્યો સંબંધ છે તેનું સંશોધન કર્યું છે. તેમનું કહેવું છે કે પચાસ ટકા માર્ગઅકસ્માત દારુમાં મદ બનીને ચાલવા અને ગાડીઓ ચલાવવાવાળા કરતા હોય છે. ચાલીસ ટકા હત્યાઓ તથા લૂંટ, બળાત્કાર વગેરે નશાની હાલતમાં થાય છે. જો શરાબ ન મળે તો દુર્ઘટનાઓ અને અપરાધોની સંખ્યા નામ માત્ર બનીને રહી જાય.

પ્રશિક્ષણ દ્વારા પ્રતિભા સંશોધન શક્ય છે.

પશુઓની બુદ્ધિને જો પ્રશિક્ષિત અને સંશોધિત કરી શકાય તો ઘણીવાર તેઓ મનુષ્યો જેવી પ્રતિભા અને પ્રખરતાનો પરિચય આપી શકે છે. આવી જ એક ઘટના ૨૦મી સદીની શરૂઆતની છે.

ઈંગ્લેન્ડનો એક ડેવિડ પાર્કર નામનો નાગરિક હતો. લગ્ન થયું. ઘણા વર્ષો વીતી જવા છતાંય કોઈ સંતાન પ્રાપ્ત ન થયું ત્યારે તેણે એક કૂતરી પાળી અને તેનું નામ “ફાઈલે” રાખ્યું. ડેવિડ સરકારના ગુપ્તચર વિભાગમાં કામ કરતા હતા. તેમણે ફાઈલેને મનોરંજનનું સાધન માત્ર બનાવી રાખવાનું યોગ્ય ન ગણતાં તેણે તેને પ્રશિક્ષિત કરવાનો નિર્ણય કર્યો. તેઓ જે કલામાં પ્રવિણ હતા અને જેમાં તેમને રસ હતો તેમાં કૂતરીને પારંગત બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો.

થોડાજ દિવસોમાં બંને વચ્ચે ગાઢ મિત્રતા થઈ ગઈ અને તે એટલી ઊંડી થઈ કે ડેવિડને કોઈ વાર કારણવશાત્ બહાર જવું પડતું ત્યારે ફાઈલે ખાવાપીવાનું છોડીને ડેવિડની રાહ જોયા કરતી. તે આવે ત્યારે જ તે ભોજન સ્વીકારતી અને પગ વચ્ચે લપેટાઈ જઈ પ્રેમ પ્રદર્શિત કરતી.

પ્રશિક્ષણ ચાલી રહ્યું હતું તે દરમિયાન ડેવિડ જે કંઈ શીખવાડી શકતો તેમાં ચોરનો પત્તો કેવી રીતે મેળવવો તે શીખવવામાં આવતું. ચોરીને માલ કેવી રીતે પકડી શકાય છે અને ગુનેગારનો પીછો કરીને તેની ઈચ્છને કેવી રીતે નિષ્ફળ બનાવી શકાય વગેરે અનેક કૌશલ્યો તેમણે કૂતરીને રમતાં રમતાં શીખવાડી દીધાં. દરરોજના મહાવરાથી ફાઈલેએ મનુષ્યો જેવી સમજ મેળવી લીધી.

એક દિવસ ડેવિડ ઘરેથી બહારની સફરે ગયો હતો. પત્ની મકાનમાં એકલી હતી. તેણીની સાથે બીજું કોઈ ન હતું. પરંતુ તે એક માત્ર કૂતરી જ હતી. જો આમ ન હોત તો રાત્રિના સમયે ઘર સુનસાન બની રહેત. ડેવિડની હાજરીમાં તેમનો કોઈ કોઈ ગાઢ મિત્ર આવતો રહેતો. પરિણામે એકલપણાનો ડર દૂર થઈ જતો. પરંતુ આ વેળાની સ્થિતિ ઘણી અસહ્ય હતી. આનો લાભ ઉઠાવીને કેટલાક ચોર ઘરમાં ઘૂસી આવ્યા. માલિકણ ઘરમાં ગાઢ નિંદ્રામાં હતી. પરંતુ કૂતરી સાધારણ અવાજ થતાં જ જાગી પડી. પ્રશ્ન એ

હતો કે હવે શું કરવું જોઈએ ? જાડી બુદ્ધિ એમ કહેતી હતી કે શોરબકોર કરવામાં આવે, ચોરોને મારી ઝુડીને ભગાડવામાં આવે. સામાન્ય રીતે દીર્ઘદૃષ્ટિ એમાં હતી કે આમ કરવાથી એનો તથા માલિકણનો જીવ જઈ શકે છે. ધનને પણ બચાવી શકાય તેમ નથી. તેણે બીજો એક ઉપાય વિચાર્યો કે ચૂપચાપ મૃતવત્ જેવી સ્થિતિમાં પડી રહીને એ બધું જોવામાં આવે. ચોર માલ લઈને ભાગી ગયા. ત્યારે તે ધીમા પગલે તેમની પાછળ ચાલવા લાગી. ચોરોએ માલને પાસેના કબ્રસ્તાનમાં દાટી દીધો અને અનુકૂળતાએ તેને વેચવાનો નિર્ણય કર્યો.

કૂતરીએ આ બધું જોયું અને છાની માની ઘરે પરત આવી ગઈ. સવારે ખબર પડી. શોરબકોર થયો અને પાડોશીઓ એકઠા થયા. કૂતરીએ એક પરિચિતનું પેન્ટ પકડ્યું અને તેને કબ્રસ્તાન તરફ લઈ ગઈ. બીજા પ્રેક્ષકો પણ તેમની પાછળ ગયા, નિયત સ્થળે તેણે પંજાથી જમીન ખોદી. માલ મળી ગયો. નાના સરખા પશુની આ બુદ્ધિ પર બધા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા.

ડેવિડ પાછા વળ્યા. ત્યારે તેમણે ફાઈલેની સૂઝ પર ઘણી ખુશી થઈ. તેમને ખબર પડી કે તેણીમાં શીખવાની ક્ષમતા છે. તેણે જાસૂસી કૂતરાઓના કેન્દ્રમાં ભરતી કરવામાં આવી. થોડા દિવસોમાં કૂતરીએ એટલી બધી બુદ્ધિમત્તા પ્રાપ્ત કરી કે તે સમય ગાળામાં પ્રગટેલ બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં તેણીએ મહત્વના કેન્દ્રોમાં અતિ ગુપ્ત પત્રો મોઢામાં દબાવીને પહોંચાડવાનું અને તેના ઉત્તરો મેળવીને પરત કરવાનું કાર્ય એટલું સારી રીતે બંજાવ્યું કે લશ્કરના મુખ્ય અફસરો પણ આશ્ચર્યચકિત રહી ગયા. તેણીને કપ્તાનનું પદ આપ્યું અને ઉંમર પૂરી થતાં મરી ત્યારે તેને પૂરા લશ્કરી સન્માન સાથે દફનાવીને તેનું સ્મારક બનાવવામાં આવ્યું. જે સ્મારક પર હાલમાં પણ દર વર્ષે શ્રદ્ધાંજલિ અપાય છે. જો પશુઓમાં પણ આટલી બધી વિચક્ષણતા હોય તો મનુષ્યોમાં આવી અગણિત હોય છે. જેમની પ્રતિભાને જો સંશોધિત કરવામાં મદદ મળે તો તે સાધારણ સ્થિતિમાંથી ઉચે આવીને અસાધારણ સ્તરની બની શકે છે.

વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે જ્ઞાન વધારીએ, હોદ્દો નહીં.

અર્વિનના મત પ્રમાણે માણસ વાંદરાની ઓલાદ છે. વાંદરા જે જુએ તેનું અનુકરણ કરે છે. એ એની વિશેષતા છે. મેના અને પોપટ જે સાંભળે છે તેનું રટણ કરી બીજાને સંભળાવે છે, પરંતુ માણસ પોતાની આસપાસ થતી હલચલની નકલ કરે છે. એ એનું ખરું શિક્ષણ છે. એ જે ચોપડી વાંચે છે એમાંથી કંઈને કંઈ નિષ્કર્ષ કાઢે છે.

કોઈ એવું નથી કહેતું કે પાઠ્યપુસ્તકો બેકાર છે. એમાં સમયની જરૂરિયાત પૂરી કરી શકનારી હકીકતો હોય તો તેમને શ્રેષ્ઠ માનવાં જોઈએ. નહીં તો એમના ભણવા કે ભણાવાથી સામાન્ય જ્ઞાન મળવાં સિવાય બીજો કોઈ લાભ થતો નથી.

દુનિયામાં ક્યારે, ક્યાં અને શું થયું ? શું થઈ રહ્યું છે ? શું થવાનું છે ? એ માહિતી રાખવી એ કશું ખોટું નથી. ક્યારેક એ જ્ઞાન કામ પણ લાગે છે. તેનાથી લાભ પણ મળે છે. શિક્ષણની દૈષ્ટિએ આપણે ઘણા પછાત છીએ. આપણા દેશવાસીઓને બેબીફૂડના રૂપમાં જ્ઞાન મળે તો તે જ્ઞાન સહેલાઈથી પચાવી કુપોષણની સમસ્યામાંથી ઊગરી શકાય.

આપણા દેશમાં જે પણ વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે તેમાંના મોટાભાગનાની મનોવૃત્તિ એવી હોય છે કે આપણે ભણી રહીશું પછી ઊંચા હોદ્દાવાળી નોકરી મળી જશે. એના માટે સારા ટકાની જરૂર પડશે. એટલે એના માટે ઉચિત કે અનુચિત તરકીબ એમના મગજમાં આવે છે તે પ્રમાણે તે કામ કરે છે.

તેઓ એ વાત ભૂલી જાય છે કે વ્યક્તિમાં મૌલિક પ્રતિભાની પણ જરૂર હોય છે. સાથે ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને ઈમાનદારીની પણ શ્રેષ્ઠતા જોઈએ. એ શ્રેષ્ઠતા ન હોય તો પ્રમાણિકતા અને હોશિયારીના અભાવે નોકરીમાં જગ્યાઓ હોવા છતાં તેઓ નોકરી મેળવી શકતા નથી. શિક્ષિત બેકારોની સમસ્યા ભયાનક સ્વરૂપ ધરીને ઊભી છે. વિશ્વસ્તરે

જોવા મળતી બેકારીની સમસ્યા ખોટી નીતિનું પરિણામ છે. શિક્ષણ મેળવવાનું કાર્ય વ્યક્તિગત રુચિ અને પ્રતિભાના આધારે થવું જોઈએ, નહીં કે મહત્વાકાંક્ષાના આધારે. આજકાલ મહત્વાકાંક્ષાને અગ્રિમતા આપવામાં આવે છે. તેથી ઈચ્છિત પદ અથવા કાર્યક્ષેત્રના મૌલિક ગુણો તથા વિશેષતાઓ વ્યક્તિમાં ન હોવાથી અસફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. સમય અને ધન બરબાદ થાય છે તે વધારામાં. જો કોઈ પણ પ્રકારે વ્યક્તિ સફળતા મેળવે, પરીક્ષા પાસ કરી પણ લે, તો પણ તેનામાં રહેલી ઊણપ આગળ જતાં તેને નડે છે. નોકરી મેળવવામાં પણ અજ્ઞાન કે અણઆવડત મુશ્કેલી સર્જે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ઉમેદવારને બેકારીનો સામનો કરવો પડે છે. તેના લીધે જીવનમાં નિરાશા વ્યાપી જાય છે.

વિદ્યાર્થી પોતાની યોગ્યતા અને વિશેષ રુચિને ઓળખીને શરૂઆતથી જ તે પ્રમાણે અભ્યાસ કરે તો માસ્ટરી મેળવી શકે છે. એ ઉપરાંત કમાવાની દૈષ્ટિએ પણ પોતાના જીવનનું ગાડું ચલાવવામાં કોઈ મુશ્કેલી પડતી નથી. જ્યાં કાર્યક્ષેત્ર અને પ્રતિભામાં વિરોધાભાસ હોય ત્યાં મુસીબતો ઊભી થાય છે. આવી દુઃખદ સ્થિતિ માટે ઘણીવાર વડીલો જવાબદાર હોય છે. વડીલોના દુરાચલનાં કારણે વિદ્યાર્થીઓને અમુક લાઈન પસંદ કરવી પડે છે અને બેકારીના ભોગ બનવું પડે છે.

આવી દશામાં એ વિચારવું જોઈએ કે શું શિક્ષણનો ઉદ્દેશ ફક્ત નોકરી મેળવવાનો જ છે ? શું શિક્ષણ મેળવી આપણે આપણો સ્વતંત્ર ધંધો ન કરી શકીએ ? જીવન નિર્વાહને આર્થિક ટેકો આપનારા વારસાગત ધંધા શું અયોગ્ય છે ? શિક્ષણનું પ્રયોજન બુદ્ધિને પ્રખર બનાવવાનું છે. જેથી જીવનમાં આવતી સમસ્યાઓ અને જરૂરિયાતોને સમજીને વિવેકપૂર્ણ રીતે એનું સમાધાન શોધી શકાય.

શિલ્પીની જેમ ગુરુ ઘડતર કરે છે.

કવિ દંડીની સાહિત્ય સાધના ચાલતી હતી. તેમના પિતા માર્ગદર્શક હતા. કોઈ પણ દિશામાં આગળ વધવા માટે વિશેષ પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. પહેલવાન કે ખેલાડી બનવું હોય, વાણીનો ઉપયોગ કરવો હોય કે કલમનો ઉપયોગ કરવો હોય, જ્ઞાનમાર્ગી બનવા કે કઠોર તપના માર્ગે આગળ વધનારા દરેકને માટે આ જ સાચું તત્ત્વજ્ઞાન છે. જેટલું તપશે એટલું પ્રભાવશાળી બનશે. જેટલું પિસાશે તેટલું જ ચમકશે. કવિ દંડી પોતાની સિદ્ધિઓને પોતાના સમકાલિન કવિ કાલિદાસની પ્રતિભાથી આગળ લઈ જવા ઈચ્છતા હતા. તેઓ પોતે સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી પરિશ્રમ કરી રહ્યા હતા અને તેમના પિતાશ્રી પૂર્ણ તત્પરતા સાથે નિદર્શન.

શ્રેષ્ઠ સાધક પોતાની સાધનામાં પોતાના માર્ગદર્શકને મહત્ત્વ આપી આગળ વધે છે. માર્ગદર્શકનો સંતોષ જ તેમની પ્રગતિનું માપદંડ બને છે. પ્રથમ લક્ષ્ય નિયત કરીને પછી કેટલાં સોપાન કેવી રીતે પહોંચવું, તે માર્ગદર્શક ઉપર છોડીને સાધક કાર્યરત થાય છે, પોતાની પૂર્ણ તાકાતથી લક્ષને પૂર્ણ કરવામાં. આ સ્થિતિમાં કદમે કદમે તેને નિર્દેશકના સંતોષનું જ ધ્યાન રહે છે, જાણે આ તેમનું મુખ્ય લક્ષ્ય હોય.

દંડી પોતાની સંપૂર્ણ વિદ્યાથી આ સાધનામાં તન્મય હતા. તેમની પ્રતિભા પ્રગટ થવા લાગી. દરેક પ્રયત્ને તેમને પ્રશંસા પણ મળવા લાગી અને ટીકા પણ. પ્રશંસાથી ઉત્સાહ વધારીને આલોચનાથી આત્મા પરીક્ષણ કરતાં કરતાં તે આગળ વધી રહ્યા હતા. ઓળખિતાઓની દૈષ્ટિએ તેમનું સ્તર ઉચ્ચ કોટીનું મનાવા લાગ્યું હતું. બીજાઓ દ્વારા વખાણ સાંભળી તેમનું મન પ્રસન્નતાથી ફૂલાઈ જતું હવે તેઓ એવી આશા રાખવા લાગ્યા કે તેમના નિર્દેશક પણ તેને પ્રશંસાના ફૂલોથી ઢાંકી દેશે. પરંતુ ત્યાં કંઈક ઊલટી પ્રતિક્રિયા થઈ. પ્રશસ્તિના સ્થાને આલોચના વધી ગઈ. મનથી માહું લાગ્યું. પરંતુ

વિનયી શિષ્યની જેમ આદેશોનું પાલન કરતા રહ્યા.

મીણ જ્યાં સુધી ગરમ હોય છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ આકારમાં સરળતાથી વળી જાય છે જરા પણ ચોંટતું નથી કે બેડોળ થતું નથી. સાધકની જ્યાં સુધી પોતાના સ્વરૂપ અંગે કોઈ માન્યતા નથી બનતી, ત્યાં સુધી તેનું મન પણ મીણની જેમ નરમ રહે છે. તેને જેવું વાળવું, ઢાળવું હોય તેમાં કોઈ આપત્તિ કે પ્રતિક્રિયા બનતી જોવામાં આવતી નથી. પરંતુ જ્યારે પોતાના સ્વરૂપની પ્રતિષ્ઠાની કોઈ માન્યતા સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ રહેલાં તે અંતઃકરણ પોતાનું સ્વરૂપ ગુમાવી બેસે છે. પછી પરિવર્તન થવાથી પોતાની માન્યતાનું સ્વરૂપ ડગવા અને બગડવા લાગે છે. કોણ જાણે કેટલીય પ્રતિક્રિયાઓ મનને બેચેન કરવા લાગે છે. દંડીની સ્થિતિ પણ હવે એવી થવા લાગી હતી. પિતાના આદેશ, નિર્દેશ અને નિર્ણયો તેમને અરુચિકર લાગવા માંડ્યા હતા. કોઈ કોઈવાર અંતરમાં રોશ પણ ઉત્પન્ન થતો હતો.

પિતા આ બધું જાણવા અને સમજવા છતાંય તેની તરફ સહેજપણ ધ્યાન આપતા ન હતા. કુશળ શિલ્પીની જેમ તેમનું ધ્યાન પોતાની નિશ્ચિત મૂર્તિની જાણમાં જાણી ખામી તરફ પહોંચતું હતું. કોઈ પથ્થરમાં મનુષ્યની આકૃતિ થોડાક પરિશ્રમ દ્વારા પ્રગટ થાય છે. સામાન્ય લોકો તેનો ચહેરો-મહોરો જોઈને સંતોષ પામે છે. પરંતુ શિલ્પી પોતાની કલ્પના મુજબના ભાવ તેમાં પ્રગટાવવા માટે તેના સુંદર અંગોનો પણ વારંવાર તોડફોડ કરે છે અને ઘસે છે. દંડીના પિતાને પોતાના કર્તવ્યનું સારી રીતે ભાન હતું. શિષ્ય માટે સારું ખોટું શું તેનું ધ્યાન હતું. આ કારણે તેઓ ખૂબજ તત્પરતાથી અને વધુ ઝીણવટથી પોતાના કાર્યમાં લાગેલા હતા.

ત્યાં શિષ્યની અધિરાઈ પોતાના શ્રેષ્ઠ ઉત્કર્ષ પર જઈ પહોંચી. તેને લાગવા માંડ્યું કે હવે ક્યારે મારી શ્રેષ્ઠતા પૂર્ણ થઈને મારી પ્રતિભા દર્શાવવાનો અવસર મળે. લોકોની પ્રશંસા અને શ્રદ્ધાનો

ભાગ્યશાળી ક્યારે બનું? પરંતુ તેમનો પ્રત્યેક પ્રયત્ન કરવા છતાંય પિતા શ્રેષ્ઠતાનો સ્વીકાર કરવાને બદલે દોષોની યાદી વધારી દેતા, બહિર્મુખી બનવાને બદલે વધારે એકાન્ત સેવવાનું દબાણ કરવામાં આવતું.

દંડીનો ગુસ્સો વધવા લાગ્યો. વિકૃત અભિમાન, સિદ્ધાંત અને લક્ષ્ય બંને ઉપર સવાર કરી ગયું. સીધેસીધું તો મર્યાદાને લીધે કશું કહી શકતા નહિ પરંતુ આમતેમ પોતાનો અસંતોષ રજૂ કરવા લાગ્યા. પરંતુ પિતા ઉપર જાણે કે કોઈ જાતનો પ્રભાવ જ ન પડ્યો હોય તેમ જણાયું. તેઓ પોતાના કામમાં નિર્વિકાર ચિત્તે પૂરી એકાગ્રથી લાગેલા રહેતા. અન્ય વ્યક્તિઓથી તો પ્રશંસા તેમજ સદ્ભાવના મળી જતી, પરંતુ પિતા કઠોરના કઠોર જ રહેતા હતા. દંડીને પોતાના અહંકારની તૃષ્ટિમાં એક માત્ર મુશ્કેલી હવે તે દેખાવા લાગી. એમને એટલા સુધી જણાવવા લાગ્યું કે તેમના જીવવા છતાં મારો સંતોષ સંભવિત નથી.

વ્યક્તિ જ્યારે જ્ઞાન સંમોહની સ્થિતિમાં હોય છે ત્યારે એવી જ સ્થિતિ થઈ જાય છે. વિવેક ઘટી જાય છે અને હિત-અહિત ભૂલાઈ જાય છે. ફક્ત પોતાનું અભિમાન તેમજ તેની તૃપ્તિ જ સર્વોપરિ દેખાવા લાગે છે. એવી સ્થિતિમાં વ્યક્તિ ભયંકરમાં ભયંકર પણ નિર્ણય લઈ લે છે. પોતાની સમગ્ર સાધનાને નિરર્થક કરવાવાળું પગલું લેવામાં તત્પર બની જાય છે. કવિ દંડી પણ એ પ્રવાહમાં ખેંચાઈ ગયા. તેમણે પોતાના માર્ગના કાંટાને ઉખેડીને ફેંકી દેવાનો નિર્ણય કર્યો. પિતા-માર્ગદર્શક ગુરુની હત્યા... અવિવેકયુક્ત ભયંકર દુષ્કૃત્ય. પરંતુ તે વેળા વિચાર ક્યાં હતો, એક ગાંડપણ, નશો હતો-જે વિચારવા દેતો નથી.

રાત્રિ પહેલાં જ તેઓ 'સશસ્ત્ર' પિતાના શયનખંડમાં સંતાઈ ગયા. ઘડીકવારમાં ભયંકર પ્રસંગ થઈ જાત. પરંતુ કાળના ચક્રે કંઈક અન્ય કરવાનું હતું. સૂતા પહેલા દંડીની માતા પતિને પ્રણામ કરવા પહોંચ્યા. સંજોગવશાત્ તેમણે પોતાના પુત્રના પ્રસંગની વાત શરૂ કરી. માતાએ પુત્રનો પક્ષ લઈને તેના તરફ કડકાઈની ફરિયાદ કરી. પુત્રની વધતી જતી પ્રતિભાના વખાણ કર્યા અને પતિને તેમની કઠોર વર્તણૂકનું કારણ પૂછ્યું.

બિછાના પાસે છૂપાયેલ દંડીની હાજરીથી

અજાણ પિતાનો સ્નેહનો ફુવારો ઉમટી પડ્યો. આંખોમાં અપાર સ્નેહ સાથે ગદ્ગદ અવાજે તેઓ પોતાના પુત્રના વખાણ કરવા લાગ્યા. મોટાઈ કરતા હોય તેમ બોલ્યા, “ભદ્રે ! સાચું કહું તો દંડી મારી સીમાથી પણ આગળ વધી ચૂક્યો છે. કોઈ પણ પિતાને પોતાના આવા પ્રતિભાશાળી પુત્ર પર ગર્વ થશે...દંડીના કાન આનાથી વધુ કંઈ સાંભળી ન શક્યા, તે સ્તબ્ધ અને આશ્ચર્યચકિત થઈને વિચારી રહ્યા હતા, “આટલો સ્નેહ, આટલી શ્રેષ્ઠ માન્યતા...પછી આટલી કઠોરતા શાથી ?

ફરીથી કાનોએ સાંભળવાનું શરૂ કર્યું. આ વેળા પિતા નહીં માર્ગદર્શક ગુરુ બોલી રહ્યા હતા. “પરંતુ દેવિ ! મારું કર્તવ્ય કઠોર છે. દંડીની અસાધારણ ક્ષમતાને એમ જ છોડી શકાય નહીં. વધુમાં તેનું લક્ષ્ય પણ કાલિદાસની પ્રતિભાથી આગળ નીકળી જવું તે છે. આવા અવસરે મારી સાધારણ પણ નરમાશ હંમેશ માટે તેની પ્રગતિની શક્યતાને સમાપ્ત કરી શકે છે. પિતાની નરમાશ પુત્રનું અહિત ન કરી દે તે માટે ગુરુ ભાવે વધુ કઠોર બનવું જ પડે છે. દંડી આ કઠોર સાધના માટે યોગ્ય નથી એવું મારું હૃદય સ્વીકાર કરતું નથી. જો તે સહન કરશે તો અવશ્ય મેળવી લેશે. આથી ઉલટું મારો તિરસ્કાર કરશે તો પણ તેનું જેવું સ્તર છે. તેવો તે બની જ રહેશે. હું શા માટે એની અંદર હલકી કલ્પના કરીને મારું કર્તવ્ય છોડી દઉં ?”

દંડીને કહો કે સમાધિ લાગી ગઈ. સમગ્ર શરીર રોમાંચિત થઈ રહ્યું હતું. આંખોમાંથી આંસુ વહી રહ્યા હતા. ક્યારે માતા ચાલી ગઈ અને ક્યારે પિતા સૂઈ ગયા તેનું તેમને ભાન ન થઈ શક્યું. આખી રાત એકીટસે પોતાના પિતાને પોતાના માર્ગદર્શકને જોતા રહ્યા કે તેઓ મનુષ્ય છે કે દેવતા. શું દેવતા પણ આટલા ઉજવળ બની શકે છે...? આંસુ વહેતા રહ્યા-મેલ ધોવાતો રહ્યો.

સવાર થતાં જ દંડી અદ્વિતીય નિષ્કાવાન શિષ્ય સાધક બની ગયા. પિતાના સ્વકર્તવ્યનિષ્ઠ સ્વરૂપે શિષ્યનો ભ્રમ દૂર કર્યો અને દંડી સમર્થ કવિ દંડી બની શક્યા. સ્વયં મા સરસ્વતીએ તેમની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારી લીધી.

गायत्री छन्दसामुहम्

गायत्रीને ભારતીય સંસ્કૃતિની માતા અને યજ્ઞને ભારતીય ધર્મના પિતા કહેવામાં આવ્યા છે. તેને વેદમાતા, દેવમાતા તેમજ વિશ્વમાતા માનવામાં આવે છે. વેદોથી લઈને ધર્મશાસ્ત્રો સુધીનું સમગ્ર દિવ્યજ્ઞાન ગાયત્રીના બીજનો જ વિસ્તાર છે. યોગસાધના અને તપશ્ચર્યાની શક્તિ ધારાઓ ગાયત્રી સ્વરૂપથી શરૂ થઈ વિશાળતાને પ્રાપ્ત કરે છે. તેની સાધનાના શુભ પરિણામો અમૃત, પારસ, કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ અને બ્રહ્માનંદના સ્વરૂપમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. આ પાંચ મુખ્ય વરદાન છે. આ રહસ્યને કારણે તેનું સ્વરૂપ પાંચ મુખવાળું ચિત્રિત કરવામાં આવે છે. ભૌતિક સિદ્ધિઓ અને આત્મિક સંપત્તિઓનો અનંત ભંડાર આ મહાશક્તિના અંતરાલમાં છુપાયેલો પડ્યો છે. 'સાધનાથી સિદ્ધ'નો સિદ્ધાંત વિધિવત્ ગાયત્રી સાધનાના માધ્યમથી પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે. સંસારની મુશ્કેલીઓમાં પણ ગાયત્રીની ઉપાસના વરદાનની માફક સિદ્ધ થાય છે. આઘ શક્તિ ગાયત્રીમાતાનો પાલવ પકડવાવાળો ક્યારેય નિરાશ નથી થયો. ગાયત્રી મહામંત્રમાં ચોવીસ અક્ષર છે. તત્ત્વજ્ઞાની ઋષિઓએ આ અક્ષરોમાં બીજ સ્વરૂપે બીરાજમાન તે શક્તિઓને ઓળખી જેને ચોવીસ અવતાર, ચોવીસ ઋષિ, ચોવીસ શક્તિઓ તથા ચોવીસ સિદ્ધિઓ કહેવામાં આવે છે. દેવર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ તેમજ રાજર્ષિ આ જ ઉપાસનાને આધારે ઉચ્ચ સ્થાને બેઠા છે. 'અણોરણીયાન મહતો મહીયાન'ના સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડમાં આ જ મહાશક્તિ વ્યાપેલી છે. નાનામાં નાના ચોવીસ અક્ષરનો કલેવર પરંતુ તેમાં જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો ભંડાર છે. સૃષ્ટિમાં એવું કશુંય નથી જે ગાયત્રીમાં ન હોય. તેની ઉચ્ચ પ્રકારની સાધનાઓ મુશ્કેલ અને વિશિષ્ટ પણ છે, પણ સાથો સાથ સરળ પણ એટલી છે કે તેને દરેક વ્યક્તિ દરેક પરિસ્થિતિમાં ખૂબ જ સરળતા અને સુવિધા સાથે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આથી તેને સાર્વજનિક અને

સાર્વભૌમ માનવામાં આવે છે. નર, નારી, વૃદ્ધ, બાળકો કોઈપણ જાતના જાતિ તેમજ સંપ્રદાયના ભેદભાવ વગર તેમની આરાધના પ્રસન્નતાથી કરે છે અને પોતાની શ્રદ્ધાભક્તિને અનુરૂપ લાભ ઉઠાવી શકે છે.

ગાયત્રીના જ ચાર ચરણોની વ્યાખ્યાને સ્વરૂપે ચાર વેદ બન્યા છે, એટલા માટે ગાયત્રીને વેદમાતા કહે છે. જ્ઞાનની વિવેચનામાં જ બીજા શાસ્ત્રો અને પુરાણો રચવામાં આવ્યા છે. ભારતીય તત્ત્વદર્શન અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાન ગાયત્રી બીજમાંથી જ ઉત્પન્ન થયા છે. માનવમાં દેવત્વ જગાડનાર આ મહાશક્તિની ઉપાસના અને આરાધનાને આધારે જ પ્રાચીન ભારતના મહાન નાગરિકો દેવસ્વરૂપ બન્યા હતા, તેથી ગાયત્રીને દેવમાતા પણ કહેવાય છે. ગાયત્રીને જ આત્મશક્તિ, બ્રહ્મવિદ્યા કહેવામાં આવે છે અને તેની અમૃત કળશ સાથે સરખામણી કરવામાં આવી છે. આત્મકલ્યાણ અને ઇશ્વરદર્શનનું અવલંબન અને માર્ગદર્શન ગાયત્રી મહામંત્રમા ઓતપ્રોત છે. તેને અપનાવવાવાળો સાધક અમૃતપાન કરે છે અને દેવોની માફક સાચા અર્થમાં અજર-અમર થઈ જાય છે. ગાયત્રીને એટલા માટે તો અમૃત કળશ કહેવામાં આવે છે.

ગાયત્રીની એક વધારાની સિદ્ધિ કામધેનુ અને બ્રહ્માસ્ત્રના સ્વરૂપે બતાવવામાં આવે છે. "કામધેનુ" અર્થાત્ માતાની માફક પાલન પોષણ કરવાવાળી, પ્રગતિ અને સમૃદ્ધિનું અમર વરદાન આપવાવાળી. "બ્રહ્માસ્ત્ર" અર્થાત્ એવું અસ્ત્ર જેના પ્રહારથી પતન શંકા, સંકટ અને વિઘ્ન ચૂર ચૂર થઈ જાય છે. જેણે સાચી રીતે ગાયત્રીની સાધના કરી છે તેણે અથર્વવેદના તે સાક્ષી વેદમંત્રને અક્ષરશઃ સાચો મેળવ્યો છે, જેમાં તે મહાશક્તિને દીર્ઘજીવન, પ્રાણ, પરાક્રમ, સત્તાનપ્રાપ્તિ સહયોગી પરિવાર, નિર્મલ યશ, સાધન, વૈભવ તથા બ્રહ્મવર્યસ્ અને આત્મબળનું

વરદાન બતાવવામાં આવી છે.

સદ્જ્ઞાનને ધારણ કરનાર, સાક્ષાત ઋતંભરા પ્રજ્ઞા ગાયત્રી મહામંત્રના ચોવીસ અક્ષરોમાં માનવીનું ચિંતન અને ચરિત્રને ઉચું બનાવી રાખનાર સમગ્ર તત્ત્વજ્ઞાન સમાયેલ છે. આ મહાશક્તિની સાધનામાં યોગઅભ્યાસ અને તપશ્ચર્યાના તે બધા આધાર, સંકેત તેમજ વિધાન સમાયેલા છે જેને સહારે સાધકને રીદ્ધિઓ સિદ્ધિઓનો સમૂળગો લાભ મળી શકે છે. આત્મિક પ્રગતિની બંને ઉચી ભૂમિકાઓ સ્વર્ગ અને મુક્તિ મેળવવા ગાયત્રી તત્ત્વજ્ઞાનની સાધના અનુપમ છે.

દરેક ધર્મપરાયણ વ્યક્તિ માટે ગાયત્રીનું શરણું જરૂરી લેખવામાં આવ્યું છે. ભારતીય ધર્મઅનુસાર નિત્ય ઉપાસનાનું વિધાન 'સંધ્યાપૂજા' કહેવાય છે. સંધ્યા વિધાનમાં ગાયત્રીનું સ્થાન એટલું છે જેટલું કે શરીરમાં મેરુદંડનું. ભારતીય ધર્મના બે પ્રતીક છે. એક ચોટી અને બીજું સૂત્ર (જનોઈ). બંનેય ગાયત્રીની મૂર્તિઓ છે. માથાના સૌથી ઉચા શિખર ઉપર ગાયત્રીજ્ઞાનની ધ્વજા લહેરાવવા અને ખભા ઉપર ગાયત્રીના નવ શબ્દ, નવ દોરા બનાવીને, ત્રણ વ્યાઋતિઓને ત્રણ ગ્રંથીઓનું સ્વરૂપ આપીને જનોઈ સ્વરૂપે ખભા ઉપર ધારણ કરવાનો નિયમ છે. મગજ જ્ઞાનનો અને શરીર કર્મનો આધાર છે. બંને ઉપર પણ ચોટી અને સૂત્ર સ્વરૂપે ગાયત્રીની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે અર્થાત્ આ બંનેનો ઉપયોગ અને સંચાલન આ જ ૨૪ અક્ષરોમાં સમાયેલ પ્રેરણાઓને અનુરૂપ કરવાનો નિર્દેષ આર્ષગ્રંથો અને પૂરાણ વચનોમાં કરાયેલ છે. શાસ્ત્રોમાં 'ગુરુમંત્ર' નામ ગાયત્રીને જ આપવામાં આવ્યું છે. વિદ્યારંભ, વેદારંભ, યજ્ઞોપવિત વગેરે સંસ્કારોમાં ગાયત્રીના આધાર ઉપર જ દીક્ષા આપવામાં આવે છે. બીજા મંત્રોને દેવમંત્ર, સાધના મંત્ર, સંપ્રદાય મંત્ર વગેરે તો કહેવામાં આવે જ છે પણ અનાદિ ગુરુમંત્ર ફક્ત ગાયત્રીને જ કહેવામાં આવે છે. ભગવાન રામને ગુરુ વશિષ્ઠે તેમજ ભગવાન કૃષ્ણને સાંદીપની ઋષિએ

આ જ ગુરુમંત્ર આપ્યો હતો. મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર દ્વારા રામને બલા અને અતિબલા શક્તિઓ આ સાધનાના માધ્યમથી મળી હતી. સ્વયં વિશ્વામિત્ર મહર્ષિ આના જ પ્રભાવથી બન્યા હતા. તેમનું કથન છે- "ગાયત્રી સમાન ચાર વેદમાં કોઈ મંત્ર નથી. સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર, યજ્ઞ, દાન, તપ ગાયત્રી મંત્રની એક કળા સમાન પણ નથી."

ભગવાન મનુ કહે છે કે ગાયત્રીથી વધીને પવિત્ર કરવાવાળો બીજો કોઈ મંત્ર નથી. જે મનુષ્ય નિયમિત રૂપે ત્રણ વર્ષ સુધી ગાયત્રીનું તપ કરે છે, તે ઈશ્વરને મેળવે છે. જે વ્યક્તિ બંને સંધ્યાઓમાં ગાયત્રી જપે છે તે વેદ ભણવાનું ફળ મેળવે છે. બીજી કોઈ સાધના કરે કે ના કરે ફક્ત ગાયત્રી જપથી જ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે. દરરોજ એક હજાર જપ કરવાવાળો પાપોથી એવી રીતે છૂટી જાય છે કે જેમ ગાળીયામાંથી સાપ છૂટી જાય છે. જે વ્યક્તિ ગાયત્રીની ઉપાસના નથી કરતો તે નિંદાને પાત્ર છે.

પારાશર ઋષિ કહે છે કે બધાજ જપ, સૂકતો તથા વેદમંત્રમાં ગાયત્રી મંત્ર પરમક્રોષ્ટ છે. વેદ અને ગાયત્રીની તુલનામાં ગાયત્રીનો પક્ષ ભારે છે. ભક્તિપૂર્વક ગાયત્રી જપવાવાળો પરમ મુક્ત વર્તીને પવિત્ર બની જાય છે. વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઈતિહાસ વાંચી લેવા છતાં પણ જે ગાયત્રીહીન છે તેને બ્રાહ્મણ ન સમજવો જોઈએ. એવી રીતે શંખઋષિ કહે છે કે નરક રૂપી સમુદ્રમાં પડનારનો હાથ પકડીને બચાવવાવાળી શક્તિ ગાયત્રી જ છે. તેનાથી ઉત્તમ વસ્તુ સ્વર્ગ અને પૃથ્વી ઉપર બીજી કોઈ નથી. ગાયત્રીનો જ્ઞાની શંકા વગર સ્વર્ગને મેળવે છે.

શૌનક ઋષિ માને છે કે બીજી ઉપાસના કરીએ ન કરીએ ફક્ત ગાયત્રી જપથી વ્યક્તિ જીવન મુક્તિ મેળવે છે. સાંસારિક અને પરલોક સંબંધિત બધા સુખોને મેળવે છે વિપત્તિ સમયે ભાવનાપૂર્વક દસહજાર મંત્રજાપ કરવાથી વિપત્તિનું નિવારણ થાય છે. એટલું જ નહીં અત્રિ ઋષિ તો ગાયત્રીને આત્માનું પરમ સંશોધન કરવાવાળી કહે છે. તેના

પ્રભાવથી કઠિન દોષ અને દુર્ગુણોમાં પરિવર્તન આવે છે. જે મનુષ્ય ગાયત્રી તત્ત્વને સારી રીતે સમજી લે છે તેના માટે સંસારમાં કોઈ દુઃખ બાકી નથી રહેતું.

મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્કય તો ગાયત્રીને 'સર્વકામધુક' અર્થાત્ એવી કોઈ ઈચ્છા નથી જે ગાયત્રી પૂરી ન કરી શકે. ભગવાન વ્યાસ કહે છે કે જેવી રીતે પુષ્પોનો સાર મધુ દૂધનો સાર ધી છે તેવી રીતે સમગ્ર વેદોનો સાર ગાયત્રી છે. સિદ્ધ કરેલ ગાયત્રી કામધેનુ સમાન છે. ગંગા શરીરના પાપોને નિર્મળ કરે છે. ગાયત્રી રૂપી બ્રહ્મગંગાથી આત્મા પવિત્ર થાય છે. જે ગાયત્રીને છોડીને બીજી ઉપાસના કરે છે તે પકવાન છોડીને ભીખ માગવાવાળાની માફક મુખ્ છે. કામનાની સફળતા તથા તપની સિદ્ધિ માટે ગાયત્રીથી વધારે શ્રેષ્ઠ બીજું કશું નથી.

ભારત્વાજ ઋષિ કહે છે-બ્રહ્મા વગેરે દેવતા પણ ગાયત્રીનો જપ કરે છે. તે બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર કરાવવાવાળી છે. નકામા કામ કરવાવાળાઓના દુર્ગુણ ગાયત્રીને કારણે છૂટી જાય છે. ગાયત્રી વગરનો વ્યક્તિ શૂદ્રથી પણ વધારે અપવિત્ર છે. ગાયત્રી સંબંધે મહર્ષિ વશિષ્ઠનો મત છે કે-મંદબુદ્ધિ, ખરાબ માર્ગ ચાલનાર અને અસ્થિર બુદ્ધિવાળો વ્યક્તિ આના પ્રભાવથી ઉચ્ચ પદ મેળવી શકે છે. પછી મોક્ષ થવો નિશ્ચિત જ છે. જે પવિત્રતા અને સ્થિરતાપૂર્વક ગાયત્રીની ઉપાસના કરે છે તે આત્મલાભ મેળવે છે. નારદજીએ ગાયત્રીને ભક્તિનું જ સ્વરૂપ માન્યું છે અને કહ્યું છે કે જ્યાં ભક્તિ રૂપી ગાયત્રી રહે છે ત્યાં શ્રીનારાયણનો નિવાસ હોય તે વાતમાં કોઈ સંદેહ નથી.

ગૌતમ ઋષિનો મત છે કે-યોગનું મૂળ ગાયત્રી છે. ગાયત્રીથી જ સંપૂર્ણ યોગોની સાધના થાય છે. શ્રૃંગી ઋષિનું વિધાન છે કે જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વગેરેનું મૂળ સ્ત્રોત ગાયત્રી જ છે. તેથી વધીને આ સંસારમાં બીજું કોઈ નથી. દેવગુરુ બૃહસ્પતિજી કહે છે કે દેવત્વ અને અમરત્વ વગેરેની માતા ગાયત્રી છે. તેને મેળવ્યા પછી બીજું કશું મેળવવાનું બાકી રહેતું નથી.

ઉપરના મતોથી મળતો એક મત લગભગ બધાજ પ્રાચીન ઋષિઓને છે. બીજી વાતોમાં ભલે અંદરો અંદર મતભેદ હોય પણ ગાયત્રી વિશે તે બધામાં સમાન શ્રદ્ધા હતી. અને તે બધા પોતાની ઉપાસનામાં તેનું સ્થાન પ્રથમ રાખતા. મધ્યકાળના સંતો તેમજ વર્તમાન શતાબ્દીના આધ્યાત્મિક મહાપુરુષોએ પણ ગાયત્રીના મહત્ત્વને એવી રીતે સ્વીકાર્યું છે કે જેમ પ્રાચીન કાળના તત્ત્વદર્શકો અને ઋષિ મુનિઓએ સ્વીકાર્યું હતું. આજનો યુગ બુદ્ધિ અને તર્કનો, પ્રત્યક્ષવાદનો છે.

મહાત્મા ગાંધી કહે છે કે-ગાયત્રી મંત્રનો નિરંતર જપ રોગીઓને સારા કરવામાં અને આત્માની ઉન્નતિ માટે સૌથી ઉપયોગી છે. ગાયત્રીનો સ્થિર મનથી અને શાંતિપૂર્વક હૃદયથી કરવામાં આવેલ ભાવપૂર્ણ જપ સંકટકાળને દૂર રાખવાનો પ્રભાવ ધરાવે છે.

મહાત્મના મદન મોહન માલવીયજીનું કથન છે કે-"ઋષિઓએ અમૂલ્ય રત્નો આપણને આપ્યા છે તેમાંનું એક અમૂલ્ય રત્ન ગાયત્રી, એવું રત્ન છે જેનાથી બુદ્ધિ પવિત્ર થાય છે. ઈશ્વરનો પ્રકાશ આત્મામાં આવે છે. આ પ્રકાશથી અસંખ્ય આત્માઓને ભવભવના બંધનોથી મુક્તિ અને મોક્ષ મળે છે. ગાયત્રીમાં ઈશ્વરી સત્તા અને આદર્શો તરફ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે. સાથોસાથ ભૌતિક અભાવોને પણ તે દૂર કરે છે. જે વ્યક્તિ ગાયત્રી જપ નથી કરતો તે પોતાના કર્તવ્ય ધર્મને છોડવા સમાન અપરાધી મનાય છે. લોકમાન્ય તિલક તેમજ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર પણ ગાયત્રીને આત્માની અંદર પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરવા તથા ભારતવર્ષને જગાડનાર મંત્ર કહ્યો છે. આ મંત્ર એટલો સરળ છે કે એક જ શ્વાસે તેનું ઉચ્ચારણ કરી શકાય છે. આ પવિત્ર મંત્રનો અભ્યાસ કરવામાં કોઈ પ્રકારનો તાર્કિક ઉલાપોલ, કોઈ પ્રકારનો મતભેદ અથવા કોઈ પ્રકારના ઝઘડાનો અવકાશ નથી.

મહર્ષિ અરવિંદે કેટલીય જગ્યાએ ગાયત્રી જપ

કરવાનો નિર્દેશ કર્યો છે અને કહ્યું છે કે ગાયત્રીમાં એવી શક્તિ સમાયેલી છે જે મહત્વપૂર્ણ કામ કરી શકે છે. તેમણે પોતે આના સાવિત્રી પક્ષને લઈને આત્માના ઉત્કર્ષની ઉપલબ્ધિ મેળવી હતી.

આ ઉપાખ્યાનોમાં વેદ, ઉપનિષદથી લઈને મુનિઓ સુધીનાએ એક જ અવાજથી સ્વીકાર કર્યો કે વ્યક્તિની અંતઃભૂમિકાને પરિષ્કૃત કરી તેને સુખી સમૃદ્ધ બનાવવાવાળા બધા તત્ત્વો ગાયત્રીમાં સમાયેલા છે. એકાંગી પ્રગતિ ક્યારેય સ્થિર નથી થઈ શકતી, આ ગાયત્રી મહામંત્રની અદ્વિતિય વિશેષતા છે. સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ, લોક સાથે પરલોક સંબંધિત કલ્યાણનો યોગ જ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ બધું જ શિક્ષણ ગાયત્રી ઉપાસનામાં સમાયેલ છે. જે તે યુગની પરિસ્થિતિઓ જે તે ઢંગની અનોખી છે. આમાં કંસ અને રાવણની માફક પ્રત્યક્ષ આક્રમણ જેવું કોઈ સંકટ નથી, છતાં પણ સ્થિતિની ભયંકરતા ઐતિહાસિક મહાન સંકટોની સરખામણીમાં ઘણી ભયંકર છે. વિપત્તિઓનું નવું સ્વરૂપ છે આસ્થા સંકટ. આજે માણસની અંદર એવી માન્યતાઓ મૂળ નાંખીને બેઠી છે જેને આદર્શો પ્રતિ અનાસ્થા કહી શકીએ છીએ. સંકુચિત સ્વાર્થ પરાયણતા ઉપર આધારિત વિલાસી માન્યતા જ આજે દરેક વ્યક્તિનો

ભગવાન બની ગઈ છે. વાસના, તૃષ્ણા, તેમજ લોભ-મોહની ઈચ્છાઓ દાવાનળની માફક આગળ વધી રહી છે અને પોતાની લપટોમાં તે બધાને સમેટી રહી છે, જેમને માનવીય ગૌરવથી પૂર્ણ માનવામાં આવે છે.

આ પરિસ્થિતિઓને માણસો દ્વારા સામાન્ય પ્રયત્નો કદાચ જ સંભાળી શકે તેમ છે. પ્રગતિ માટે પ્રયત્નશીલ નેતૃત્વએ દરેક મોરચા ઉપર અસક્ષ્મતાનો અનુભવ કર્યો છે અને નિરાશા વ્યક્ત કરી છે. આવા અસમતોલનને સમતોલનમાં બદલવાનું મહાન કાર્ય સર્જનહારની સૂક્ષ્મચેતના અને દિવ્ય પ્રેરણા જ પૂરી કરી શકે છે. ગાયત્રી મહાશક્તિની ઋતંભરા પ્રજ્ઞાનો જન્મ જ આપણા યુગની આસ્થા સંકટને દૂર કરી શકે છે. આ જ કાર્ય આજના સમયે થઈ રહ્યું છે. સમયની જરૂરિયાત મુજબ મહાકાળની પ્રચંડ હલચલો યુગ અવતારનો ઉદ્દેશ્ય પૂરો કરવા માટે ક્રમશઃ વધારાને વધારે પ્રખર થતી જાય છે. સાધનાનું રક્ષા કવચ ધારણ કરીને આપણામાંનો દરેક વ્યક્તિ આવવાવાળી પ્રતિકૂળતાઓ તેમજ આવનાર ભયંકર સંકટથી પોતાનો બચાવ તેમજ જન્મભૂમિનું ગૌરવ વધારવાવાળું કાર્ય પૂર્ણ કરે છે.

લોકોની માન્યતા છે કે શિવા મારી ભક્તિ કરે છે એટલે તે મને વધુ પ્રિય છે. મને સાચે જ શિવા ખૂબજ સારો લાગે છે. પરંતુ શરીરથી નહીં કામથી. તેના ગુણ અને ચરિત્ર ખૂબ જ ઉચ્ચ પ્રકારના છે. તેણે લોકોના ભલા માટે પોતાનું જીવન સોંપ્યું હતું. મેં તેને રસ્તો બતાવી આપ્યો. હવે તે અનાશક્ત ભાવનાથી બધા કામ કરે છે. તે કામ નથી કરતો જેના દ્વારા માનવતાનું અહિત થતું હોય, એટલા માટે તે ભગવાનનો સાચો ભક્ત છે. હું ઈચ્છું છું કે દુનિયાના બધા બાળકો મારા પ્રિય શિષ્ય શિવાજી જેવા બની જાય. ભલાઈના રસ્તામાં પ્રિય-અપ્રિય જે કંઈ આવે, વિરતાપૂર્વક સહન કરવાવાળા બની જાય. આથી ભગવાનની આ દુનિયા ખૂબ જ સારી બનશે. ભગવાનનો પ્યાર અને આર્શિવાદ પણ મળશે.

કોઈ કલ્પવૃક્ષ છે, તો તેનું બીજ પરોપકાર છે. પરોપકારી બધાનું હૃદય જીતી લે છે. બધાનો સહકાર તેને મળે છે. શિવાએ થોડી તાકાતથી વધારે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો, કારણ કે તેને ભગવાનના આર્શિવાદ પ્રાપ્ત થયા અને મનુષ્યોનો પ્યારથી સભર સહકાર. જો સંસારના બધા માણસો પરોપકારમાં રોકાઈ જાય તો સંસાર કેટલો સુંદર અને સુખમય બની જાય.

- સમર્થ ગુરુ રામદાસ

શુદ્ધ કલ્યાણકારી વિચારો જ સંસ્કાર બને છે

વિચારો માણસના ચરિત્રના પ્રકાશક છે, પરંતુ ત્યારે કે જ્યારે તે આચરણમાં ઊતર્યા હોય. મનુષ્યનું ચારિત્ર્ય આચાર અને વિચાર બંને ભેગા મળીને બને છે. સંસારમાં એવા ઘણા લોકો જોવા મળે છે કે જેમના વિચારો ખૂબ ઉદાત, મહાન તથા આદર્શપૂર્ણ હોય છે, પરંતુ એમનું આચરણ એ પ્રમાણેનું હોતું નથી. વિચારો પવિત્ર હોય, પરંતુ કર્મ જો અપવિત્ર હોય તો એને સારું ચારિત્ર્ય કહેવાય નહિ. આ જ રીતે ઘણા લોકો બહારથી ખૂબ સત્યવાદી, આદર્શવાદી તથા ધાર્મિક પ્રકૃતિના જણાય છે, પરંતુ એમની આંતરિક વિચારધારા ખૂબ ગંદી હોય છે. એમને પણ સારા ચારિત્ર્યવાળા કહી શકાય નહિ. સાચો ચારિત્ર્યવાન એ છે કે જેના વિચાર અને આચાર બંને સમાન રૂપે પવિત્ર અને ઉચ્ચ હોય.

પેલી પ્રખ્યાત કહેવત છે કે જો ધન ગુમાવ્યું તો કશું નથી ગુમાવ્યું, સ્વાસ્થ્ય ગુમાવ્યું તો કશુંક ગુમાવ્યું, પરંતુ જો ચારિત્ર્ય ગુમાવ્યું તો સમજજો કે બધું જ ગુમાવ્યું.” આ વાત સૌ ટકા સચી છે. ગયેલું ધન પાછું આવી શકે છે. રોજ કોણ જાણે કેટલાય લોકો ગરીબમાંથી ધનવાન અને ધનવાનમાંથી ગરીબ બનતા હશે. આ જ રીતે રોગો અને ચિંતાઓના કારણે લોકોનું સ્વાસ્થ્ય બગડે છે અને ઈલાજ કરવાથી સુધરી પણ જાય છે, પરંતુ એકવાર ગુમાવેલું ચારિત્ર્ય ફરીવાર પાછું મેળવી શકાતું નથી. જો કે આનો અર્થ એ નથી કે પતિત અને ખરાબ ચારિત્ર્યવાળા લોકો આત્મશુદ્ધિ કરી શકતા નથી. ખરાબ ચારિત્ર્યવાળો માણસ પણ સદ્વિચાર, સદાચાર અને સત્સંગ દ્વારા ચારિત્ર્યવાન બની શકે છે. એમ છતાં ય એકવાર પોતાની ચારિત્ર્યહીનતાના કારણે એણે જ વિશ્વાસ ગુમાવ્યો હોય છે તેને પાછો મેળવી શકતો નથી.

વિદ્વાન રાલ્ફ લિટનના પુસ્તક “ધ સ્ટ્રી ઓફ મેન” વાચીએ તો ખબર પડશે કે સમાજ જેની ઉપર વિશ્વાસ નથી મૂકતો, લોકો જેને શંકાની નજરે જુએ છે તે મનુષ્ય ગમે તેટલો મહત્ત્વનો હોવા છતાં તેની કોઈ કિંમત હોતી નથી. સાચો ચારિત્ર્યવાન તે છે કે જે પોતાના સમાજ, પોતાના આત્મા અને પોતાના પરમાત્માની દૈષ્ટિમાં સમાન રીતે શંકા વગરનો હોય.

આવી નિઃશંક ચારિત્ર્યમત્તા જ એવી આધ્યાત્મિક સ્થિતિ છે કે જેના આધારે સુખ, સફળતા, સન્માન અને આત્મિક શાંતિ મળે છે.

જીવનની અમૂલ્ય સંપત્તિ એવા ચારિત્ર્યનો આધાર સંસ્કાર છે. મનોવૈજ્ઞાનિક ફ્રાંસિસ મેરિલના પુસ્તક ‘ધ સિક્રેટ સેલ્ફ’ અનુસાર આપણે જેવા સંસ્કારોનો સંચય કરીએ છીએ એવું જ આપણું ચરિત્ર પણ બનતું જાય છે. જે વિચારો લાંબા સમય સુધી મગજમાં રહીને કાયમી સ્થાન બનાવી લે છે તે જ સંસ્કાર બની જાય છે. જો સદ્વિચારોને અપનાવીને તેમનું જ મનન તથા ચિંતન કરવામાં આવે તો સંસ્કારો પણ શુભ અને સારા બનશે. આનાથી ઊલટું જો ખરાબ વિચારો ગ્રહણ કરીને તેમનું મનન કરવામાં આવે તો સંસ્કારોના રૂપમાં ત્યાં ગંદકી અને કચરો જ ભેગો થશે.

સંસ્કારોની પ્રબળતા અને મહત્ત્વ એટલા માટે છે કે સામાન્ય વિચારોનો અમલ કરવા માટે મનુષ્યે પોતે પ્રયત્ન કરવો પડે છે, પરંતુ જ્યારે તે વિચારો સંસ્કાર બની જાય છે ત્યારે કોઈ વિશેષ પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. શરીર જ બધી ક્રિયાઓ કરે છે. તે સામાન્ય વિચારોને આધીન રહેતું નથી, પરંતુ એના પર સંસ્કારોનું સંપૂર્ણ આધિપત્ય હોય છે. ન ઈચ્છવા છતાં ય સંસ્કારોની પ્રેરણા પ્રમાણે શરીરને આચરણ કરવું પડે છે. જો આ સંસ્કારોને માનવજીવનનો ભાગ્યવિધાતા તથા આચરણની પ્રેરણા આપનાર કહેવામાં આવે તો ખોટું નથી.

વિચારોનો નિવાસ ચેતન મનમાં હોય છે, જ્યારે સંસ્કારોનો નિવાસ અચેતન મનમાં હોય છે. ચેતન મન પ્રત્યક્ષ હોય છે, જ્યારે અચેતન મન પરોક્ષ યા ગુપ્ત હોય છે. આ જ કારણે ક્યારેક ક્યારેક વિચારોથી ઊલટી ક્રિયાઓ થઈ જાય છે. જે માણસના વિચાર સારા અને શુભ આશયવાળા હોય એનાથી પણ આ વિચારો કરતાં ઊંધી ક્રિયાઓ થઈ જાય છે. આ રહસ્યને ન સમજી શકવાના કારણે તે ક્યારેક વ્યગ્ર થઈ જાય છે. વિચારોથી ઊલટું કાર્ય થઈ જવાનું રહસ્ય એ છે કે મનુષ્યની ક્રિયાપ્રવૃત્તિ પર સંસ્કારોનો પ્રભાવ રહે છે અને તે ગુપ્ત મનમાં રહેતા હોવાના

કારણે તેમની ખબર પડતી નથી. સંસ્કાર માણસના વિચારોને દબાવી દઈને પોતાના અનુસાર ક્રિયા કરવા માટે મનુષ્યને પ્રેરિત કરે છે. જેવી રીતે પાણીની બહાર દેખાતા કમળનાં મૂળ પાણીની નીચે રહેલા કાદવમાં હોવાના કારણે દેખાતાં નથી એવી જ રીતે કોઈ ક્રિયાનાં મૂળ અચેતન મનમાં છુપાઈ રહેવાના કારણે જલદી સમજમાં આવતાં નથી.

માનવ મનના મમંજી લિન્ડજેના સંશોધન ગ્રંથ “થોટ એન્ડ પર્સનાલિટી”માં લખ્યું છે કે કોઈક જ વિચાર તત્કાલિક ક્રિયામાં પરિણમે છે. નહિ તો, મનુષ્યના એ જ વિચારો ક્રિયાના રૂપમાં પરિણમે છે કે જે પ્રૌઢ બનીને સંસ્કાર બની જાય છે. જે વિચારો જન્મથી જ ક્રિયાન્વિત થઈ જાય છે તે મોટે ભાગે સંસ્કારોની જાતિના હોય છે. સંતુલિત અને પ્રૌઢ મનવાળા માણસો પોતાના અચેતન મનને પહેલેથી જ યોગ્ય બનાવી રાખે છે. એથી જ એમના સંસ્કારો અને પ્રૌઢ વિચારોમાં ભિન્નતા હોતી નથી.

મનુષ્યના વિચારો પ્રમાણે એના સંસ્કાર અને છે અને સંસ્કારોને અનુરૂપ તેનું ચરિત્ર ઘડાય છે. માર્ટિન ડેલેના વિચારકોષ “થોટસ : ઈટ્સ પ્રોજેક્શન” પ્રમાણે વિચારોની એક વિશેષતા એ છે કે જો એમની સાથે ભાવનાત્મક અનુભૂતિનો સમન્વય કરવામાં આવે તો તે માત્ર પ્રભાવશાળી અને તીવ્ર બની જાય એટલું જ નહિ, પરંતુ જલદી પકવ બનીને સંસ્કારોનું રૂપ ધારણ કરી લે છે. કોઈ વિષયના ચિંતનની સાથે જો મનુષ્યની ભાવનાત્મક અનુભૂતિ જોડાઈ જાય તો તે વિષય એનો પ્રિય બની જાય છે. આ પ્રિયતા જ એ વિષયને માનવજાત પર છાંયી રાખે છે, પરિણામે એ વિષયમાં જ ચિંતન અને મનનની પકિયા નિરંતર ચાલતી રહે છે અને એ વિષય અચેતન મનમાં જઈને સંસ્કારોનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ નિયમ અનુસાર મોટે ભાગે એવું જોવા મળે છે કે અનેક લોકો ભોગ વાસનાઓને સતત ચિંતન દ્વારા સંસ્કાર બનાવી દે છે, પછી તેઓ ઘણાં પૂજાપાઠ, સત્સંગ તથા ધાર્મિક સાહિત્યનું વાંચન કરવા છતાં પણ એમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. તેઓ સંસારના નશ્વર ભોગ તથા અકલ્યાણકારી વાસનાઓમાંથી વિરક્ત થવા ઈચ્છે છે, પણ તેમની એ ઈચ્છા અધૂરી જ રહી જાય છે.

જ્યાં સૂઘી વિચારો સંસ્કાર બની જતા નથી ત્યાં

સુઘી મનુષ્યની વૃત્તિઓમાં ફેરફાર કરી શકાતો નથી. સંસ્કાર બની ગયેલી ભોગવાસનાઓમાંથી મુક્તત્યારે જ થઈ શકાય છે કે જ્યારે સતત પ્રયત્ન દ્વારા પૂર્વસંચિત સંસ્કારોને દૂર કરીને શ્રેષ્ઠ વિચારોને ભાવનાત્મક અનુભૂતિની સાથે, ચિંતન, મનન અને વિશ્વાસપૂર્વક સંસ્કારોના રૂપમાં સ્થાપવામાં આવે. જૂના સંસ્કારોને બદલવા માટે નવા સંસ્કારોની રચના અત્યંત જરૂરી છે.

પરિવર્તન પામેલા આ સંસ્કાર નવા ચરિત્રને જન્મ આપે છે. જો સંસ્કારોને બદલવા માટે ધીરજપૂર્વક પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો ચરિત્રને બદલવું મુશ્કેલ નથી. કૂર કાર્યો કરનાર અંગુલિમાલ પરમ દયાળુ ભિક્ષુ બની ગયો, કામુકતાની ભયંકર આગળમાં બળતા રહેતા બિલ્વમંગલ બ્રહ્મચારી બની ગયા, ભકિતભાવનાની શીતળતા એમના જીવનમાં વહેવા લાગી. આવા ચમત્કાર આપણા જીવનમાં પણ થઈ શકે છે.

ચરિત્ર જ એ ધરી છે જેની ઉપર મનુષ્યનું જીવન સુખશાંતિ તથા સન્માનની અનુકૂળ દિશામાં અથવા દુઃખદારિદ્ર્ય અને અશાંતિની પ્રતિકૂળ દિશામાં ફર્યા કરે છે. જે પોતાના ચરિત્રને આદર્શ બનાવી લે છે તે લૌકિક સફળતાઓની સાથે સાથે પારલૌકિક સુખશાંતિ પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

આથી ઉજ્જવળ ચરિત્ર માટે શ્રેષ્ઠ સંસ્કારો સંચિત કરવા જોઈએ. પરંતુ ઉજ્જવળ સંસ્કારોનો વિકાસ ત્યારે થઈ શકે જ્યારે આપણે આપણા વિચારોને પણ ઉજ્જવળ બનાવીએ તથા અકલ્યાણકારી દૂષિત વિચારોને એક ક્ષણ માટે પણ આપણી પાસે ન ફરકવા દઈએ. વેદ ભગવાનનો આદેશ “આ નો ભદ્રા ક્તવો યન્તુ વિશ્વત :” (બધી દિશાઓમાંથી કલ્યાણકારી વિચારો આપણી પાસે આવે)ને આપણો જીવનમંત્ર બનાવી દઈએ.

આ મહામંત્રની સાધનાથી થોડાક વખતમાં જ શુભવિચારોની અનુભૂતિ થશે. સતત એમનું મનન-ચિંતન કરવાથી તે માંગલિક વિચારો સંસ્કાર બનીને સંચિત થવા લાગશે. એમનો પ્રકાશ ચરિત્રનાં અનેક કિરણો સ્વરૂપે ઝળકવા લાગશે. એમના પ્રકાશમાં આપણું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ, દેદીપ્યમાન તથા ઉત્કૃષ્ટ બની શકશે.

જીવન શક્તિનો બિનજરૂરી અપવ્યય રોકીએ

પરમાત્માએ પાંચ તત્ત્વોથી નિર્માણ કરેલ આ શરીરમાં કેટલીયે અગણિત શક્યતાઓ અર્પી છે કે જો તેનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરવામાં આવે તો સામાન્ય સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થનાર લાભ, સફળતાઓ અને સિદ્ધિઓ કરતાં અનેક ગણો વિશેષ લાભ તેમજ સફળતાઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. કોઈની પાસે વિપુલ ધનસંપત્તિ હોય, આર્થિક દૃષ્ટિએ કોઈ ગમે તેટલો સદ્ધર કેમ ન હોય, પરંતુ જો તે મનમાની રીતે ગમેતેમ અને વગર વિચારે કે સમજ્યા સિવાય તેનો ખર્ચ કરતો રહે તો છેવટે આર્થિક સમતોલન ચોક્કસ બગાડે છે. આ રીતે મનુષ્ય પ્રાપ્ત શક્તિ બિનજરૂરી અને વ્યર્થ કાર્યોમાં વાપરતા રહે છે અને ત્યારબાદ જરૂરી અને ઉપયોગી કાર્યો માટે શક્તિ વાપરવી જરૂરી થઈ પડે છે ત્યારે નિઃસહાય બને છે. મનુષ્ય પાસે જેટલી માત્રામાં શારીરિક અને માનસિક શક્તિ છે તેનો જો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો સાધારણતયા લોકો જેટલું કામ કરે છે તેના કરતાં ઓછામાં ઓછું બે ગણું કામ તો થઈ શકે જ છે.

આ હકીકતથી બધા પરિચિત છે કે મનુષ્યની મોટાભાગની શક્તિઓ નકામાં કામમાં વપરાઈ જાય છે અને બધા જાણે છે કે જે કાંઈ કરી શકવાની ક્ષમતા પોતાનામાં છે તેનાથી વિશેષ કંઈ કરી શકાય છે. પ્રશ્ન થાય છે કે પૂરતી શક્તિ અને સમર્થતા હોવા છતાંય મનુષ્ય પોતાની અશક્તિ અને દુર્બળતાને લીધે શાથી ઈચ્છિત સફળતાઓ મેળવી શકતો નથી? આમ થવાનું કારણ એ છે કે ઉપયોગી હેતુઓ માટે જેટલી શક્તિ વપરાય છે તેનાથી કંઈ વિશેષ તેની શક્તિ નિરર્થક કામોમાં વપરાતી રહે છે. જો સાધારણ ચોકસાઈપૂર્વક કામ લેવામાં આવે તો આ બિનજરૂરી અપવ્યયને બચાવી શકાય છે અને એવા કામમાં લગાડી જઈ શકાય છે કે જેનાથી કેટલાય ઉપયોગી હેતુઓ સઘાય છે.

ફોગટમાં કોઈ કારણ સિવાય અને કોઈ જરૂરિયાત વિના લોકો માથાંકૂટ કરતા રહે છે. આમ જીભના માધ્યમથી જેટલી શક્તિ નાશ પામે છે તેનું લોકો મૂલ્યાંકન કરી શકતા નથી. તેઓ એ ભૂલી જાય છે કે કાર્ય ગમે તે કેમ ન હોય તેના માટે શક્તિ જરૂરી છે અને તેને પૂરું કરવામાં બળતણ વપરાશે જ. આ રીતે શક્તિઓનો બિનજરૂરી રીતે નાશ કરવો તે તેના અપવ્યય કરવા બરાબર છે. આ રીતે શક્તિના મહત્વપૂર્ણ ભંડારનો જો ઉપયોગી યોજનાબદ્ધ કાર્યોમાં ઉપયોગ થાય તો તેના દ્વારા પ્રગતિની દિશામાં ઘણું દૂર સુધી આગળ વધી જઈ શકાય છે. સતર્કતાપૂર્વક શક્તિની થોડી થોડી બચત કરીને અને તેને ઉપયોગી કાર્યોમાં લગાડવાની પ્રવૃત્તિ જ 'ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય'ની કહેવત પરિપૂર્ણ કરે છે અને જીવનને મહાન બનાવનાર સફળતાઓ પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે.

લોકો વિચારો કરવામાં મોટાભાગની નિરર્થક અને ઉદ્દેશહીન વાતો વિચારે છે અને ન જાણે કેવાય નિરર્થક અવ્યાવહારિક રંગબેરંગી સપના જોયા કરે છે. તે વાતોની પરિસ્થિતિ અને યોગ્યતા સાથે જરા પણ મેળ બેસતો નથી છતાંય લોકો હવાઈ કિલ્લા રચ્યા કરે છે. જો આવી નિરર્થક વાતો અને કલ્પનાઓમાં ચિત્તને પરોવવામાં ન આવે અને સાર્થક તેમજ હેતુપૂર્ણ ચિંતન કરવામાં આવે તો ઉત્સાહવર્ધક અને આશાજનક સફળતાઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

ઘણાખરા લોકો જીવન દરમિયાન આવનાર સાધારણ પ્રકારની ચઢતી-પડતીને આકાશ પાતાળ જેવી ભયંકર ગણે છે અને તેનાથી કારણ વગર અસામાન્ય રૂપે ઉદ્વેગ પામે છે અને ઉત્તેજિત થઈ જાય છે. આ પ્રકારની ચિંતા અને વ્યાકુળતાનું કારણ શોધવામાં આવે તો માલુમ થશે કે જેના લીધે મન આટલું ઉદ્વેગ થયું હતું, તે માનવ જીવનમાં આવનાર

દિવસોમાં બનનારા પ્રસંગોમાંની એક ખૂબ નાની સરખી હલચલ માત્ર હતી. માનસિક ઉદ્વેગોને લીધે જેટલી શક્તિનો નાશ થાય છે તે શક્તિને જો સર્જનાત્મક ચિંતનમાં જોડવામાં આવે તો ફક્ત અસાધારણ રૂપે જ્ઞાનવૃદ્ધિ થવાના બદલે વર્તમાન સ્થિતિમાંથી ઊંચા ઉઠીને આગળ વધવાની તેમજ પ્રગતિ કરવાનો માર્ગ હાથ લાગે છે.

માનસિક ઉદ્વેગો પર કેવી રીતે કાબૂ રાખી શકાય અને કેવી રીતે માનસિક સ્વાસ્થ્ય સ્થિર રાખી શકાય આ સંબંધમાં અનેક પ્રયોગોના પરિણામ સ્વરૂપે મનોવૈજ્ઞાનિકો એ તારણ પર આવ્યા છે કે આ એ વાત પર આધારિત છે કે ઉદ્વેગ અને ક્ષોભની અસર વ્યક્તિ પર ઓછામાં ઓછી થાય. પ્રખ્યાત મનોવૈજ્ઞાનિક વિલ્ડર પેનકિલ્ડે લાંબા ગાળાની શોધને આધારે એ તારણ પર આવ્યા છે કે વ્યક્તિ જેટલો માનસિક તણાવ કે દબાણ અનુભવશે તેટલો તે શરીર અને મનથી બિમાર હશે. વધુમાં તેનામાં એટલી માનસિક વિકૃતિઓ પેદા થશે કે જેથી તે અર્ધપાગલ જેવી સ્થિતિ અનુભવશે તેમજ આકુળવ્યાકુળ બની જશે. આ પ્રકારની મન:સ્થિતિવાળો વ્યક્તિ પોતાના માટે અને પોતાના સાથીઓ માટે એક સમસ્યા બની રહેશે. તે પોતે ચેનથી બેસતો નથી અને બીજાને પણ ચેનથી બેસવા દેતો નથી.

કેનેડાના શરીરશાસ્ત્રી, ડૉ. હેન્સ સેલ્વે એ તારણ પર આવ્યા છે કે સ્વાસ્થ્ય બગાડવાનું અને મન:સ્થિતિનું અસ્તવ્યસ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ જ્ઞાનતંત્ર પર વધેલો તણાવ જ છે અને તેનું મુખ્ય કારણ અયોગ્ય ચિંતનના લીધે મન:સ્થિતિનું સંતુલન ગુમાવવું તે છે. લોકો કામ કરવા તો ઈચ્છે છે, પરંતુ તેને કેવી રીતે કરી શકાય તે જાણતા નથી? શરીર અને મનની તાણ કોઈ આકસ્મિક કે વણમાગી ઘટના નથી. તે વાદળાની જેમ વરસતી નથી કે વીજળી જેમ આવી પડતી નથી. વાસ્તવમાં તે આગ્રહ કરીને બોલાવેલ સ્વમાની અતિથિની જેમ આવે છે. અયોગ્ય મનથી વધુ પડતું કામ કરનાર આ પ્રકારની

મુશ્કેલીને આમંત્રણ આપે છે. યોગ્ય પ્રકારે મન પરોવીને માનવી વધુ કામ કરી શકે છે, પરંતુ બેપરવાલ ઢંગથી આઠ-દસ કલાક પણ કામ કરવામાં આવે તો ઘણો જ થાક લાગશે અને તાણ પેદા થશે.

શરીરનું રાસાયણિક સમતોલન મુખ્યત્વે ત્રણ ગ્રંથિઓ પર આધારિત છે. એક પિચ્યુટરી ગ્રંથિ જે મગજની નીચે છે અને બે એન્ડ્રિનલિન ગ્રંથિઓ જે ગુદાની નજીક છે, તે હોર્મોન્સ અને બીજા મહત્વના રાસાયણિક તત્ત્વોના નિર્માણ, શોધન અને પરિવર્તનમાં ઘણોપરો મહત્વનો સક્રિય ભાગ ભજવે છે. બિનજરૂરી અને ગમેતેમ માનસિક શ્રમ કરવાથી તેની અસર આ ત્રણ ગ્રંથિઓ પર પડે છે અને તે ગ્રંથિઓ યોગ્ય રીતે કામ ન કરી શકવાથી શરીરની રાસાયણિક જરૂરિયાતો યોગ્ય રીતે પૂરી કરવામાં અસમર્થ નીવડે છે. આ રીતે આપણી આંતરિક અને અદેશ્ય જરૂરિયાત પૂરી ન થવાથી આંતરિક દુર્બળતા વધે છે અને રોગ પ્રતિકારક શક્તિ અને બીજી ક્ષમતાઓનો ભંડાર ખાલી થવા લાગે છે.

માનવીના લોહી અને મૂત્રમાં તણાવના હોર્મોન્સ વૈદકીય તપાસ વેળા જોવા મળે છે. એના ચિહ્ન છે શરીરમાં ગ્લુકોઝના પ્રમાણમાં વધારો થવો અને તે દરમિયાન માં સૂકાઈ જવું, ગળ્યું ખાવાની ઈચ્છા થવી, શ્વાસ લેવામાં મુશ્કેલી પડવી અને જુદા જુદા અંગોમાં તેની અસર થવી તેના મુખ્ય લક્ષણો રૂપે જોવા મળે છે. તાણની સ્થિતિનું એક મહત્વપૂર્ણ ચિહ્ન એ પણ જણાય છે કે તાણના ચિહ્ન જાણીને પણ અજાણ થઈ ટાળી દેવું તે છે. જ્યારે આપણે વિવિધ મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થઈએ છીએ અને માંસપેશીઓ સખત થઈ જાય છે એ સ્થિતિમાં વધુ દબાણને લીધે માથાનો દુઃખાવો શરૂ થઈ જાય છે અને તેનાથી છુટકારો મેળવવા માટે તણાવ દૂર કરવાને બદલે ગોળીઓ લેવાનું મહત્વ અપાય છે. પરંતુ આ માધ્યમોથી યોગ્ય ઉપાય થઈ શકતો નથી. તેનો તાત્કાલિક લાભ ભવિષ્યમાં નુકસાનકાર નીવડે છે. તણાવને માંસપેશીઓમાંથી મુક્ત કરવાનો આ સાચો રસ્તો નથી. આ તેનાથી પણ સારું છે કે માથાનો દુઃખાવો શરૂ થાય તે પહેલાં તણાવ મુક્ત થવા માટે ચેતી જવાય. બીજા ચિહ્નોની જાણકારી

થતા જ ઐચ્છિક શિથિલિકરણનો પ્રયોગ વધુ ઉપયોગી છે અને તેનાથી સીધો અને કાયમી લાભ મળે છે.

હૃદયરોગ તણાવનું ખાસ ચિહ્ન છે. તણાવગ્રસ્ત થવાના અનેક સ્થૂળ કારણો છે, તેમાં વ્યાયામનો અભાવ, વજનની વૃદ્ધિ, ભોજનમાં ઘટાડો, કૌટુંબિક પરિબળો, પ્રદુષિત વાતાવરણમાં નિવાસ, નશાયુક્ત પદાર્થોનું સેવન પણ હૃદયરોગ પેદા કરવામા મદદ-કર્તા છે. અલ્સર કે ચામડીમાં ખંજવાળની શરૂઆત થવી એ બતાવે છે કે તણાવની પ્રક્રિયા સક્રિય થઈ ગઈ છે.

તણાવ દરમિયાન રક્તનો પ્રવાહ કમરથી ઉપર અને નીચેના વિવિધ અંગોના ભાગમાં વધુ ઝડપથી થવા લાગે છે. આને લીધે પાયકરસોનો સ્ત્રાવ બંધ થઈ જાય છે અને તેની સીધી જ અસર પાચનગ્રંથિઓ પર થાય છે. આથી આપણું પેટ કામ કરતું અટકી પડે છે. વિશેષ રૂપથી પ્રોન તેમજ પેપ્ટિક અલ્સરના રોગી પાયક રસો અતિ ચિંતા તેમજ તણાવથી બાળે છે અને આત્મઘાતનો રસ્તો પસંદ કરે છે.

ત્યારબાદ કબજિયાતના રોગની શરૂઆત થાય છે અને આંતરડાના રોગમાં પેટદર્દ ચિત્ર વિચિત્ર રૂપે દેખાવા લાગે છે. આ સ્થિતિને ચિકિત્સકોએ “ઈરીટેબલ બોવેલ સિન્ડ્રોમ”નું નામ આપ્યું જેમાં પાચનતંત્રની ગતિવિધિ પેટમાં ગબડવા લાગે છે. આ

બળતરા સાધારણ રીતે અલ્સરનું રૂપ લઈને “અલ્સરેટિવ કોલાયટિસ”ના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે, જેનો ઉપાય આજની ચિકિત્સા પદ્ધતિમાં જણાતો નથી. વાસ્તવમાં જીવનશક્તિનો અભાવ જ તેનું મુખ્ય કારણ છે જે તણાવની પ્રતિક્રિયા રૂપે જોવા મળે છે. આ સિવાય તણાવ રચનાત્મક પણ હોઈ શકત.

સાથીદારોનો બિનજરૂરી અપવ્યય અટકે અને તેઓ ઉપયોગી હેતુઓમાં જોડાય તે માટે એ જરૂરી છે કે કામ કરતી વેળાએ એમાં પૂરા મનથી, પૂરી નિષ્ઠાથી અને પૂરી તત્પરતાથી તેને કરવામા જોડાઈ, જવામાં આવે. આ રીતે સમાન રીતે સંપૂર્ણ તન્મયતા સાધી કોઈ પણ કામને કરવામા આવે તો તે વિશેષ માત્રામાં થશે અને તેનું સ્તર પણ ઊંચું જણાશે. જે લોકોએ દુનિયામાં મોટા મોટા કામ કર્યાં છે તેઓએ વિવિધ ક્ષેત્રોને પોતાની સિદ્ધિઓથી લાભ આપ્યા છે. તેઓની સફળતાનું એક જ કારણ છે કે જ્યારે તેઓ પોતાનું કામ શરૂ કરે છે ત્યારે તેમાં તન્મય થઈને ખોવાઈ જાય છે. તેઓ એ કામમાં એવી રીતે ગરકાવ થઈ જાય છે કે તેમને બીજી વાત સૂઝતી નથી. આ જ જીવન જીવવાની તે કળા છે જે તણાવમુક્ત રચનાત્મક જીવન જીવવાનું શીખવે છે. અધ્યાત્મનું વ્યાવહારિક પાસું આ જ છે.

કોઈ સત્યની શોધ કરીને સંસારની સામે રાખતી વખતે એવો વિશ્વાસ રાખવો ન જોઈએ કે લોકો તેને સહેલાઈથી સ્વીકારી લેશે. સંસાર દરેક નવી વાતોથી જો તે તેના માટે પ્રત્યક્ષ રૂપે કેટલી પણ ઉપયોગી અને કલ્યાણકારી કેમ ન હોય, શરૂઆતમાં ભડકે જ છે. આમાં તેનો કોઈ દોષ નથી. તે પોતાના પ્રાચીન સંસ્કારોના કારણે જ આવું કરતો હોય છે.

સંસાર વધારે પડતો આણ સમજુ જ રહે છે અને પોતાની આ આણસમજને કારણે જ તેના સંસ્કારોમાં એક એવી કાયરતા ઘર કરી બેસે છે, જે તેને કોઈ નવી શોધ અથવા નવા નિષ્કર્ષનો સ્વીકાર કરવા સામે ભય દેખાડે છે. સંસારની આ કાયરતા ધીરે ધીરે દૂર થાય છે. આમાં આપમેળે ક્રાંતિ ઉત્પન્ન કરી દેવાથી કોઈ ભયાનક સંસ્કારિક સંઘર્ષનો ભય રહે છે. મનુષ્યે સહૃદયતાથી કામ કરવું જોઈએ અને ધૈર્યપૂર્વક અનાશક્ત ભાવથી પરિણામની રાહ જોવી જોઈએ.

યજ્ઞ શક્તિના બહુપરિમાણી લાભ

પ્રાચીન કાળના વૈજ્ઞાનિક ઋષિઓએ ભૌતિક શક્તિ અને પ્રાણ શક્તિના સમન્વય દ્વારા એક ત્રીજી શક્તિના સંશોધનમાં એક અદ્ભુત સફળતા પ્રાપ્ત કરી અને તેને 'યજ્ઞાગ્નિ' નું નામ આપ્યું. યજ્ઞ ભારતીય ધર્મ પરંપરામાં ઉપાસનાત્મક અનુષ્ઠાનોમાં પણ સમાવિષ્ટ કરવામાં આવેલ છે અને તેનો પ્રયોગ સૃષ્ટિ અને સમાજના અસંતુલનને સંભાળવામાં એક સમર્થ વિશિષ્ટ રૂપમાં પણ થયેલ છે.

યજ્ઞનું ભારતીય સંસ્કૃતિમાં વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તેને યજ્ઞ સંસ્કૃતિ પણ કહેવામાં આવે છે. જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધી સોળ સંસ્કારના રૂપમાં આ પ્રક્રિયાનો સોળ વખત પ્રયોગ કરીને તેના જીવનક્રમમાંથી પશુ પ્રવૃત્તિઓના નિવારણ અને દેવ પ્રવૃત્તિઓના સંવર્ધનની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. પ્રત્યેક તહેવાર અને શુભારભમાં યજ્ઞકાર્યની અનિવાર્યતા માનવામાં આવી છે. હોળી વાર્ષિક સાર્વજનિક યજ્ઞ છે. પાંચ આહુતિઓનો બલિવૈશ્વ યજ્ઞ દૈનિક નિત્ય કર્મમાં સમાવવામાં આવ્યો છે. ભારતીય ધર્મના અનુયાયીની વિવાહ પદ્ધતિમાં બે આત્માઓને 'વેદિંગો' ની જેમ જોડનાર યજ્ઞ ક્રિયાની સાથે જ યોજાય છે. પાર્થિવ શરીરની પૂર્ણાહુતિ ચિતા પ્રગટાલીને અંત્યેષ્ટિ યજ્ઞના રૂપમાં યોજાય છે. આ પરંપરા પર દૈષ્ટિપાત કરવાથી ખાતરી થાય છે કે ભારતીય જીવનચર્યામાં યજ્ઞને કેટલા ઊંડાણ સુધી ઓતપ્રોત કરવામાં આવેલ છે.

યજ્ઞના ગાયત્રીની જેમ બે વિભાગ છે. એક દાર્શનિક અને બીજો વૈજ્ઞાનિક. જીવનયજ્ઞ અથવા યજ્ઞીય જીવન એક દાર્શનિક દૈષ્ટિકોણ છે જેના અનુસાર પવિત્રતા અને ઉદારતાની રીતિ-નીતિ અપનાવીને જીવવું જોઈએ. પ્રથમ અને મહત્વના ધર્મશાસ્ત્ર ઋગ્વેદના પ્રથમ મત્રની પ્રથમ પંક્તિમાં યજ્ઞાગ્નિને પુરોહિત કહેવામાં આવ્યો છે. પુરોહિત એટલે માર્ગદર્શક, અત્રે માર્ગદર્શકનો અર્થ છે જીવનની દિશા ધારાનો પથદર્શક છે. યજ્ઞાગ્નિની પાંચ વિશેષતાઓ બતાવવામાં આવી છે. (૧) સદા ગરમ અર્થાત સક્રિય રહેવું. (૨) જ્યોતિ સ્વરૂપ અથવા અનુકરણનીય બનીને રહેવું (૩) સંપર્કમાં આવનારને પોતાના જેવા બનાવી દેવા. (૪) સિદ્ધિઓનો સગ્રહ ન

કરીને વિતરણ કરતા રહેવું. (૫) જ્યોત ઊંચી રાખવી અર્થાત ચિંતન ચરિત્ર અને સ્વાભિમાનને નીચે ન પડવા દેવું. આ આદર્શોને પંચશીલ કહેવામાં આવ્યા છે, જે વિવિધ પ્રસંગો પર વિવિધ હેતુઓ માટે વિવિધ પ્રકારે ઉપયોગમાં લેવાય છે. પંચશીલ જ પાંચ દેવ છે. ઉપાસનામાં આ જ પાંચને મૂર્ધન્ય (પ્રખર) માનવામાં આવ્યા છે.

યજ્ઞાગ્નિનું વૈજ્ઞાનિક રૂપ તે છે જેમાં પ્રાણ શક્તિથી લઈને બ્રહ્મ શક્તિ સુધીની મુખ્ય પાંચ અગ્નિઓને પ્રજ્વલિત કરવામાં આવે છે. કઠોપનિષ્પદનાં યમ અને નચિકેતાના સંવાદમાં પંચાગ્નિ વિદ્યાનો વિગતપૂર્ણ ઉલ્લેખ છે. આ પ્રક્રિયાની મદદથી શરીરના આધારભૂત પાંચ તત્ત્વોનું નવી રીતે પરિમાર્જન કરીને કાયાકલ્પ જેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી જઈ શકાય છે. ચેતનાના પણ પાંચ આધાર છે જેને પાંચ પ્રાણ કહે છે. આ પાંચ ઘટકોનું સ્તર વધારીને સાધકની પ્રાણ સજ્ઞાને કેવી રીતે ઉચ્ચ સ્તરની બનાવી શકાય છે, તે પણ એક રહસ્ય છે, જેનો ખ્યાલ યમ નિર્દેશિત પંચાગ્નિ વિદ્યામાં મળે છે.

જીવ સત્તાને પ્રાણ કહેવાય છે, તેમાં ભૌતિક તેમજ આત્મિક બંને સ્તરની શક્તિનો સમાવેશ થાય છે, આ પ્રાણને પ્રખર તેમજ પ્રચંડ બનાવીને પ્રાણાગ્નિ સ્તર સુધી પહોંચાડનાર વિદ્યા પ્રાણાયામ કહેવાય છે. એનાથી વિશેષ અંતર્જગતમાં સમાયેલી દિવ્યતાને જરૂરી શક્તિ આપવા માટે અને સુષુપ્તિને જાગૃતિમાં બદલવા માટે અતરાલને પ્રભાવિત કરવાવાળી અનેક સાધનાઓનો આશરો સ્વીકારવો પડે છે. ગીતામાં "પ્રાણ અપાનમાં અને અપાનને પ્રાણમાં પરિવર્તન કરવાનો સંકેત છે." આ અંતઃક્ષેત્રની પ્રાણાગ્નિનું યજ્ઞાગ્નિમાં પ્રજ્વલન છે. કુણ્ડલિની જાગરણ, પટયેકવેદન, ગ્રંથિ વિયોજન, ધ્યાન, ધારણા સહિત સમાધિ જેવી અનેક સાધનાઓ આ વિસ્તારમાં આવે છે. આત્મ યજ્ઞમાં બહારની વસ્તુઓની જરૂર પડતી નથી. શરીરસત્તામાં રહેલી સાધન સામગ્રી દ્વારા જ યોગાગ્નિ ઉત્પન્ન કરી લેવામાં આવે છે અને પ્રતિફળ સ્વરૂપે હસ્તગત કરવામાં આવે છે જેના મહાત્મ્યનું વર્ણન અધ્યાત્મ વિજ્ઞાનની અનેક સાધનાત્મક દિશાધારાઓમાં કરવામાં આવ્યું છે. યજ્ઞાગ્નિ અને

પ્રાણાગ્નિના પરસ્પર સંબંધમાં પ્રશ્નોપનિષદ્માં વિસ્તારપૂર્વક પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે.

અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન પ્રમાણે શરીર સત્તાના પાંચ વિભાગ છે જેને પંચકોશ કહે છે. અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય કોશના નામે તેને ઓળખવામાં આવે છે. તેને આત્માની પ્રગતિના પાંચ સોપાન તેમજ પાંચ દિવ્યલોક પણ કહે છે. આ બધા આપણા શરીર છે. પરંતુ ઈચ્છિત શક્તિની ગેરહાજરીમાં તે બધા સુષુપ્ત સ્થિતિમાં પડી રહે છે. તેની જાગૃતિ માટે શક્તિ જોઈએ. પક્ષીઓના ઈંડા પોતાની ગરમીથી નહીં પરંતુ બહારની ગરમી દ્વારા સેવાય છે. શરીરના પાંચ તત્ત્વો અને ચેતનાના પાંચ પ્રાણને પ્રખર બનાવવા માટે જે આંતરિક શક્તિની જરૂર પડે છે તેને પંચાગ્નિ વિદ્યા-પ્રાણાગ્નિ વિદ્યાની મદદથી મેળવી શકાય છે. મનુસ્મૃતિ પ્રમાણે સાધારણ શરીરને યજ્ઞ વિદ્યાની મદદથી બ્રાહ્મીય દેવયુક્ત બનાવી શકાય છે. કહેવામાં આવ્યું છે કે બ્રાહ્મણ વંશ નથી પરંતુ આત્મવિકાસનું એક સોપાન છે અને તેમાં યજ્ઞોપચારનો આશરો લેવો પડે છે. અહીં અધ્યાત્મ યજ્ઞનો 'પ્રાણથી પ્રાણ સાથે જોડાણ' નો સંકેત છે, છતાંય તે પ્રક્રિયામાં અગ્નિહોત્રની સવિશેષ ઉપયોગિતા ગણાવવામાં આવી છે. ટૂંકમાં, વ્યક્તિત્વમાં અંતરંગ અને બહિરંગ ક્ષેત્રોમાં શ્રેષ્ઠતા ભરી દેવા માટે યોગાગ્નિ અને યજ્ઞાગ્નિની જરૂરિયાત તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ સમજાવે છે.

અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ પદ્ધતિનું ત્રીજું સોપાન છે. સાધારણ રીતે યજ્ઞ શબ્દ દ્વારા અગ્નિપૂજાનો અર્થ લેવામાં આવે છે. આ જોવામાં આવે તો ભૌતિક વિજ્ઞાનની પ્રક્રિયા જણાય છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તેમાં ચેતન અને પદાર્થોની વિશિષ્ટતાઓનો સમાન રૂપે ઉપયોગ થાય છે. અગ્નિહોત્રનું મહત્ત્વ ભૌતિક સિદ્ધિઓના રૂપમાં કરવામાં આવે છે, આમ છતાંય તેની સાથે સંકળાયેલ દિવ્ય પરિણામો કંઈ ઓછા નથી.

અગ્નિહોત્રનો ઉપયોગ ભારતમાં નાના મોટા અને સાચા ખોટા રૂપે સર્વત્ર જોવા મળે છે. દેવતાના નામે દીવો પ્રગટાવવાની અને ગૂંચળાનો ધૂપ કરવાની પરંપરાથી પછાત વર્ગ પરિચિત છે. લોળી પ્રગટાવવામાં બાળકોને પણ આનંદ પડે છે. અગરબત્તી અને ધૂપ-દીપ પ્રગટાવવો આવા હેતુની પ્રતીક પૂજા છે. અન્ય ધર્મપ્રેમી આ પ્રક્રિયાનો કોઈને કોઈ રૂપમાં ધર્મ પ્રયોજનોના પ્રસંગે ઉપયોગ કરે છે. પ્રશ્ન એ થાય છે

કે આટલા વ્યાપક ઉપયોગની પાછળ કોઈ વિશેષ ઉદ્દેશ્ય છે કે એમજ સુગંધિત ધુમાડો ફેલાવવાના સામાન્ય હેતુ માટે તે બધું કરવામાં આવે છે.

મનુષ્ય શારીરિક અને માનસિક સ્વરૂપે હંમેશા ગંદકી ફેલાવતો રહે છે. આજકાલ સામુદ્રિક રૂપે ગંદકી તેમજ કચરો ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો છે. આ બધું હંમેશા વાયુમંડળમાં ભળે છે અને વધતું જાય છે. આમ તો આ ગંદકીને શુદ્ધ કરવાની વાતનું પણ મહત્ત્વ છે. પરંતુ સમજવું પડશે કે યજ્ઞ જેવા ઉચ્ચ સ્તરના અનુષ્ઠાન તેમજ શિસ્તયુક્ત વિધિ-વિધાન માત્ર આ બધા માટે યોજાતા નથી. આજે બધે જ પર્યાવરણના પ્રદુષણની ચર્ચા થાય છે અને વાયુમંડળમાં ફેલાતા ઝેરને લીધે વધતી જતી વિનાશિકાઓએ બધાને ચિંતાયુક્ત કર્યા છે. કોલસાના કારખાનાઓ, પરમાણુ ભઠ્ઠીઓ તેમજ વાહનવ્યવહારના સાધનો જેવાકે મોટરો, ગાડીઓ અને હવાઈજહાજો વગેરેને બંધ કરી દેવાની કોઈની હિંમત નથી અને પ્રદુષણને હટાવવાનો કોઈ ઉપાય પણ હાથ લાગતો નથી, એ સંદર્ભમાં યજ્ઞાગ્નિ દ્વારા પેદા થતી શક્તિ દ્વારા કચરાને માચીસ દ્વારા નાશ કરવાની નવી આશાને નવા કેન્દ્ર સમાન માનીને તેને બ્રહ્મવર્ચસની શોધખોળની હારમાળામાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવેલ છે.

યજ્ઞના ફળસ્વરૂપે 'પર્જન્ય' વરસવાનું પ્રતિફળ બતાવવામાં આવ્યું છે. 'પર્જન્ય' નો વિશાળ અર્થ વાદળ પણ છે અને તેનાથી અપેક્ષિત વર્ષા થવાનો નુસખો બેસાડવામાં આવ્યો છે, પરંતુ વાસ્તવિકતા એ નથી. પર્જન્ય અનંત અંતરિક્ષમાં ફેલાવવાળા પ્રાણના પડખોને કહે છે, જે પાણી જ નહીં, પવન અન્ન તેમજ વનસ્પતિઓમાં ભળી જઈને પ્રાણીઓની ક્ષમતા અને પદાર્થોની ઉપયોગિતાને વિકસાવે છે. યજ્ઞ દ્વારા આ પર્જન્યની વર્ષા થવાનો અને તેના મારફત સુખદ પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ થવાની વાત કહેવાઈ છે. વિશ્વના વૈભવની વૃદ્ધિમાં યજ્ઞનો કેટલો મોટો ફાળો હોઈ શકે છે એ તથ્યને પ્રાચીનકાળના અધ્યાત્મ વિજ્ઞાની ઋષિમુનીઓએ સારી રીતે શોધ્યું હતું અને આ ઉપચાર દ્વારા વિશ્વકલ્યાણનું વ્યાપક વાતાવરણ બનાવ્યું હતું. આજના વિષયુક્ત વાતાવરણને માટે એ મહાવિજ્ઞાનની ભૂલાઈ ગયેલી કડીઓને ફરીથી શોધી કાઢવાની જરૂરિયાત જણાઈ અને તેને અનુરૂપ જ તે માટેની વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવી છે. આમ તો પ્રતીક પૂજાના રૂપમાં જે અધકચરી ક્રિયા કરવામાં

આવે તેનાથી યજ્ઞ પરંપરાનો પરિચય તો મળે છે. પરંતુ જેના કારણે આ પુણ્ય પ્રક્રિયાને ઉચ્ચસ્તરની શક્તિ સ્વરૂપે માન્યતા મળી હતી તે હેતુ પૂરો થતો નથી.

યજ્ઞીય શક્તિનું સૌથી વધુ મહત્ત્વનું ક્ષેત્ર છે શારીરિક અને માનસિક બિમારીઓથી ઝડપથી અને સ્વાસ્થ્ય વૃદ્ધિનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો. પ્રાચીનકાળથી જ મનુષ્યના શારીરિક અને માનસિક રોગોને મટાડવામાં યજ્ઞાગ્નિનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. તે બંને ક્ષેત્રોની યોગ્યતા વધારવામાં પણ આ પ્રક્રિયાની મહત્ત્વની ભૂમિકા છે. તે વિશેનો પરિચય ઈતિહાસ અને પુરાણોનો અનેક આખ્યાનો રજૂ કરે છે. યજ્ઞોપચાર દ્વારા દશરથ રાજાને ચાર પુત્રો, અશ્વત્થામા, દ્વૌપદી વગેરે વિશિષ્ટ આત્માઓનો જન્મ થવાની કથાઓ બતાવે છે કે આ શક્તિનો પ્રભાવ માનવીય સત્તાના કેટલાય ઊંડા સ્તરો સુધી પહોંચે છે. વાત એનાથી કંઈ વિશેષ આગળ વધી છે. આ સમગ્ર એક વિશ્વ પુરુષ છે અને તેને વિરાટ પણ કહેવામાં આવ્યો છે. આ વિરાટ સ્વરૂપના ઘટકો અને વિભાગોમાં સમગ્ર પ્રાણીઓ અને પદાર્થો સમાયેલા છે. યજ્ઞોપચારને આ વિરાટના પ્રાણનો ઉપચાર માનવામાં આવ્યો છે અને “યજ્ઞેન યજ્ઞમય જન્તદેવા”- મંત્રમાં વિભૂતીઓના સંરક્ષણ અને અભિવર્ધનની વાત કહેવામાં આવી છે. આમાં વિશ્વની સામાન્ય સંપત્તિને અસામાન્ય બનાવી દેવાની અને પ્રાણીઓ તથા પદાર્થોનું સ્તર ઊંચે લઈ જવાનો સંકેત છે.

બધા જ જાણે છે કે પદાર્થના ત્રણ સ્વરૂપ હોય છે-ઘન, પ્રવાહી અને વાયુ, કોઈ પદાર્થનો નાશ થતો નથી, પરિસ્થિતિને અનુરૂપ આ ત્રણ સ્વરૂપમાં પરિવર્તન થાય છે. વાયુ સ્વરૂપનો પદાર્થ સુષ્ટિના કણકણમાં ફેલાઈ જાય છે. તે સૂક્ષ્મરૂપનો પદાર્થ શ્વાસ દ્વારા સરળતાથી શરીરના કણકણમાં પણ ખૂબ ઝડપથી પહોંચાડી શકાય છે. જેથી તેને પેટમાં પહોંચાડીને પચાવવા માટે પ્રભાવશાળી બનાવવામાં વાર લાગતી નથી, જેથી તેનો અંશ પણ ઘણો થોડો જ હાય આવે છે. ઈજેક્શનમાં સરળતા જણાય છે અને તેના દ્વારા ઉપચાર સામગ્રી અંદરના ભાગમાં પહોંચાડવાનો ઉપાય શોધવામાં આવ્યો છે, પરંતુ આ પદ્ધતિ પણ આંશિક રૂપે જ સફળ થઈ છે. ઘણીવાર શરીરના શ્વેત અને રક્તકણો તેની સામે વિરોધ સર્જે છે અને લાભના બદલે નુકસાન વેઠવું પડે છે. પરંતુ યજ્ઞાગ્નિ દ્વારા પદાર્થને વાયુ સ્વરૂપમાં ફેરવીને શરીરમાં

પહોંચાડવાની પદ્ધતિ એવી છે જે નિરુપદ્રવી, સરળ અને સફળ હોવાથી અપેક્ષા કરતાં વધુ કારગત નીવડે છે. પદાર્થ સૂક્ષ્મ થઈ જવાથી તેની યોગ્યતા અને વ્યાપકતા વધે છે. યજ્ઞમાં હોમવામાં આવેલા પદાર્થો નાશ થતા નથી, પરંતુ અદેશ્ય બનીને અપેક્ષા કરતાં વધુ સશક્ત અને વ્યાપક બની જાય છે અને શ્વાસ મારફતે અંદર પહોંચીને પોતાની વિશેષ અસર કરે છે. આ માધ્યમ દ્વારા રોગ નિવારણ અને પરિપોષણ પદાર્થ વાયુ સ્વરૂપ બનીને જ્યારે અંદર પહોંચે છે ત્યારે પોતાની સૂક્ષ્મતાને લીધે સ્વાભાવિક રીતે વધુ અસરકર્તા બને છે. આ પ્રક્રિયાની એક બીજી વિશેષતા છે કે શ્વાસ નાક દ્વારા લેવામાં આવે છે અને તે મસ્તિષ્ક માર્ગમાં થઈને ફેફસાં પહોંચીને સમગ્ર શરીરમાં ફેલાઈ જાય છે. આથી યજ્ઞ પ્રક્રિયા દ્વારા સર્જાયેલ વાયુનો મુખ્ય લાભ મસ્તિષ્કને મળે છે. આ રીતે યજ્ઞ દ્વારા શારીરિક જ નહીં માનસિક ઉપચાર પણ થઈ જાય છે.

યજ્ઞમાં ફક્ત અમુક પદાર્થોનું વાયુ સ્વરૂપ બનવાનો જ પ્રસંગ બનતો નથી, પરંતુ હોતાઓની શ્રદ્ધા, વિશેષ સ્થિતિ, મંત્રોની સ્વર શક્તિ અને વ્યક્તિઓની સામુહિક શક્તિ જેવા અનેક પરિબલો ભેગા થવાથી એક વિશિષ્ટ વાતાવરણ સર્જાય છે. એ એવું વિશિષ્ટ હોય છે કે જેમાં દેવસત્તાની હાજરીનો અનુભવ થઈ શકે છે. આની ઉત્પત્તિનો પ્રભાવ ફક્ત તેમાં સહભાગી થનારને મળતો નથી, પરંતુ વ્યાપક વાતાવરણ પર તેની ઉપયોગી પ્રતિક્રિયા થાય છે. પર્જન્યના રૂપમાં પ્રાણશક્તિ, પ્રાણીઓની યોગ્યતાનો વિકાસ, ઋતુઓની અનુકૂળતા, વનસ્પતિઓને વિશિષ્ટ પરિપોષણ, રોગના જંતુઓનો નાશ જેવા કેટલાય ભૌતિક લાભ પ્રાચીનકાળમાં યજ્ઞો દ્વારા મળતા રહ્યા છે. પ્રાણ અને પદાર્થની સંવુક્ત શક્તિ દ્વારા જે યજ્ઞાગ્નિની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેની યોગ્યતા તેમજ પરિણામો તો અસાધારણ છે. વિશ્વના અને સમાજના બગડતું સમતોલન સંભાળવામાં જુદા જુદા સમયે આ પ્રકારે રાજસુય, વાજપેય અને અશ્વમેધ યજ્ઞોનું વિરાટ આયોજન થતું રહે છે. આજકાલ એકવીસમી સદીની ગંગોત્રી શાંતિકુંજ દ્વારા વિશ્વસ્તરે આયોજીત અશ્વમેધ યજ્ઞોને તે પુરાતન શ્રૃંગલાની કડી માનવી જોઈએ. એમાં સત્યુગી દેવલોકની શક્યતાઓનું માનવીય પ્રયત્નો દ્વારા અવતરણ અને નિર્માણ સુનિશ્ચિતપણે સમાયેલ છે.

ઈમાનદારી સાથે સમજૂ પણ બનો

મોટાભાગના લોકોની ફરિયાદ હોય છે કે ઈમાનદારી એમને ફળી નહીં. આખી જિંદગી લોકોની ભલાઈ કરતા રહ્યા છતાં લોકોએ એમનું ખરાબ જ કર્યું એમને ઠગ્યા, મૂર્ખ બનાવ્યા, ગેરલાભ ઉઠાવ્યો. એનાથી ઊંધું કેટલાય લોકો એવા છે જેઓ બેઈમાનીની જિંદગી જીવે છે, હમેશાં ખરાબ કામો કરે છે તેઓને હમેશાં લાભ થાય છે અને તેમના મિત્રો પણ ખૂબ હોય છે.

આવો પ્રશ્ન કરનારા એક જ બાજુનો વિચાર કરે છે. ઉપર ઉપરથી એવું લાગે છે કે ઈમાનદારને ખોટ જાય છે અને બેઈમાન લાભમાં રહે છે, પરંતુ ધ્યાનથી જોવામાં આવે તો સાચી વાત સમજાશે કે જે વિચાર્યું છે તે ખોટું છે. સત્ય અને તથ્ય કાંઈક જુદું જ છે. સત્યનો રસ્તો છોડ્યો છે તેથી બેઈમાનને લાભ થતો નથી, પરંતુ એનામાં હિમ્મત હોય છે, તે જાગૃત છે અને જે કામ કરે છે તે ખૂબ વિચારીને-સમજીને કરે છે. તેની આવી હોશિયારીના બદલમાં તેને કાયદા થાય છે. બેઈમાનીને લીધે તે બદનામ થાય છે. તેને કોઈ સાચો મિત્ર કે સહાયક મળતો નથી. બેઈમાનીના ચક્કરમાં ફસાય છે તેથી તેને સહન કરવું પડે છે અથવા જેલ જવું પડે છે.

ઈમાનદારને નુકસાન વેઠવું પડતું નથી કે મૂરખ બનવું પડતું નથી કારણ કે તે ઈમાનદાર છે. જો તે સાવધાન નહીં હોય, તેણે હિમ્મતનો ગુણ નહીં કેળવ્યો હોય અને કામ કરતી વખતે જે કાળજી રાખવી પડે તે ન રાખતો હોય તો તેનાં કામ અધૂરાં અથવા ઠંગઘડા વગરનાં હોય છે. તેથી તેને નુકસાન સહન કરવું પડે છે. ચાલાક અને ધૂતારા લોકોથી તે છેતરાઈ જાય છે. ઈમાનદારીના બદલામાં તેને સન્માન મળે છે. ભલા આદમીઓમાં તેની ગણના થાય છે. તેને પ્રશંસા પણ મળે છે.

બન્નેને પોતાના ગુણોનો લાભ મળે છે, પણ બેઈમાનીને પોતાના દુર્ગુણોનું ફળ ભોગવવું પડે છે. ડાકુ પોતાની હિમ્મતથી માલની તપાસ કરે છે કે તે ક્યાથી મળશે ? પોતાની સ્ફૂર્તિ અને ચતુરાઈથી કલાકોનું કામ અડધા કલાકમાં પતાવી દે છે. માલ લૂંટીને ચાલતો થાય છે. આ કાર્યની સફળતામાં બેઈમાનીને યશ નથી મળતો. પ્રશંસાને પાત્ર તો તેની કુશળતા અને તેની બુદ્ધિ છે. લૂંટમાં જો કોઈ ત્રુટિ રહી

જાય તો તેનો જાન જોખમમા મુકાઈ જાય છે. તેને જેલમાં જવું પડે છે અને ઉપરથી બદનામી થાય તે જુદી. બીજા બાજુ ઈમાનદાર પોતાના ભોળપણને લીધે જ્યાં ત્યાં પૈસા ગુમાવે છે. ધૂતારા પણ પહેલાં એમને જ લૂંટે છે. જો કોઈ આંધળાનો માલ કોઈ ઉઠાવી જાય તો ભૂલ આંધળાની કહેવાય કે પોતે સામાનને સુરક્ષિત જગ્યાએ ન મૂક્યો. એની ભૂલ હોવા છતાં બીજા એની પ્રશંસા કરે છે કે એણે બીજાની મદદ વગર નેત્રહીન અવસ્થામાં પણ લાંબી મુસાફરી કરી. પોતાના ગુણ દોષ અનુસાર તે લાભ કે હાનિ ભોગવે છે.

ઈમાનદાર માણસ એ નથી વિચારતો કે જમાનો કેવો છે ? બીજાને મૂરખ બનાવનારની આ દુનિયામાં કમી નથી. આવા દુર્જનો સૌથી પહેલા એવા સજજનોને શોધે છે કે જેઓ ઈમાનદાર છે, પણ જે ઠગોની ઠગાઈથી છેતરાઈ જાય છે. દુષ્ટો એનો લાભ ઊઠાવી લે છે અને સત્પુરુષોએ એના લીધે નુકસાન સહન કરવું પડે છે. ખરી રીતે આ નુકસાન સદાયરણને લીધે નહીં, પરંતુ દુરાચરણ સામે બચાવ કરવાની પોતાની અણઆવડતનું પરિણામ છે. કોઈ ઈમાનદાર હોય અને રહે એ સારી વાત છે, પણ આખી દુનિયાને ઈમાનદાર માની લેવી એ મૂર્ખાઈ છે.

આપણે કોઈને ના ઠગીએ એ સારું છે, પણ સાથે એ પણ સાવધાની રાખવી પડે કે કોઈ આપણને તો ઠગતું નથી ને ? સફળતા માટે હિમ્મત અને હોશિયારી બન્નેની જરૂર છે. જો બન્ને ગુમાવી દઈએ તો પછી એમ કહીએ કે ઈમાનદારીમાં નુકસાન છે એ ભૂલ ભરેલું છે. નુકસાન વ્યક્તિની મૂર્ખતા, અસાવધાની અને લાપરવાહીને લીધે વેઠવું પડે છે. ઈમાનદાર વ્યક્તિ બુદ્ધિશાળી પણ હોય છે એ જરૂરી નથી.

ઈમાનદારી સાથે બહાદુરી, જવાબદારી અને સમજદારી પણ હોવી જોઈએ. એના વગર હાથપગ વગરનું ઘડ નકામું એવું થશે. બેઈમાનમાં એવી કોઈ શક્તિ નથી કે તે કોઈને સફળ કે માલદાર બનાવી શકે, પણ જો એની સાથે હિમ્મત અને સૂઝ-સમજણ હોય તો ચમત્કાર થાય. એકલી બેઈમાની તો માથા વગરના ઊંટ જેવી છે.

* * *

શિષ્ટાચારની તાલીમ બાળપણથી જ આપવી જોઈએ

મોટે ભોગે જોવામાં આવે છે કે ખરાબ વર્તન કરવાનો, આવેશમાં આવી કૂદી પડવાનો સ્વભાવ બાળપણથી જ શરૂ થાય છે અને પછી તેને છોડાવવો અઘરો થઈ પડે છે. એટલા માટે સુયોગ્ય અને જાગૃત વાલીઓએ અને અધ્યાપકોએ બાળકોના સંબંધમાં કામકાજની વાતો સિવાય એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ક્યાંક તેની ટેવોમાં ખરાબી તો ઘર કરતી નથી. ખરાબ ટેવોમાં ગંદા રહેવાની આદત જેવી અશિષ્ટ વ્યવહાર કરવાની વાત પણ ખટકે તેવી છે. તે માટે તેને શરૂઆતથી ટોકવામાં આવે અને શિક્ષણ આપવામાં આવે. બાળકોને ઉપદેશ ઓછો યાદ રહે છે. સારી રીત તો એ છે કે તેમની સાથે સારો વર્તાવ કરીને તેમની પાસેથી તે પ્રમાણેનું અનુકરણ કરવાની તક આપવી જોઈએ. પ્રાથમિક શાળાનું શિક્ષણ અહીંથી શરૂ થાય છે.

ભારતીય સમાજમાં બે પ્રકારના લોકો છે જે પોતાના બાળકો પ્રત્યે બેદરકારી રાખી વર્તે અને અસભ્યતાની કાયમી છાપ પાકી કરે છે. એક તો તેઓની આવક ઓછી અને બાળકની સંખ્યા વધારે હોય છે. આવા માબાપ દરેક વારે આર્થિક વિટંબણાનું બહાનું બતાવી કોઈ વિશેષ ધ્યાન આપતા નથી. જો કે તેમને શિષ્ટાચારની નાની નાની વાતો ગળે ઉતારવામાં કોઈ વિશેષ અડચણ પડતી નથી. છતાં પણ તેમની માનસિકતાને શું કહેવું ? બીજા તે લોકો છે જે પોતાના એકના એક અથવા ઘણી બહેનો પછી જન્મેલ છોકરાને જરૂરિયાત કરતાં વધારે લાડમાં રાખે છે અને તેના પ્રત્યે વધારે પડતું આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરી દે છે, જેથી બાળકોમાં એટલી જ વધારે ખરખરીઓ પ્રવેશ કરે છે. માબાપ જાણી બુજીને આવાં બાળકોના નામ પણ જેવાં તેવાં રાખે છે જે તેના આચરણમાં ખરાબ પ્રભાવ ભરી દે છે. જો કે ભારતીય સંસ્કૃતિમાં બાળકોનાં શુભ, શિષ્ટ અને સુંદર નામ રાખવાની પદ્ધતિ લાંબા સમયથી ચાલી આવે છે. આ પ્રથાને અપનાવવી વાલીઓ માટે લાભદાયક પૂરવાર થાય છે.

વિદ્વાનોનું કહેવું છે કે જાગૃત અને સમજદાર

વાલીઓએ એવું કરવું જોઈએ કે તેઓ બાળકોથી છુપાઈને તેમની વાતો સાંભળે. કોઈની વસ્તુઓ પૂછ્યા સિવાય ઉપાડી જવી તથા ચાડી યુગલી કરવાની ટેવને શરૂઆતથી જ ઉત્પન્ન થવા ન દે. મોટપણે પણ તેમનો સામનો કરવાની દલીલબાજી તથા વિરોધી ખરાબ વર્તનને વિકસિત થવાની તક ન મળે. બાળકોને સભા, સમાજ, પ્રદર્શન, ઐતિહાસિક, ધાર્મિક અને પ્રાકૃતિક શોભાના સ્થળો ઉપર અવશ્ય સાથે લઈ જવાં જોઈએ. પ્રકૃતિ પોતે એક મહાન શિક્ષકની ગરજ સારે છે.

વાતચીતમાં બાળકોને માનપૂર્વક આપ કહીને બોલાવવા જોઈએ. નામની સાથે 'જી' 'શ્રી' શબ્દ જોડી દેવામાં આવે. તેમની સાથે વાતચીત સજ્જનતાની ભાષામાં કરવામાં આવે અને વર્તન શિષ્ટતાની મર્યાદામાં કરવામાં આવે. આ બાબતે તેઓ અનુકરણ કરવા પ્રેરાય છે અને શાલીનતાના ઢાંચામાં ઢળે છે. તેમને 'તું' શબ્દ ન બોલવામાં આવે અને તેની પ્રતિક્રિયા ઉત્પન્ન થવા ન દેવી. આમ કરવાથી તે શિષ્ટતાની મર્યાદાથી પરિચિત થાય છે અને તે પ્રમાણેના અભ્યાસી બને છે. કપડાંને, વાળને, બેસવાની રીતને પણ આ રીતે કેળવવી કારણ કે માત્ર બોલચાલથી નહીં પરંતુ રહેણીકરણી અને રીતભાતથી પણ ખબર પડે છે કે શું યોગ્ય છે અને શું અયોગ્ય છે ?

બાળકોની ટીકા કરવાથી એટલો લાભ નથી થતો કે જેટલો તેમની સમક્ષ આદર્શ ઉપરાંત મહામાનવોના પવિત્ર વ્યવહારોને ઉદાહરણના માધ્યમથી પ્રસ્તુત કરવાથી થાય છે. નાનું બાળક જો કંઈ કહેવા માગે તો તેની વાત ધ્યાનથી સાંભળવી જોઈએ જેનાથી તે પોતાને ઉપેક્ષાની ભાવનાનો અનુભવ ન કરે. આવી નાની નાની બાબતોને પણ કિશોરોના વિકાસમાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવે તો આપણે સ્વસ્થ નાગરિક તૈયાર કરી શકીએ છીએ.

* * *

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

૬ એપ્રિલ, ૧૯૭૬ના રોજ શાંતિકુંજમાં આપેલું ઉદ્બોધન

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથોસાથ

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તન્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્

સાધના સુવર્ણ જયંતી વર્ષે અમે આપને ગાયત્રી ઉપાસનાની સાથોસાથ જે શિક્ષણ આપીએ છીએ તે ધ્યાનનું શિક્ષણ છે. ઉપાસનાઓ બે છે નામ અને રૂપની ઉપાસનાઓ. નામ અને રૂપ સિવાય ઉપાસના થઈ જ ન શકે. આ બે સર્વમાન્ય ઉપાસનાઓ છે. કોઈ પણ ધર્મમાં જુઓ તો વ્યક્તિ નામ જરૂરથી લેતો હશે. ખ્રિસ્તી પાદરીઓને તમે માળા જપતા જોયા હશે. અન્ય લોકો અમુક પ્રકારનું ધ્યાન ધરતા હશે. આર્ય સમાજ પ્રકાશનું ધ્યાન ધરતા હશે, નાદયોગવાળા કાનમાં આવતા અવાજનું ધ્યાન કરતાં હશે. કોઈપણ સ્વરૂપે ધ્યાન કરવું પડે છે. ધ્યાન વિના કોઈની ગતિ થતી નથી. આથી અમે કહ્યું છે કે જપની સાથોસાથ તમો ધ્યાન કરતા રહો. સ્થૂળ ધ્યાન મૂર્તિપૂજાના માધ્યમથી થાય છે, ફોટાના માધ્યમથી થાય છે, કારણ કે મનુષ્યનો માનસિક વિકાસ એટલો નથી થયો કે કોઈ ફોટા સિવાય કે કોઈ મૂર્તિ સિવાય કોઈ વસ્તુનું ધ્યાન કરી શકે. પરંતુ તે વિષય પાકો થઈ જાય છે ત્યાર બાદ મૂર્તિની કોઈ ખાસ જરૂરિયાત જણાતી નથી. ત્યારે આપણે આપણી અંદર બિરાજમાન ભગવાનનો આત્મસાક્ષાત્કાર કરી શકીએ છીએ. તેમનું ધ્યાન કરી શકીએ છીએ.

ધ્યાનનો અર્થ શો છે ? ધ્યાનનો અર્થ છે કે આપણા જીવનના બે વિભાગ છે. એક વિભાગ તે છે જે બહાર ફેલાયેલ પડ્યો છે. આપણા કાનના કાણા બહારની તરફ છે અને આપણી આંખોના કાણા બહાર છે. આપણે બહારની વસ્તુઓને જોઈ શકીએ છીએ અને બહાર કોણ બેઠેલું છે, કોણ જઈ રહ્યું છે તે પણ બતાવી શકીએ છીએ. બહારની વસ્તુઓ આપણને દેખાય છે, પરંતુ અંદરની વસ્તુઓ

આપણને બિલકુલ દેખાતી નથી, તો શું કોઈ ચીજ અંદર નથી ? દિકરાઓ, અસલમાં જે કંઈ પણ વસ્તુ છે તે અંદર જ છે. બહાર નથી. બહાર ફક્ત દેખાય છે, પરંતુ અસલમાં દરેક વસ્તુ અંદર છે. જીંદગી ક્યાં છે ? જીંદગી બહાર નહીં આપણી અંદર છે. બુદ્ધિ જેના દ્વારા આપણે રૂપિયા કમાઈએ છીએ, સન્માન મેળવીએ છીએ તે બહાર નથી, આપણી અંદર છે કે જેના લીધે આપણે દરેક વસ્તુ કમાઈ શકીએ છીએ. અંદર આપણને દેખાતું નથી અને આપણે કહીએ છીએ કે હે ભગવાન, આપે મનુષ્ય સાથે શી મશકરી કરી નાખી કે બહારની વસ્તુઓની જાણકારી આપી દીધી પરંતુ અંદરની ન આપી. અંદર જે વસ્તુઓ સંપત્તિઓ વિભૂતિઓ, દેવત્વ અને મહાનતા છુપાયેલી પડી છે તે અમને દેખાતી નથી. અમને અમારો પુત્ર દેખાય છે, સંપત્તિ દેખાય છે, આ અને તે દેખાય છે, અને ન જાણે કે શું ને શું દેખાય છે. પરંતુ અમને અમારું ભવિષ્ય દેખાતું નથી. આત્મા દેખાતો નથી, પરમાત્મા દેખાતા નથી. અમારી અંદરના ભાગો પણ દેખાતા નથી. આંખો પણ દેખાતી નથી. અંદરની વાત તો કોણ કહે, બહારની પણ દેખાતા નથી. સારું બતાવો કે તુમારું નાક કેવું છે ? ભમરો કેવી છે ? પાંપણો કેવી છે ? જ્યારે તમને બહારની વસ્તુઓ પણ દેખાતી નથી, ફક્ત અહીં તહીંની વસ્તુઓ જ દેખાય છે તો પછી અંદરની કેવી રીતે દેખાશે ? આથી અંતરમાં મોં નાખીને જ્યારે આપણે શોધ કરીએ છીએ તો તેને ધ્યાન કહે છે. પોતાની અંદર દૈષ્ટિ ફેલાવવાનું નામ જ ધ્યાન છે.

ધ્યાન કોનું કરવામાં આવે છે ? સ્વયંનું કે ભગવાનનું ? દિકરાઓ, સ્વયં તો શું અને ભગવાન તો શું બંને એક જ છે. સ્વયંનું વિકસિત રૂપ જ ભગવાન છે. આપણું વિકસિત રૂપ જે છે 'શિવોડલ', 'સચ્ચિદાનંડલ', 'તત્ત્વમસિ', 'અયંમાત્માબ્રહ્મ', 'પ્રજ્ઞાનંબ્રહ્મ' છે. વેદાન્તના આ સમગ્ર મલાવાક્યો બતાવે છે કે આપણું પરિષ્કૃત રૂપ ભગવાન છે, આપણા ભગવાન આપણું રૂપ જ છે, હીરો શું છે ? હીરો અને કોલસામાં કોઈ ખાસ ફરક નથી. એકાદ તેના તત્ત્વ અને એકાદ તેની અંદરની રચના છે તેમાં ફરક પડે છે, અન્યથા હીરો અને કોલસો એક જ છે. આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે. આ થોડો મર્યાદિત છે, તો તે અસીમ છે. આ અણુ છે અને તે વિભુ છે. આ માયા યુક્ત છે તો તે મુક્ત છે. બસ આટલો જ ફરક છે. જો આપણે પોતાને સાફ કરી લઈએ તો આપણે તેને મેળવી શકીએ છીએ. આથી આપણે પ્રકાશનું ધ્યાન કરીએ છીએ, અદરવાણનું ધ્યાન કરીએ છીએ. આપણા લક્ષ્યનું ધ્યાન કરીએ છીએ, જીવનનું ધ્યાન કરીએ છીએ, તો ગુરુજી આપે એટલા માટે સૂરજનું ધ્યાન બતાવ્યું છે ? હા, દિકરાઓ, તે તો અમે પ્રતીક બતાવ્યું છે. તેની ચમક જોઈને જો તમે એ અંદાજ લગાવતા હોવ કે અમારા ધ્યાનમાં ચમક આવે છે કે નહિ અથવા આપના ધ્યાનમાં ગાયત્રી માતા આવે છે કે નહિ, તો તેનાથી કંઈ બનતું કે બગડતું નથી. એનાથી એ વાત ફક્ત સાબિત થાય છે કે તમારા દિમાગની પરિપક્વતા આવી કે નહીં, પ્રકાશથી મારો એ મતલબ નથી જે તમે સમજો છો. પ્રકાશનો અધ્યાત્મમાં જે અર્થ લેવામાં આવ્યો છે તે અર્થથી મારો મતલબ છે. પ્રકાશ 'ડિવાઈન લાઈટ', 'લેટન્ટ લાઈટ' કે જ્ઞાનના અર્થમાં પ્રયોજાય છે આ ચમકના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો નથી. ચમકનો અર્થ જ્ઞાન છે. જે પ્રકાશ માટે અમે કહ્યું છે તે છે જેના માટે ભગવાનને અમે પ્રાર્થના કરી છે "તમસોમા જયોર્તિગમય". હે ભગવાન, અમને અંધકારની તરફ નહીં પ્રકાશની તરફ લઈ જાઓ. અધ્યાત્મમાં પ્રકાશ શબ્દ જ્યાં પણ પ્રયોજાય છે ત્યાં જ્ઞાનના અર્થમાં પ્રયોજાયેલ છે.

ધ્યાનના માટે જે અમોગે એ બતાવ્યું કે તમે પ્રકાશનું ધ્યાન કર્યા કરો, તો ક્યાં ક્યાં પ્રકાશનું ધ્યાન કર્યા કરીએ ! હમણાં સુવાર્ણ જયંતી સાધના વર્ષમાં અમે તમોને ત્રણ જગ્યાએ ધ્યાન ધરવાનું કહ્યું છે. એક તમો મસ્તિષ્કમાં ધ્યાન કર્યા કરો. બીજું અંતરાત્મામાં હૃદય સ્થાન પર અને ત્રીજું નાભિકેન્દ્ર પર ધ્યાન કર્યા કરો. આપણા ત્રણ શરીર છે અને ત્રણે શરીરના આ ત્રણ કેન્દ્રો છે. આ ત્રણોની અંદર પ્રકાશ ચમકવો જોઈએ. પ્રકાશ આપણા ત્રણે શરીરોની અંદર પ્રવેશવો જોઈએ. તેનો અર્થ શો છે? તેનો અર્થ એ છે કે પ્રકાશ જ્યારે આપણી નસોમાં આવે, નાડીઓમાં આવે, શરીરમાં આવે ત્યારે નાભિમાં થઈને આવે છે. નાભિમાં થઈને એટલા માટે કે માતા અને બાળકનો જે સંબંધ સૂત્ર છે તે નાભિ દ્વારા જોડાયેલ હોય છે. આથી સ્થૂલ શરીરનું કેન્દ્ર નાભિ મનાય છે. જે રીતે માતાના શરીરમાંથી તેનું લોહી નાભિ મારફત આપણા શરીરમાં આવતું હતું અને બંનેનો સંબંધ જોડાયેલ રહેતો હતો એ જ પ્રકારે ભગવાનનો પ્રકાશ નાભિમાં થઈને આપણા શરીરની અંદર આવે છે. જ્યારે તે પ્રકાશ આવશે ત્યારે તમારા હાડકાં ચમકશે, લોહી ચમકશે, સ્નાયુઓ ચમકશે. ચમકવાથી મારો હેતુ એ છે કે ત્યારે આપની અંદર કર્તવ્યનિષ્ઠા, સ્ફૂર્તિ, સાહસિકતા, શ્રમ, પ્રત્યે પ્રેમ, કર્મો પ્રત્યે પ્રેમ, કર્મયોગ પ્રત્યે પ્રેમ, કર્તવ્યપરાણના પ્રત્યે પ્રેમ વધશે. આ કર્મયોગ છે. કર્મયોગ શરીરનો યોગ છે. પ્રકાશનું ધ્યાન કરનાર નવરો બેસી શકતો નથી. તે હંમેશા સત્કર્મરત જ રહેશે.

યોગ ત્રણ છે- કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિયોગ. પ્રકાશના માધ્યમ દ્વારા આ ત્રણ યોગોને આત્માસાત્ કરવાનું મેં તમોને કહ્યું છે. ભગવાનનો પ્રકાશ જ્યારે કદાચ શરીરમાં આવશે તો કર્મયોગનું રૂપમાં આવશે અને વ્યક્તિ કર્તવ્યનિષ્ઠ બનતો જતો દેખાશે. તેના માટે 'વર્ક ઈજ વરશીપ' હશે. પૂજા કર્મ=શ્રેષ્ઠ કર્મ, આદર્શ કર્મ, લોકોપયોગી કર્મ,

મયાદાઓથી જોડાયેલા કર્મ- બધા કર્મયોગની અંદર આવરી લેવાયા છે, જે આપણને શીખવે છે કે જ્યારે પ્રકાશ આપણા શરીરની પ્રત્યેક ક્રિયા કર્મનિષ્ઠ થવી જોઈએ. મહેનતી હોવું જોઈએ. આ બતાવે છે કે વ્યક્તિ જે પ્રકાશનું ધ્યાન કરે છે તેણે હરામી અને આળસું બનવું જોઈએ નહીં. ચોર અને હરામી મારી દૃષ્ટિએ બંને બરાબર છે. મહારાજશ્રી અમારો દિકરો મોટો થઈ ગયો છે અને ઘણું કમાય છે અને ખાય છે અને અમે તો અમારી રીતે મોજ કરીએ છીએ. ના દિકરા, કામચોર અને ચોરમાં કામચોર જ મોટો હોય છે. માનવ માટે આ સૌથી મોટી ગાળ છે. કામચોર સૌથી વધુ ખરાબ વ્યક્તિ છે. ના ગુરુજી, અમને તો પેન્શન મળે છે અને મોજ કરીએ છીએ. ના દિકરા, અમે તને મોજ કરવા દઈશું નહીં. જ્યાં સુધી તું જીવતો છે ત્યાં સુધી શરીર દ્વારા તારે કર્મ કરવું પડશે. પોતાના માટે રોટી ખાવી તે પેટ ભરવા સમાન છે, અન્ય માટે તે કર્મ કશું નથી. તેમના માટે કર્મ કર. ગુરુજી, અમારા દિકરાઓ ભણી રહ્યા અને અમે હવે નિશ્ચિત બની ગયા. તારા તો ભણી રહ્યા. સમજાના દિકરાએ ભણવાનું બાકી છે. ચાલ રાત્રે રાત્રિશાળા ચલાવ અને બીજાના બાળકોને ભણાવ. એટલા માટે મિત્રો, જે મેં જપની સાથોસાથ કરવાનું બતાવ્યું છે તેનાથી પ્રકાશ જ્યારે તમારી અંદર નસોમાં સ્ફૂર્તિના રૂપે આવે ત્યારે તમે જીવતા રહો ત્યાં સુધી તમે કામ કરશો, કર્મયોગી બનશો, મહેનત કરશો, મશતીમાં રહેશો, શ્રેષ્ઠ કામ કરશો, કર્તવ્યોનું પાલન કરશો. જે આપણા માટે, આપણા સમાજ અને દેશ માટે, ધર્મના માટે, બધા માટે, કર્તવ્યોનું બંધન જોડાયેલ છે, તેનું આપણે પાલન કરીશું. જો આ પ્રકારની સ્ફૂર્તિ અને નસોને ટેવ પડી જશે તો હું સમજીશ કે તમે કર્મયોગી છો અને તમે તે પ્રકાશના ધ્યાનને જે મેં બતાવ્યું હતું તેને શીખી લીધું અને તેનો હેતુ સમજી ગયા.

બીજા પ્રકાશનું ધ્યાન કરવાનું મેં જે બતાવ્યું હતું અને કહ્યું હતું કે તમે તમારા મસ્તિષ્કમાં

પ્રકાશનું ધ્યાન કરતા રહો. તમારા મસ્તિષ્કમાં-મનમાં જ્યારે પ્રકાશ આવે ત્યારે તમે જ્ઞાનયોગી બનશો. કર્મયોગી શરીરથી અને જ્ઞાનયોગી મસ્તિષ્કથી. તમારા મગજમાં જે પણ વિચારો આવે તે વિચારો નકારાત્મક નહીં હકારાત્મક આવવા જોઈએ. હજુ તો તમારા મગજમાં વિચારોના કેટલાય વમળો કેટલાય માખી-મચ્છરો, કેટલીય તે વસ્તુઓ જે તમારા કશાયં કામની નથી, કેટલા વિચાર, કેટલીય કલ્પનાઓ આવતી રહે છે, તેમનું જો તમે પૃથક્કરણ કરશો તો દેખાશે કે મગજમાં જાણે કેટલાય માખી મચ્છરો જેવા વિચારો ભરેલા પડ્યા છે. હજુ તેમાંથી એક તો ગુસ્સાના હતો, એક કામવાસનાનો વિચાર કરતો હતો, એક સિનેમાનો વિચાર કરતો હતો. એક એ વિચાર કરતો રહ્યો કે મેં લૉટરીની ત્રણ ટિકીટો ખરીદી છે તેમાંથી ત્રણ-ત્રણ લાખ રુપિયા તો મળી જ જશે. તે રુપિયાથી શું શું કરીશ, અમુક કામ કરીશ, અમુક બાળકોને અમુક આપીશ, આવી બેઠંગી બધી વાતો તાણાવાણા ગુંથી રહી છે. આનાથી તમારી બધી શક્તિઓ નકામી થતી રહે છે. આ બધી બેકારની કલ્પનાઓ છે જેની પાછળ કોઈ સાર નથી, કોઈ વાસ્તવિકતા નથી અને તેનાથી તમારે કશું લેવાદેવા નથી. આ પ્રકારની કલ્પનાઓ નિરર્થક અને હાનીકારક જ હોય છે. જો તમારા મગજમાં સાર્થક કલ્પનાઓ આવી હોત, કર્મબદ્ધ રૂપે દિશાબદ્ધ તમે વિચાર કર્યો હોત તો તમારામાંથી મોટા ભાગના વ્યક્તિઓ બાલ્ટેચર બની ગયા હોત, રવિન્દ્રનાથ ટાગોર થયા હોત. અમારી એક જ વિશેષતા છે કે અમે વિદ્વાન છીએ. અમે એટલા માટે વિદ્વાન છીએ કે અમે અમારા ચિંતન પ્રવાહોને સીમાબદ્ધ અને દિશાબદ્ધ કરીને રાખ્યા છે. અમારું ચિંતન બિનજરૂરી વાતો તરફ કદી પણ જતું નથી. જ્યારે કદીક જશે તો કમબદ્ધ વાતોમાં જશે, દિશાબદ્ધ વાતોમાં જશે, આદર્શ વાતોમાં જશે અને જે શક્ય છે તેનામાં જશે. અમારું મગજ એટલું ચોક્કસ વિચારે છે કે તે વ્યાવહારિક અને વાસ્તવિક આધારો પર ટકેલું હોય છે. જે

અવાસ્તવિક અને અવ્યાવહારિક છે અને જે બિનજરૂરી છે એવા સમગ્ર વિચારોને અમે બહાર જ રોકી રાખીએ છીએ અને 'નો એડમીશન' અહીં પ્રવેશ મળશે નહિ, બહાર જાઓ. આપને અમારા મગજમાં પ્રવેશ મળી શકે નહીં.

મિત્રો, જ્ઞાનયોગ તે વસ્તુનું નામ છે જેમાં આપણી અંદરના ચિંતનમાં જે અનિચ્છનીય તત્ત્વો ભળીને ચાલ્યા આવે છે તેને આપણે હિમ્મતપૂર્વક રોકીએ અને જે વસ્તુઓ ઇચ્છનીય છે, જે ચિંતન આપણી અંદર આવવું જોઈએ તે ચિંતનને બોલાવીને નિમંત્રણ આપીને પોતાની અંદર સ્થિર કરીએ તો આપણું મગજ તે હોઈ શકે છે કે જેને આપણે જ્ઞાનનો ભંડાર કહી શકીએ છીએ. વિદ્યાની દૃષ્ટિથી, જ્ઞાનની દૃષ્ટિથી, સમજની દૃષ્ટિથી એકથી એક બહુમૂલ્ય વસ્તુઓ તેની અંદરથી નીકળીને ચાલી આવી શકે છે. જ્ઞાનની ગંગા આપણા મગજમાંથી તેવીને તેવી વહી શકે છે જેવી તે શંકરજીના મસ્તિષ્કમાં થઈને વહેતી હતી. આપણા મગજમાં સમતોલનનો ચંદ્રમા તેવી રીતે ટાંગેલો રહી શકે છે જેમ કે શંકર ભગવાનના મસ્તિષ્ક પર ટાંગેલો હતો. અમારી ત્રીજી આંખ-વિવેકની આંખ, દૂરદર્શીતાની આંખ એવી રીતે ખોલી શકાય છે જેમ કે શંકર ભગવાનના મસ્તિષ્ક પર ખુલ્યું હતું. મિત્રો, આ જ્ઞાનયોગની સાધના છે. જ્ઞાનને અને વિચારોને સમતોલ અને સુવ્યવહિત કરવા માટે આપણો પ્રકાશ ચમકવો જોઈએ. જો તમોને એવું જ્ઞાન આવશે તો હું સમજીશ કે અમે તમોને અનુષ્ઠાનમાં અને સાધના સુવર્ણ જયંતી વર્ષમાં સામેલ કરીને જે ધ્યાન વિશેની બાબત બતાવી છે તેને તમોએ જાણી લીધી અને તેનું વ્યાવહારિક રૂપ સમજી લીધું જો તમે તેનું વ્યાવહારિક રૂપ જાણી શક્યા નહીં અને કલ્પનાલોકમાં જ ઉડતા રહ્યા તો પછી ખ્વાબ જ જોતા રહેશે, સ્વપ્ના જ જોતા રહેશે. અધ્યાત્મ સ્વપ્ન નથી વ્યાવહારિક છે. તે આપણા આ જીવન સાથે સંબંધ રાખે છે અને આજ સાથે સંબંધ રાખે

છે. ખ્વાબોનું અધ્યાત્મ નથી, સ્વપ્નાઓનું અધ્યાત્મ નથી. ખ્વાબોના, સ્વપ્નાઓના ભગવાન નથી. ભગવાન છે તો તે અમારા આજના, હાલના જીવનમાં આવવા જોઈએ અને આપણા વ્યક્તિત્વના રૂપમાં પ્રગટ થવા જોઈએ. આપણી અંદરથી પ્રગટ થવા જોઈએ.

મિત્રો, ત્રીજા પ્રકાશનું જે ધ્યાન અમે બતાવ્યું છે, તે અંતઃકરણનો પ્રકાશ છે વિશ્વાસોનો પ્રકાશ છે, શ્રદ્ધાઓનો, નિષ્ઠાઓનો કરુણાનો પ્રકાશ છે. જે ચારે તરફ પ્રેમના રૂપમાં પ્રકાશિત થાય છે. અમે પ્રેમના રૂપમાં ભક્તિયોગ કહીએ છીએ. ભક્તિયોગનો અર્થ શો છે? ભક્તિયોગનો અર્થ છે, મહોબત. જેવી રીતે આપણે વ્યાયામશાળામાં અભ્યાસ કરીએ છીએ અને તેનાથી આપણું શરીર અને કાંડાને મજબૂત બનાવીએ છીએ અને પછી તેનો દરેક જગ્યાએ ઉપયોગ કરીએ છીએ. સામાન ઉપાડવામાં, કપડા ધોવામાં, બિસ્તર ઉપાડવામાં તેનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. જે વ્યાયામશાળામાં તાકાત મેળવી હતી આ પ્રકારે આપણે ભગવાનની જોડે મોહબત શરુ કરીએ છીએ. પ્યાર શરુ કરીએ છીએ, ભક્તિ કરીએ છીએ. ભગવાનની ભક્તિના માધ્યમથી જે આપણે તાકાત એકત્ર કરીએ છીએ, તે મહોબતે દરેક જગ્યાએ ફેલાવી જવું જોઈએ. આપણે આપણા શરીરને મોહબત કરીએ જેથી તેને આપણે અસ્તવ્યસ્ત થવાં ન દઈએ, નષ્ટભ્રષ્ટ થવાં ન દઈએ. આપણે આપણા શરીરને પ્રેમ કરીએ જેથી તે નિરોગી બનીને દીર્ઘજીવી બની શકે. આ આપણા શરીર પ્રત્યેનો પ્રેમ છે. આ શરીર પ્રત્યેની આપણી ભક્તિ છે. મન પ્રત્યેની આપણી ભક્તિ એ છે કે આપણે પાગલોની જેમ આપણા મન અને મગજને ખરાબ ન કરી દઈએ. આ દેવમંદિર છે અને એટલું સુંદર મંદિર છે કે આપણા વિચારોની ક્ષમતા સૂર્યની ક્ષમતાની બરાબર છે. તેને આપણે અસમતોલ થવાં ન દઈએ. આપણે આપણી જાતને પ્રેમ કરીએ. આપણા જીવાત્માને પ્યાર કરીએ.

જીવાત્મા ! જીવાત્માની તો અમે એટલી ઉપેક્ષા કરી છે કે તે બિચારી ઉલંકારા કરી રહી છે અને એ પૂછી રહી છે કે દોસ્ત અમારું શું થવાનું છે ? દિકરા અમારું શું થનાર છે ? આમ પૂછી પૂછીને તે વૃદ્ધ થઈ ગઈ. વૃદ્ધા પૂછતી રહે છે કે દિકરા અમારું પણ શું કંઈ થવાનું છે ? અને તમે કહેતા રહો છો, અરે વૃદ્ધા ! તું તો મરનાર છે. તારું તો આજ બદ્દીનાથ છે, તું કંઈ જઈશ નહીં, અહીં પડી રહે. આ વૃદ્ધા જે છે, તે અમારી જીવાત્મા છે અને તે આમને આમ કણસતી-બૂમો પાડતી રહી છે. તે આંધળી થઈ ગઈ છે, આંખોથી જીવાત્માને દેખાતું નથી. આપણા જીવાત્મા જોડે આપણને પ્રેમ રહ્યો હોત દિકરા તે યુવાન થઈ ગઈ હોત. જીવાત્મા સાથે આપણને જો મોહબત હોત તો તે એટલી પ્રચંડ અને શ્રેષ્ઠ બની ગઈ હોત કે આપણા સાક્ષાત્ ભગવાનના રૂપમાં કામ લાગત. પરંતુ આપણો જીવાત્મા મરી ગયો છે કારણ કે આપણે તેને પ્રેમ કરતા નથી. શું આપણે કોઈને પ્રેમ કરીએ છીએ ? ના, આપણે કોઈને પ્રેમ કરતા નથી. પત્નીને પ્રેમ કરીએ છીએ ? ના, પત્નીને માટે તો આપણે જૂ છીએ. લોહીની તરસી જૂ જેને વળગે છે તેનું લોહી પી જાય છે, સ્ત્રીને માટે તો આપણે જ છીએ. તેની યુવાની આપણે ચૂસી લીધી. તેને ખોખું બનાવી દીધું પચાસેક બિમારીઓની તે રોગગ્રસ્ત બની ગઈ છે. તેની પાસે જે કંઈ હતું પોતાના માતાપિતાના ઘેરથી ગુલાબ જેવું શરીર લઈને આવી હતી, અમે તેને વાસનાની આગમાં સળગાવી દીધી. તે બળેલી સ્ત્રી ઉલંકારા ભરતી, કણસતી, સિસકારા કરતી પડી રહે છે. જલ્લાદ છુરો લઈને જે રીતે મારે છે તેમ અમે પણ અમારી સ્ત્રીમાં એટલાં બધા છુરા માર્યા કે હતું તેટલું બધું જ લોહી કાઢીને વહેવડાવી દીધું. બાળકો પર બાળકોને જન્માવતા રહ્યા અને તે બૂમો પાડતી રહી કે હવે અમારા હાડકા તેને લાયક રહ્યા નથી અને અમારી પાસે માંસ પણ એટલું નથી. કૃપા કરો, હવે અમે બાળકો પેદા કરી શકતા નથી અને તમે એક

એવા છો કે બાળકો જન્માવતા ગયા. તે હજાર બીમારીઓ લઈને ક્યારેક હકીમના ત્યાં આંટાફેરા લગાવે છે, તો ક્યારેક આચાર્યજીને ત્યાં ચક્કર લગાવે છે અને કહે છે કે ગુરુજી આ બીમારી છે અને તે બીમારી છે. જો તમે તમારી સ્ત્રીને પ્રેમ કર્યા હોત તો તેને ભણાવી હોત, શિક્ષણ આપ્યું હોત, દીક્ષા આપી હોત. તેના સ્વાસ્થ્યનું રક્ષણ કર્યું હોત અને તેને સુયોગ્ય બનાવી હોત. તેનો વિકાસ કર્યો હોત અને શ્રેષ્ઠ બનાવી હોત. પરંતુ હવે તો તે કોઈ કામની રહી નથી.

તમારી પાસે પ્રેમ છે ? તમારી પાસે ભક્તિ છે ? નથી. જો ભક્તિ અને પ્રેમ હોત તો તમે તમારા માતાપિતાની સેવા કરી હોત, ભાઈબહેનોની સેવા કરી હોત, તમારા બાળકોની સેવા કરી હોત. ના, ગુરુજી અમે તો કરી છે. દિકરા, તમે સેવા કરવાનું જાણતાં નથી. પ્રેમ કરવાનું જાણતા જ નથી. તમે તો એક જ વાત જાણો છો-પૈસા. દિકરાને પૈસા આપી જા. અરે, ઓ બાળકોની પાછળ કેમ પડ્યો છે ? એમનું ભવિષ્ય ખરાબ કરવા માટે પૈસા ભેગા કરી રહ્યો છે. શું તેમને શરાબી બનાવીશ, એશાઆરામી બનાવીશ ? દુરાચારી બનાવીશ ? શું બનાવીશ ? ના, મહારાજજી હું તો પૈસા મૂકીને જઈશ, દિકરાને આપીને જઈશ અને આખી જીંદગી મોજમજા કરશે, દિકરા તે મોજ નહીં તેની જીંદગીખરાબ કરશે અને બધાનો સત્યાનાશ કરશે. મિત્રો, પ્યાર કોને કહે છે તે તમે જાણતા નથી.

પ્યાર એક જ વસ્તુનું નામ છે જેમાં વ્યક્તિને આપવામાં આવે છે. પ્યારનો અર્થ આપવું થાય છે. જેને અમે પ્યાર કરીએ છીએ તેને અમે કંઈ આપ્યા સિવાય રહી શકતા નથી. અમે બાળકોને પ્યાર કરીશું તો તેને કંઈ આપીશું, જે કોઈને પ્યાર કરીશું તેને અમે આપીશું. ભક્તિયોગનો અર્થ છે દયા. ભક્તિયોગનો અર્થ છે કરુણા. ભક્તિયોગનો અર્થ છે પ્રેમ, ભક્તિયોગનો અર્થ છે સેવા. ના, મહારાજજી સેવાનો અર્થ થાય છે મૂર્તિ પર ટનટન ઘંટડી વગાડી દીધી, તો બસ થઈ ગઈ નવધા ભક્તિ. તો આજ છે

તારી નવધા ભક્તિ-કઈ ? 'પાદસેવનમ પંખા ઝલનમ્'-પાદસેવા અને પંખો ઝુલાવવાને જ નવધા કહે છે. જે વાતો ભક્તિની છે તેનાથી તો હજારો માઈલ દૂર ભાગતા રહો છો અને વેશ ધરો છો, ખેલ-ખિલોના બનાવતા રહો છો. દંડ-કમંડલ પકડો છો અને ભગવાનને પણ દગો આપો છો અને સ્વંયને પણ દગો કરો છો અને કહો છો કે નવધા ભક્તિ કરો છો. દિકરા, એને નવધા ભક્તિ કહેવાય નહીં.

મિત્રો, શું કરવું પડશે ? ભક્તિયોગના તે વાસ્તવિક સ્વરૂપને સમજવું પડશે જેના માટે અમે તમને બતાવ્યું હતું કે તમે પ્રકાશનું ધ્યાન કરતા રહો. પ્રકાશનું ધ્યાન કરશો તો પછી તમને ત્યાં ચાલવાની તક મળી જશે જ્યાં 'તમસો મા જયોર્તિર્ગમય'ની વાત બતાવી હતી. એકાગ્રતા ધ્યાનનો એક ઉદ્દેશ છે, વિખરાવને રોકવો પણ કહી શકાય છે, કારણ કે અમે તમને બધી જગ્યાએ વિખેરી દીધા છે. જો અમે અમારી જાતને એક લક્ષ પર કેન્દ્રિત કર્યું હોત તો બંદૂકની નળીમાંથી ગોળી જે રીતે એક દિશામાં ચાલી જાય છે અને લક્ષને ભેદવામાં સફળ થાય છે, અમે પણ અમારા જીવન લક્ષમાં સફળ થઈ ગયા હોત. અર્જુને તેના વિખરાવને એક કેન્દ્ર પર એકત્રિત કરી લીધું હતું. દ્રોપદીના સ્વયંવરમાં જ્યારે તે ગયા હતા ત્યારે દ્રોણાચાર્યે લોકોને પૂછ્યું હતું કે શું દેખાય છે ? કોઈએ કહ્યું માછલીની પૂછડી, તો કોઈએ કહ્યું માછલીનો પગ, માછલીનું પેટ ત્યારે આચાર્ય દ્રોણે કહ્યું તમે માછલીનું નિશાન વેધી શકશો નહીં, ભાગો અહીંથી. પછી અર્જુનને પૂછ્યું તમને શું દેખાય છે ? અર્જુને કહ્યું મને એક જ વસ્તુ દેખાય છે અને તે છે માછલીની આંખ. તો તાકો નિશાન અને સફળતા હસ્તગત કરો. મિત્રો, અસંખ્ય દિશાઓમાં ફેલાયેલું આપણું મગજ કદી સફળતા મેળવી શકે નહિ. તેને એક દિશામાં કેન્દ્રિત કરો.

આ ધ્યાન જે અમે તમને બતાવીએ છીએ મેડીટેશન કરાવીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે તમારા મનના વિખરાવને રોકો. વિખરાવને લીધે તમારું મન વિદ્યા શીખવામાં લાગતું નથી અને સ્વાસ્થ્ય વિકાસમાં પણ કદી મન લાગતું નથી. દરેક

સમયે વિખરાવ અને વિખરાવ. આ જે મનની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ છે તેને તમે ભગવાનના માધ્યમ દ્વારા જપના માધ્યમ દ્વારા, ધ્યાનના માધ્યમ દ્વારા એકત્ર કરો. પ્રત્યેક કામ જ્યારે કરવાનું થાય ત્યારે કઠોર અભ્યાસ કરીને જ્યારે કરવાનું થાય ત્યારે તેમાં તન્મય થઈ જાઓ. સાંસારિક કાર્યમાં પણ અને ભગવાનના કાર્યમાં તન્મય બનો. આ એકાગ્રતા આધ્યાત્મિકતાનો ગુણ છે. તમે જ્યારે કોઈ પણ કામ કરો, તેમાં એટલા તન્મય થઈ જાઓ કે 'વર્ક ઈન વર્ક' અને 'પ્લે ઈન પ્લે' અર્થાત જ્યારે તમે રમો તો એટલા રસપૂર્વક રમો કે તેના સિવાય કોઈ વસ્તુ ધ્યાનમાં ન રહે અને જ્યારે કામ કરો ત્યારે એટલી મુત્સદીપૂર્વક કામ કરો કે કામના સિવાય તમને કોઈબીજી વસ્તુ દેખાય જ નહીં. આ પ્રકારની તન્મયતા પૂર્વક કરેલા કામ સફળતાના ઉચ્ચ શિખરો પર પહોંચાડે છે. મિત્રો, તન્મયતા આપણા જીવનનું તે વાસ્તવિક સ્વરૂપ હોવું જોઈએ જે વૈજ્ઞાનિકો પાસે હોય છે. વૈજ્ઞાનિકોમાં અને સામાન્ય બી. એસ. સી. માં કોઈ વિશેષ ફરક પડતો નથી, બંને સમાન હોય છે. વૈજ્ઞાનિક તેને કહે છે જે પોતાના રીસર્ચ કાર્યમાં જ્યારે જોડાય છે ત્યારે એટલા ઊંચા ડૂબીને આગળ વધે છે જેમ મોતી શોધવા મરજીવા દરિયામાં ઊંડે સુધી પહોંચે છે અને તેને શોધીને લાવે છે. આ એકાગ્રતાનો ચમત્કાર છે. તમારે એકાગ્રતા ફક્ત ભજનમાં જ લાવવાની નથી. પરંતુ પ્રત્યેક કાર્યમાં તેનો મલાવરો કરવાનો છે. એકાગ્રતાનો મલાવરો ન થવાને લીધે હંમેશા એ ફરિયાદ રહે છે કે ગુરુજી અમારું મન ભજન-કિંતનમાં લગતું નથી. તો શું કોઈ કામમાં તમને એકાગ્રતા લાગે છે ? પ્રત્યેક કામમાં વિખરાવ છે. તમારે તમારા મનને નિગ્રહીત કરવાનું શીખવું પડશે. જ્યારે જે કામ કરવાનું હોય ત્યારે તેમાં એટલી મુત્સદીપૂર્વક તન્મય થઈ જવાનું શીખી લો કે જેથી તમે જ્યારે ભજન કરવાનું શરૂ કરો તો ભજનમાં પણ એટલી તન્મયતા થઈ જાય જેટલી એક યોગીની હોય છે. જો તમે પ્રકાશનું ધ્યાન કરવાનું સાચી રીતે શીખી લેશો તો હું વિશ્વાસ અપાવું છું કે તમે તે એ બધું જ મેળવી શકશો જે એક અધ્યાત્મવાદીએ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

ૐ શાંતિ:

ધારાવાહિક વિશેષ લેખમાળા-૧૩

(યુગપુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવ પં. શ્રીરામશર્મા આચાર્ય જેઓએ સાધના-સૂત્રોની નૂતનશોધો દ્વારા દેવમાનવોને ઘડ્યા)

જિંદગી કેવી રીતે જીવીએ ? પરમ પૂ. ગુરુદેવનું જીવન આ સનાતન પ્રશ્નનું યુગાનુકૂળ સમાધાન છે. એમ તો આ પ્રશ્નને હલ કરવા માટે પરિસ્થિતિ તેમજ વાતાવરણને અનુરૂપ જે તે સમયે અગણિત પ્રયત્નો થતા રહ્યા છે. આના ઉત્તરમાં ન જાણે કેટલાય શાસ્ત્રો, દર્શનો રચાયા છે. મહાવીર, બુદ્ધ, શંકરાચાર્ય, ગોરખનાથ, ચૈતન્ય વગેરે મનીષીઓએ સમગ્ર જીવન તપ કરીને સમયાનુકૂળ સમાધાન રજૂ કર્યા છે. આ પરિસ્થિતિ હલ કરવા માટે વિવિધ પ્રકારની સાધના પદ્ધતિઓનું નિર્માણ કર્યું. આવા નિરંતર પ્રયત્નો કરવા છતાંય પ્રશ્નનો ઉકેલ ન જડ્યો. તેનું કારણ હતું સનાતન જીવનદૃષ્ટિનો અભાવ સમયાનુકૂળ સમાધાનોએ જે તે સમયનું નિદાન કર્યું, પરંતુ વર્તમાન પરિસ્થિતિઓમાં તેનું પ્રતિબિંબ ઘૂંઘળું પડી ગયું છે. એવામાં તે યુગ ઋષિનું આહ્વાન થયું, જે બદલાતા યુગને નવીન જીવન દૃષ્ટિ આપે. જીવન સાધનાના નવીન સૂત્રોની શોધ કરે.

જ્ઞાનમૂર્તિ ગુરુદેવનું તપોનિષ્ઠ જીવન એવા યુગઋષિનું જીવન છે, જેમણે સમયની સૂક્ષ્મતાઓ અને બદલાતી પરિસ્થિતિઓના રહસ્યને પારખ્યું અને એવા સમાધાનો રજૂ કર્યા જે સામયિક હોવા છતાંય સનાતન છે, તેમજ સ્થાયી અને નવીન છે. તેમના જ શબ્દોમાં તથ્યને રજૂ કરતાં કહે છે કે “યુગ પરિવર્તનની સાથેસાથ પરિસ્થિતિઓ બદલાઈ જાય છે. પૃથ્વી આકાશીમંડળની સાથે અનંત આકાશમાં ભ્રમણ કરતી રહે છે. પોતાની કક્ષામાં ફરવા છતાંય તે સૂર્યમંડળની સાથે ક્યાંથી ક્યાં ચાલી જાય છે. આ પરિભ્રમણમાં બ્રહ્માંડના કિરણોની વત્તીઓછી માત્રાને

લીધે માનવ શરીર અને મનની સૂક્ષ્મ સ્થિતિમાં મોટું અંતર પડી જાય છે. સાંસારિક પરિસ્થિતિઓ, ભૌતિક ફેરફારો અને સામાજિક વિધિ વ્યવસ્થાઓ પણ માનવ જીવનની મૂળભૂત સ્થિતિમાં મોટું અંતર પાડે છે. આ પરિવર્તનને ધ્યાનમાં રાખીને યુગ સાધનાનું સ્વરૂપ સમય-સમય પર નક્કી કરવું પડે છે. પ્રાચીનકાળની સાધના પદ્ધતિઓ તે સમયને અનુરૂપ હતી, પરિવર્તન થતા તેના સાધન અને ક્રમ પણ બદલાયા. જો તેમાં ફેરફાર ન કરવામાં આવે તો પ્રાચીનકાળમાં સફળ થનારી સાધનાઓ હાલમાં હંમેશ નિરર્થક અને નિષ્ફળ સાબિત થતી રહેશે.”

એ ચોક્કસ છે કે પહેલાના જેવી પરિસ્થિતિઓ નથી અને પુરાણા જીવનનો કોઈ બંદોબસ્ત નથી. લંગોટી લગાવીને જંગલમાં રહી કંદમૂળ અને ફળફળાદિ ખાઈને સર્વસામાન્ય વ્યક્તિઓ માટે જીવનની વાત આજે બેઢંગી છે. શહેરોની ભીડને લીધે આજે જંગલો રહ્યા નથી અને કંદમૂળ કે ફળો પણ નથી. વધુમાં શારીરિક સ્થિતિ પણ બદલાઈ ગઈ છે. હાલના માનવીના શરીરમાં પહેલાના જેવી કઠિનાઈઓને સહન કરવાની ક્ષમતા હવે ક્યાં જણાય છે. પુરાણા શાસ્ત્રોમાં જણાવેલ કેટલાક વ્રતોની કઠોરતાઓને સામાન્ય મનુષ્ય કદાચ એક દિવસ પણ સહી ન શકે. વધુમાં મન પણ હવે બદલાઈ ગયા છે. પહેલાનું સહજ, સરળ, ભાવપૂર્ણ મન આજે નર્કયુક્ત, કૂરનીતિવાળું અને પ્રપંચી બની ગયું છે. શ્રદ્ધાનું સ્થાન આજે તર્ક લીધું છે. વિશ્વાસની જગ્યા શંકાએ ઘેરી લીધી છે.

બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓમાં માત્ર જીવનનું સ્વરૂપ બદલાયું નથી પરંતુ તેની વ્યાપકતા પણ વધી છે. હવે જીવનનો વિસ્તાર ફક્ત શરીર પ્રાણ અને અલ્પ વિકસિત મન સુધી જ સાંકડો અને સંકોચિત રહ્યો નથી. પરિપક્વ મન અને વિકસિત બુદ્ધિની

વ્યાપક ક્ષિતિજ પણ એમાં સમાઈ ગઈ છે. આવી સ્થિતિમાં પ્રાચીન સાધના, સૂત્રો ઔચિત્ય વગર અને એકાંગી લાગે તે સ્વાભાવિક છે.

પહેલાના સાધના સૂત્રો વિશે વિચાર કરીએ તો જોવા મળે છે વર્તમાન સમયમાં તેમનો પ્રયોગ ખંડિત જીવન જીવવાનો કાર્યક્રમ જણાશે. આજના સમયમાં જીંદગી મર્યાદિત હદમાં જકડાયેલી હોવાથી આ સૂત્ર જરૂર પોતાની યોગ્યતા સાબિત કરતા હશે, પરંતુ આજની સ્થિતિમાં તે શક્ય નથી. ઉદાહરણ તરીકે ગોરખનાથની હઠયોગ પદ્ધતિને જ લો. શરીર અને પ્રાણને સબળ બનાવવા અને તેનો આધાર લઈને આત્મ જાગૃતિ માટે આ પદ્ધતિ નિશ્ચિત અને સમર્થ છે. પરંતુ આજની સ્થિતિમાં રહેનારા શહેરના નાગરિકો તેને પોતાની જીવન સાધના પદ્ધતિ બનાવી શકતા નથી. ચિત્ર-વિચિત્ર શારીરિક વ્યાયામો અને જટિલ પ્રાણાયમોને સહન કરવાલાયક ન તો તેમના શરીર છે કે નથી સમર્થ પ્રાણ. આવામાં તેની સાર્વભૂમિક બક્ષીસ પર પ્રશ્ન થાય તે સ્વાભાવિક છે.

આવી જ દશા મહાવીર, બુદ્ધ, શંકરાચાર્ય દ્વારા પ્રસ્થાપિત જીવન સૂત્રોની છે. જો સંસારના બધા મહાન પુરુષો આ પદ્ધતિને અપનાવીને જંગલ, ગુફા કે કંદરાઓમાં જઈને વૈરાગ્ય સ્વીકારી લે ત્યારે વિશ્વનું સ્વરૂપ કેવું થશે ? તે શું નંદનવનની જગ્યાએ નરકનો ઘગઘગતો દાવાનળ બનશે નહિ ? આ જ વાત વૈષ્ણવોની ભક્તિની બાબતમાં, પણ છે. ભાવુકતા અને તેનો વિકાસ ચોક્કસ શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ વિચારહીન ભાવુકતા આજના બુદ્ધિયુક્ત યુગમાં ઠગારી અને શોષણનો શિકાર બનશે.

આમ જોઈએ તો આ બધી સાધના પદ્ધતિઓ નકામી અને સારહીન નથી. આજના યુગમાં તેના મૂલ્ય અને મહત્ત્વને નકારી શકાય નહીં. એમાંથી દરેકમાં અતિક્રમતી અને બહુમૂલ્ય રત્નભંડાર છુપાયેલા છે. પરંતુ વર્તમાન સ્થિતિમાં તેમનો ઉપયોગ કેવી રીતે થાય તે વિચારવા યોગ્ય છે. આ

મુદ્દા પર ચિંતન કરવાથી એવું જણાય છે કે સમગ્ર સાધના પદ્ધતિઓ શરીર, પ્રાણ અને મનમાં કોઈને કોઈ રીતે એકબીજા પર આશ્રિત રહેલી છે.

જે પદ્ધતિ જેને પોતાનો આધાર બનાવીને ચાલે છે, તેનો વિકાસ અને ઉત્કર્ષ તો પૂરતો થાય છે પરંતુ અસ્તિત્વના અન્ય અંગો અદ્ભૂત સ્તરી જાય છે. ઉદાહરણ સ્વરૂપ હઠયોગ શરીરને વિકસિત કરે છે. તંત્ર સાધનાઓ પ્રાણને સબળ બનાવે છે, પતજાલિનું યોગસૂત્ર મનનો વિકાસ કરે છે. શંકરાચાર્યનું વેદાન્ત વિશેનું જ્ઞાન બૌદ્ધિકતાનો ઉત્કર્ષ કરે છે. પરંતુ પરિણામ સ્વરૂપે કંઈક તેવી સ્થિતિ બને છે કે જેમ કોઈ આદમીના પગ મોટા થઈ ગયા હોય અને બાકીના અંગો દૂબળા પડ્યા હોય અથવા પેટ ફૂલીને બહાર આવ્યું હોય અને બાકીના અંગો દૂબળા-પાતળા બન્યા હોય.

આવી બેડોળ અને વિચિત્ર સ્થિતિથી બચવાનો એક જ ઉપાય છે કે સમગ્ર સાધના પદ્ધતિઓમાં મણિ-મોતીઓને કલાત્મક ઢંગે પરોવીને એક સશક્ત પદ્ધતિ બનાવવામાં આવે. આવી પદ્ધતિ જે યુગાનુરૂપ હોય અને સર્વમાન્ય હોય, જેને જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રના અને દુનિયાના દરેક દેશના લોકો સરળતાપૂર્વક અપનાવી શકે. થોડાજ પ્રયત્નો દ્વારા લાભ મેળવી શકે, આત્માની ઉન્નતિ કરી શકે.

યુગ ઋષિ ગુરુદેવના પ્રયત્નોમાં આજ સૌંદર્ય સાકાર થયું છે. તેઓએ સાધના અને જીવનને એકબીજાના પર્યાય માન્યા. આમ તો આ વાત કહેવા સાંભળવામાં સાધારણ લાગી શકે છે. પરંતુ જેઓએ સાધના પદ્ધતિઓ વિશે શોધ કરી છે તેઓએ સાધકોના જીવનનું બારીકાઈથી અધ્યયન અને સંશોધન કર્યું છે. તેઓ આ વિરલ સુયોગને મેળવીને સુખદ આશ્ચર્યયુક્ત બની શકે.

આજસુધીના આધ્યાત્મિક ઈતિહાસમાં જીવન અને સાધના બે વિરોધી ધ્રુવો પર રહેલા છે. આપણા અસ્તિત્વની શરૂઆતથી જ માનવ સમાજ એ ધારણા ધરીને બેઠો છે, “જેણે સાધના કરવી હોય તેણે

જીવનનો ત્યાગ કરવો પડશે. જેને જીવનનો મોહ છે તેને સાધનાનો લાભ મળશે નહીં” ઈસ્ત્રી, મુસ્લિમ, બૌદ્ધ, પારસી, યહુદી, જેન બધા ધર્મોમાં આ જ ધારણા પ્રતિબદ્ધ થયેલી જોવા મળે છે કે જે સાધક છે તેને જીવન શાથે શું લેવાદેવા, તેણે સન્યાસી થઈ જવું જોઈએ અને જેને જીવનથી પ્રેમ છે તેને સાધના શા માટે કરવી.

ગુરુદેવે માનવના ઈતિહાસમાં પહેલી વખત જીવન અને સાધના વચ્ચે એકતા સ્થાપી. તેઓએ કહ્યું, “શુ ખરેખર જીવન એવું જ છે કે જેને રોઈ ચીડાઈને કોઈ પણ રીતે પૂરું કરવાનું છે ? આના ઉત્તરમાં એટલું જ કહી શકાય કે અનાડીના હાથમાં પડીને હીરો પણ ઉપેક્ષિત થાય છે તો કિંમતી મનુષ્ય પણ કેમ બોજારૂપ બનીને પડ્યો રહે. જો તેને કલાકારની પ્રતિભા મળે તો ચોક્કસ તેને સ્વર્ગીય પરિસ્થિતિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સાધના જીવન જીવવાની કળા છે.”

જંદગી કેવી રીતે જીવવી ? ગુરુદેવના ચિંતનકોશમાં તેનો ઉત્તર છે, જીવન જીવવાની કળા શીખીને. બીજા શબ્દોમાં સાધના કરીને. તેઓએ મનુષ્યત્વનો એક અર્થ સાધના ગણ્યો. કેમ ન હોય? પરિશ્રમના વિચારક નીતશેએ એક જગ્યાએ કહ્યું છે કે આદમી એક સેતુ છે. “મેન ઈઝ એ બ્રિજ” એક બાજુ પશુતા અને બીજી તરફ દેવત્વ. કાં તો પશુ બનીએ તો સુખ મળે, ક્ષણિક ઈન્દ્રિય તૃપ્તિમાં સ્વંયને ખોઈ બેસીએ અથવા પરમાત્મા બનીને આનંદ મેળવીએ. પરમાત્મા બનવા અને આનંદ મેળવવા સાધના અનિવાર્ય છે. જો સાધનાની યોગ્યતા નહીં હોય તો મનુષ્યત્વ પણ બચશે નહીં. પછી તો પશુતામાં પડવું અનિવાર્ય છે.

આ જ કારણ છે કે સાધના વિનાનું જીવન સહેલાઈથી પશુતાની તરફ ખેંચાઈ જાય છે. દુનિયામાં શરાબ અને સેક્સનું આકર્ષણ બીજા કોઈ કારણને લીધે નથી. શરાબ આપણને પશુતા તરફ લઈ જાય છે. નશો કરીને આપણે પશુ જેવા બની

જઈએ છીએ. સેક્સમાં પણ થોડું સુખ મળે છે અને પશુતા તરફ પાછા વળીએ છીએ. આ કારણને લીધે જ દુનિયાની બધી જ સાધના પદ્ધતિઓમાં આ બેનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે. વિરોધનો અર્થ છે પશુ બનવાથી બચવું. પરંતુ વિરોધ અને મનાઈ કરવા માત્રથી કામ ચાલશે નહીં. જરૂર છે સર્વોગિણ સાધના પદ્ધતિનું નિર્માણ. જેને માનવ માત્ર કોઈ પણ ખચકાટ વગર અપનાવી શકે અને સ્વંયના મનુષ્યત્વને દેવત્વમાં બદલી શકે.

પૂ. ગુરુદેવ એના તત્ત્વદર્શનને સાધના, ઉપાસના અને આરાધનાની ત્રિવેણીમાં જોડ્યું છે. કારણ શરીરને વિકસિત કરવા માટે ઉપાસના, સૂક્ષ્મ શરીરને વિકસિત કરવા માટે સાધના અને સ્થૂલ શરીરને સક્ષમ બનાવવા માટે આરાધનાની પદ્ધતિ સમજાવી છે. તેને શરીર, પ્રાણ અને મન અર્થાત્ કર્મ, ભાવ અને ચિંતનને પરિષ્કૃત કરવાની અને વિકસાવવાની પદ્ધતિ પણ કહી શકાય છે. ઉપાસનાને ભક્તિયોગ, સાધનાને જ્ઞાનયોગ અને આરાધનાને કર્મયોગની પણ સંજ્ઞા આપી શકાય છે. તેને એમ પણ કહી શકાય છે કે આરાધના વ્યવહારની પ્રગતિની પ્રક્રિયા છે, સાધના ચિંતનની પ્રગતિની વિધિ છે અને ઉપાસના દ્વારા ચરિત્ર ઉચ્ચ બને છે.

આ ત્રણેના ચિંતન અને અનુભૂતિમાં સંસારની પ્રત્યેક સાધના પદ્ધતિનો સાર-નિચોડ એમાં સમાયેલ જણાય છે. એમ જ કેમ ધોળ દર્શનોનો સાર-રહસ્ય પણ એમાં જ છુપાયેલ છે. સાંખ્યયોગ, વેદાન્ત, ન્યાય, વૈશેષિક મીમાંસા આ છ દર્શનોના રહસ્ય પર વિચાર કરવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સાંખ્ય અને યોગ એકબીજાના પૂરક છે. તેને ઉપાસનાની સુપરિચિત પદ્ધતિના રૂપમાં જાણી શકાય છે. વેદાન્ત અને ન્યાયનું પૂરક યુગ્મ ચિંતન પરિષ્કૃત કરવાની સાધના છે. વૈશેષિક અને મીમાંસામાં આરાધનાનું કર્મ કૌશલ્ય છુપાયેલ છે.

ઉપાસના કારતૂસ છે, સાધના બંદૂક સારી બંદૂક હોય ત્યારે જ કારતૂસનો ચમત્કાર જોઈ શકાય છે.

બંદૂક સિવાયનો એકલો કારતુસ તો થોડો અવાજ કરીને ફરી જઈ શકે છે. એનાથી વાઘસિંહનો શિકાર થઈ શકતો નથી. અનૈતિક ગતિવિધિઓ અને અનિચ્છનીય વિચારણાઓ જો જીવનમાં સામયેલી હોય તો કોઈ સાધક વાસ્તવિક અને કાયમી લાભ મેળવી શકશે નહિ. આત્મબળ સાથે સંકળાયેલ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધના અનિવાર્ય છે. સ્વંયના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ પર ઊંડી દૃષ્ટિ નાખીને જે છિદ્રો હોય તેને પૂરી દેવામાં આવે. તૂટેલા વાસણમાં પાણી ભરાયેલું રહી શકે નહીં, કાણાવાળી નાવ તરી શકે નહીં, દુર્બુદ્ધિ અને દુષ્ચરિત્ર વ્યક્તિ આ છિદ્રો દ્વારા પોતાની સમગ્ર ઉપાસનાત્મક ઉપલબ્ધિ ગુમાવી ભેસે છે અને તેને દરિદ્ર બનીને ખાલી હાથે રહવું પડે છે. ઉપાસના અને સાધનાનો ફલિતાર્થ આરાધનામાં સમાયેલ છે. આરાધના સ્વંયને વ્યાપક બનાવવા, વિરાટ પુરુષ સાથે સ્વંયને એકરૂપ કરવાની કળા છે.

આ ત્રણેના યોગના વ્યાવહારિક પ્રયોગને યુગ ઋષિએ 'પ્રજ્ઞાયોગ'નામ આપ્યું છે. એના નિત્ય ઉપક્રમને ચાર વિભાગમાં વહેંચી શકાય છે.

(૧) જપ અને ધ્યાન જેવા ભાવનાયુક્ત ઉપાસનાત્મક કાર્યો જેને પરિમાર્જન-શ્રેષ્ઠતા માટે દરરોજ કરવા અનિવાર્ય છે. આ ક્રમમાં પાંચ મુખ્ય કાર્યો છે આત્મશોધન, દેવપૂજન, જપ-ધ્યાન, વિર્સજન, સૂર્યાર્ધ્યદાન

(૨) આત્મબોધની પ્રાતઃસમયની સાધના. જેમાં

દિવસપર્યંત શું કરવાનું છે, આ દેવદુર્લભ માનવ શરીરનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરવાનો છે તેના વિશે ચિંતન કરવામાં આવે છે. આત્મવિશ્લેષણ અને નિરીક્ષણની આ સાધનાને પ્રજ્ઞાયોગનો પ્રાણ કહી જઈ શકાય છે.

(૩) દૈનિક કર્મની આરાધના કર્મરૂપી ભગવાનની અર્યના છે. આ ભાવપૂર્વક દિનચર્યાની સાથે લોકમંગલ માટે સમય અને શ્રમનું આયોજન.

(૪) તત્ત્વબોધની રાત્રિના સમયની સાધના, જેમાં દિવસભરના કરેલા કાર્યોનો હિસાબ તપાસવામાં આવે છે અને સમગ્ર દિવસને એક સંપૂર્ણ જીવન માનીને મૃત્યુના ખોળામાં જવાનું ચિંતન કરતાં કરતાં પ્રાતઃ થવાની આશાનું એક રિહર્સલ કરવામાં આવે છે. આ ચારેના સમન્વયનું નામ પ્રજ્ઞાયોગ છે. ઉપાસનાના પ્રથમ ચરણમાં જ્યાં કાર્યોની સાથે જોડાયેલ ભાવનાત્મક સંકલ્પોની મુખ્ય ભૂમિકા છે ત્યાં આત્મબોધ તત્ત્વબોધની સાધનામાં ચિંતન-મનનું પ્રાધાન્ય છે. આરાધનામાં કર્મના માધ્યમ દ્વારા વિરાટ પુરુષ સાથે એકાત્મતાનો ભાવ છે. આ ત્રણે કાર્યક્રમોને સરખું મહત્ત્વ આપતા જઈને નિયમિત રૂપથી ભાવનાપૂર્વક પરિપૂર્ણ કરવાથી એ વિભૂતીઓનો પ્રત્યક્ષ રસાસ્વાદ થવા લાગે છે, જે સાધનામાર્ગ પર યોગ્ય રૂપે સંકલ્પપૂર્વક ચાલનારને મળવો જોઈએ.

નવાં પ્રકાશનો

(૧) પ્રગતિ અને સમૃદ્ધિનો રાજમાર્ગ	રૂ. ૩-૦૦
(૨) કૌટુંબિક જીવનની સમસ્યાઓ	રૂ. ૩-૦૦
(૩) પ્રસિદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ	રૂ. ૩-૦૦
(૪) માનવીય વિદ્યુતના ચમત્કાર	રૂ. ૪-૦૦
(૫) ધર્મ શું ? અધર્મ શું ?	રૂ. ૩-૦૦
(૬) જીવન કેમ જીવવું ?	રૂ. ૩-૦૦
(૭) સમૂહ ગાન ભાગ-૧	રૂ. ૨-૦૦
(૮) સમૂહ જ્ઞાન ભાગ-૨	રૂ. ૨-૦૦

પ્રાપ્તિ સ્થાન

યુગ નિર્માણ યોજના, મથુરા
શાખા - અમદાવાદ
ગાયત્રી જ્ઞાનપીઠ
પાટીદાર સોસાયટી,
જૂના વાડજ, અમદાવાદ - ૧૩.
ફોન : ૪૮૩૨૫૨